

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS

**ŽMOGAUS TEISIŲ
ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE
2009–2010
APŽVALGA**

Vilnius
2011

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS

**ŽMOGAUS TEISIŲ
ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE
2009–2010**

APŽVALGA

Vilnius
2011

UDK 342.7(474.5)
Žm-07

Redakcinė kolegija:

Henrikas Mickevičius, Natalija Bitiukova,
Dovilė Šakalienė, Jūratė Guzevičiūtė

Knygos leidimą parėmė

Nyderlandų Karalystės ambasada Lietuvoje

BORENIUS

Dalia Foigt-Norvaišienė,
advokatų kontora BORENIUS/Švirinas ir partneriai

TURINYS			
APIE MUS	4	Viešųjų asmenų garbės ir orumo gynimo probleminiai aspektai	51
PRATARMĖ	4	Kovos su nesantaikos kurstymu problematika	53
SANTRAUKA	7	Homofobijos paskatintas saviraiškos laisvės ribojimas	54
KANKINIMO, NEŽMONIŠKO IR ŽEMINANČIO ELGESIO DRAUDIMAS	12	SUSIRINKIMŲ LAISVĖ	56
Lietuvos dalyvavimas Slaptųjų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programoje	12	TEISĖ Į POLITINĮ DALYVAVIMĄ	63
Laisvės apribojimo vietų perpildymas ir orumą žeminančios laikymo sąlygos	14	Lietuvos pilietybės suderinamumo su kitų šalių pilietybėmis problema	63
Įkalinimo sistemos valdymo problemos	16	Rinkimų tvarkos pažeidimai	64
Prekyba žmonėmis	17	Ribotos tiesioginės demokratijos galimybės	66
Smurtas artimoje aplinkoje	18	TEISĖ Į PRIVATŲ IR ŠEIMOS GYVENIMĄ	69
Probleminiai sveikatos apsaugos politikos aspektai	20	Privatumo apsaugos problemos elektroninėje erdvėje	70
LYGIŲ GALIMYBIŲ POLITIKOS ĮGYVENDINIMAS	28	Asmens duomenų nesaugumas	71
Neapykantos kultūros plitimas	29	Tolesnis nepagrįstas vaizdo stebėjimo plitimas	73
Tautinių mažumų politikos regresas	30	Privatumo pažeidimai visuomenės informavimo srityje	74
Neegzistuojanti romų integracija Lietuvoje	31	Transseksualių asmenų teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą užtikrinimas	75
Homofobija – valstybės politika?	32	Diskriminacinė šeimos politika	76
Neužbaigta teisinė bazė, įgyvendinant lygių galimybių politiką	34	Reprodukcinės teisės	77
TEISĖ Į TEISINGĄ TEISMĄ	38	ASMENŲ, PRIKLAUSANČIŲ PAŽEIDŽIAMOMS GRUPĖMS, TEISĖS	82
Teisė į teisingą teismą – labiausiai pažeidžiama pilietinė teisė	38	VAIKO TEISĖS	82
Šiurkštūs teisės į teisingą teismą garantijų pažeidimai	39	Vaikų nesaugumas	82
Ilgėjantys bylų nagrinėjimo terminai	41	Vaikų pažeidžiamumas stacionariose globos ir ugdymo įstaigose	83
Teismų sistemos atvirumo, teismų prieinamumo ir darbo skaidrumo probleminiai aspektai	42	Vaikų apklausų baudžiamajame procese problema	85
Nusikaltimų aukų teisės	45	NEĮGALIŲ ASMENŲ TEISĖS	86
Antstolių veiklos problematika	46	Teisė į aplinkos prieinamumą	87
SAVIRAIŠKOS LAISVĖ	49	Neigiamas visuomenės požiūris į psichikos negalią turinčius asmenis	88
TEISĖ RINKTI IR SKLEISTI INFORMACIJĄ	50	Neveiksnumo pripažinimo procedūros neatitikimas tarptautinams standartams	90
Mokesčių reformos įtaka žiniasklaidos kokybei	50	Ydinga priverstinio hospitalizavimo tvarka	91
		Kliūtys pasinaudoti balsavimo teise, su kuriomis susidūria neįgalieji	92

APIE MUS

Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSI) yra nepriklausoma nevyriausybinė organizacija, įsteigta 2003 metais, siekianti ugdyti atvirą demokratinę visuomenę, įtvirtinant žmogaus teises ir laisves.

Institutas vykdo kasdienę valstybės institucijų ir teismų darbo stebėseną, viešai reaguoja į padarytus ar potencialius žmogaus teisių pažeidimus, atlieka tyrimus, ruošia išvadas ir rekomendacijas, inicijuoja strategines bylas teismuose, organizuoja kampanijas ir renginius, kurių tikslas – didinti visuomenės narių sąmoningumą ir žinias žmogaus teisių srityje.

Prioritetinės veiklos sritys: kova su rasizmu, antisemitizmu, ksenofobija, homofobija, bei kitomis netolerancijos bei diskriminacijos apraiškomis, teisė į privataus gyvenimo gerbimą, apimant asmens duomenų apsaugą bei privatumo apsaugą elektroninėje erdvėje, teisė į teisingą teismą, įskaitant teisminės valdžios organizavimą bei funkcionavimą, asmenų, esančių uždaroje institucijose, teisės, visų pirma, psichikos sveikatos institucijų pacientų bei vaikų namuose ar specializuotose ugdymo įstaigose gyvenančių asmenų.

PRATARMĖ

Pristatydami 2007–2008 m. žmogaus teisių padėties apžvalgą, konstatavome žmogaus teisių padėties smukimą nuo įstojimo į Europos Sąjungą. Prieš dvejus metus pabrėžėme tiesioginį ryšį tarp nerimą keliančių emigracijos masių bei užsienio investicijų stokos ir nepatenkinamos žmogaus teisių padėties Lietuvoje. Raginame išplėsti politinės darbotvarkės žmogiškąjį matmenį, nes neatsižvelgiant į klestėjimo ar nuosmukio laikmetį, joje dominuoja nebrandžiai demokratijai būdingas požiūris, kad sėkminga ekonominė šalies raida nulems žmogaus teisių padėties gerėjimą, daugelio laikomą ant-raeilium klausimu.

Viešas diskursas ir politinė pastarųjų metų praktika parodė, kad nebuvome išgirsti. Žmogaus teisių būklė Lietuvoje toliau blogėjo, o populiarus pokštas apie masinę evakuaciją ėmė atrodyti pernelyg panašus į faktinės padėties konstatavimą. Užsienio investicijų proveržio taip pat nesulaukta.

Vietoje rūpesčio žmogaus teisėmis išivyravo prastai slepiamas ar net išdidžiai demonstruojamas priešiškus žmogaus teisėms. Akademinės bendruomenės atstovai, apžvalgininkai, politikai, jų patarėjai gąsdino visuomenę, kad „žmogaus teisių hiperbolizavimas“, per žmogaus teises į Lietuvą

„šliaužiantis liberalistinis totalitarizmas“, „žmogaus teisių supriešinimas su pareigomis šeimai, visuomenei ir valstybei“, lygių galimybių sklaida yra pragaištingi tradicinėms vertybėms, veda prie moralinio nuopuolio, kitaip tariant, kelia grėsmę Lietuvos tapatybei ar net išlikimui.

Siekiu atgaivinti ir sustiprinti tradicines vertybes, tuo pačiu metant išsūkį žmogaus teisių standartams, buvo aiškinamos teisėkūros iniciatyvos – tokios kaip *Valstybinės šeimos politikos koncepcijos* patvirtinimas ir teisės aktų jos įgyvendinimui paruošimas, *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo* pataisų priėmimas, *Administracinių teisės pažeidimų kodekso* pataisų rengimas, *Visuomenės informavimo įstatymo* pakeitimas.

Nepagarba žmogaus teisėms, nepakantumo kultūra tapo atvirai naudojamu politinės kovos įrankiu. 2011 m. pradžioje partija „Jaunoji Lietuva“ Vilniaus miesto rinkėjus savivaldos rinkimuose agitavo šūkiu „Be žydų, juodų, raudonų ir be taboro čigonų“, ižeidami ir žemindami dalį rinkėjų. Žmogaus teises gerbiančioje valstybėje tokia politinė veikla nepriimtina ir nepateisinama, tačiau ji nesulaukė nei teisinio, nei politinio įvertinimo. Partija „Jaunoji Lietuva“ tapo valdančiosios koalicijos Kauno m. savivaldybėje nare.

Žmogaus teisių lygio smukimas pastebimas ir teisinėje praktikoje. Nacistinis simbolis teismo sprendimu tampa tautinio paveldo dalimi, o radikalų lūpose skambantis šūkis „Lietuva – lietuviams“ laikomas patriotizmo išraiška. Budriai gindami neišmatuojamą žmogiškąją kančią istorijoje atnešusias vertybes, tuo pat metu jie neižvelgia pavojų slaptųjų tarnybų inicijuojamose, žmogaus teises akivaizdžiai pažeidžiančiose bylose.

Žmogaus teisių puolimas viešajame diskurse, politinėje ir teisinėje praktikoje, populistinis manipuliavimas visuomenės emocijomis paskatino ir kritišką požiūrį į žmogaus teises tarp eilinių mirtingųjų. Liūdniausia, kad neapykantą skleidžianti kultūra pamažu užvaldo Lietuvos gatves. Tradicija tapo radikalių, neapykantą įvairovei propaguojančių grupių eitynės kovo 11-ąją, daugelio tapatinamos su patriotizmu, Adolfo Hitlerio gimimo dienos minėjimas antisemitiniais išpuoliais bei solidarumo su nacistine ideologija demonstravimu. Tuo tarpu kalbėti apie žmogaus teises tampa nepatriotiška.

Akivaizdu, kad Lietuva atsidūrė vertybinėje kryžkelėje. Turėtume savęs paklausti, ar mes ne veidmainiavome tvirtinami, kad „grįžtame“ į Europą? Ar mes nuoširdžiai norėjome tapti Vakarų kultūrinės ir politinės erdvės dalyviais? Kiek mumyse yra nepropagandinio ir neapsimestinio vakarietišku-

mo? Ar suvokiame, kad demokratija be žmogaus teisių užtikrinimo neįmanoma? Ar suprantame žmogaus teisių prigimtį ir paskirtį? Ar mums svarbu gerbti žmogiškąjį orumą, žmogaus laisvę ir pasirinkimo teisę? Ar mums svarbu išlaisvinti žmogaus kūrybiškumą savo ir Lietuvos labui? Pirmasis *Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos* straipsnis byloja: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis. Jiems yra suteiktas protas ir sąžinė, ir jie turi elgtis vienas su kitu kaip broliai.“ Ar ši formuluotė pavojinga mūsų vertybėms?

Atsakymai į šiuos klausimus yra būtini, nes jų pagrindu mes kursime savo ateitį. Ne ekonomika ar nacionalinis saugumas nulems ar Lietuva bus moderni, dinamiška, patraukli visais atžvilgiais valstybė, ar ji taps gūdžia provincija, iš kurios, kaip iš skęstančio laivo, toliau bėgs žmonės. Lietuvos ateitį nulems vertybinis pasirinkimas – pagarba žmogui, jo teisėms ir laisvėms.

Tikimės, kad žmogaus teisių situacijos Lietuvoje 2009–2010 metais pristatymas prisidės prie viešos diskusijos apie žmogaus teisių reikšmę mūsų visuomenei ir valstybei. Žmogaus teisių stebėjimo institutas (ŽTSI) siūlo Jūsų dėmesiui šią apžvalgą, parengtą remiantis ŽTSI tyrimais, valstybės institucijų, Lietuvos nevyriausybinių bei tarptautinių tarpvalstybinių ir nevyriausybinių organizacijų dokumentais, žiniasklaidos monitoringo duomeni-

mis, konsultacijomis su specialistais ir ekspertais. Esame dėkingi prie apžvalgos parengimo prisidėjusiems Margaritai Jankauskaitei, Vidai Beresnevičiūtei, Vitai Petrušauskaitei, Gintautui Sakalauskui, Dovilei Juodkaitei, Klementinai Gečaitėi, Eglei Kavoliūnaitėi-Ragauskieni, Kristinai Mišinienei, Dariui Štiliui, Deividui Velkui, Rokui Uscilai, Ingai Abramavičiūtei, Violetai Davoliūtei ir Daivai Brogienei.

Būtume dėkingi apžvalgos skaitytojams už pastabas ir komentarus.

Dainius Pūras

Žmogaus teisių stebėjimo instituto valdybos pirmininkas

Henrikas Mickevičius

Žmogaus teisių stebėjimo instituto direktorius

SANTRAUKA

2009–2010 metais Lietuvoje ne syki pažeistas **kankinimo, nežmoniško ir žeminančio elgesio draudimas** labai įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Lietuvos valstybės institucijos neįvykdė savo pozityvios pareigos atlikti išsamų ikiteisminį tyrimą dėl galimo VSD pareigūnų piktnaudžiavimo bei galimo asmens/asmenų kalinimo vykdant CŽV Slaptųjų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programą Lietuvoje; užfiksuotas didžiausias per pastaruosius metus įkalintų asmenų skaičius, tačiau vis dar neišvystyta probacijos sistema; išliko laisvės apribojimo vietų perpildymas ir orumą žeminančios laikymo sąlygos, dėl to EŽTT nagrinėjamos bylos prieš Lietuvą; padaugėjo įtarimų dėl žiauraus smurto prieš suimtuosius ir nu-teistuosius, pasitaikė smurtinių tardymo metodų taikymo atvejų. Augo prekybos žmonėmis mastai, padaugėjo parduodamų nepilnamečių, išsilavinusių aukų bei asmenų, parduodamų priverstiniam darbui; efektyvios ir prieinamos prekybos žmonėmis aukų apsaugos trūkumas ir toliau kliudo sėkmingam šių bylų tyrimui. Lietuvoje smurtas prieš moteris yra paplitęs labiau nei kitose ES valstybėse, likęs galioti privataus kaltinimo tvarkos institutas atsakomybę dėl problemos sprendimo užkrauna aukai. Pagal sveikatos apsaugos kokybę Lietuva užima vieną iš paskutinių vietų Europoje; užfiksuoti sunkiomis ligomis sergančiųjų teisių pažeidimai, pasmerkę šiuos žmones kančioms.

Lygių galimybių ir nediskriminavimo principo įgyvendinimas Lietuvoje patyrė ryškų regresą. Vis sėkmingiau išsisknija neapykantos kultūra, palaikoma ar toleruojama politikų, tačiau vis dar nėra neapykantos ir nesantaikos kurstymo nuolatinės stebėsenos mechanizmo; tautinių mažumų integracijos politika tapo viena labiausiai apleistų valstybės politikos sričių; akcentuojama kultūrinė tautinių mažumų integracija, ignoruojant sudėtingas socialines problemas; įstatymo projektas dėl žydų bendruomeninio turto kompensacijos iki šiol svarstomas Seimo komitetuose. Lietuva žengė žingsnį atgal seksualinių mažumų teisių užtikrinimo srityje: dėl aibės diskriminacinių iniciatyvų, ribojančių homoseksualių asmenų saviraiškos ir susirinkimų laisves, bei dėl nesantaiką kurstančios politinės retorikos visuomenėje išaugo nepakantumas seksualinėms mažumoms, o tarptautinės bendrijos akyse Lietuva įgavo homofobinės valstybės įvaizdį. Neužbaigta teisinė bazė, reikalinga lygių galimybių politikos įgyvendinimui.

Aptariamuoju laikotarpiu **teisė į teisingą teismą** buvo vertinama kaip labiausiai pažeidžiama pilietinė teisė. Į viešumą iškilo šiurkštūs teisės į teisingą teismą pažeidimai, sąlygoti akivaizdaus baudžiamojo nukrypimo tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Dėl daugybės teisės į teisingą teismą, teisės į laisvę bei asmens saugumą pažeidimų Gatajevų byloje susidarė precedento neturinti situacija – ieškoma

apsaugos nuo persekiojimo ES valstybėje, Lietuvoje. Gatajevų bei Eglės Kusaitės bylos išskėlė aikštėn nepakanamai kontroliuojamą bei keliančią abejonių teisėtumo ir tikslingumo prasme VSD veiklą tiriant baudžiamąsias bylas. Teisėsaugos institucijos ir teismai bandymus gintis nuo pareikštų kaltinimų traktuoja kaip trukdymą vykdyti teisingumą. Toliau ignoruojamas nekaltumo prezumpcijos principas – tiek žiniasklaidos, tiek teisėsaugos pareigūnų. Lietuva pralaimėjo 13 bylų EŽTT dėl teisės į teisingą teismą pažeidimų, 7 iš jų – dėl užtęsto bylos nagrinėjimo. Per ilga baudžiamojo proceso trukmę, pažeidžianti teisę į teisingą teismą, buvo konstatuojama baudžiamosiose, civilinėse bei mokesčių ginčų bylose. Trūksta inovatyvių sprendimų kaip atverti teismų sistemą visuomenei, pagerinti teismų prieinamumą ir darbo skaidrumą; tebėra neužbaigtas teisėjų atrankos mechanizmas, turintis akivaizdžių ir lengvai pašalinamų trūkumų, tarp jų – komisijos kompetencijos išplėtimas, atrankos kriterijų korekcija. Neužbaigiama teisinė bazė viešajam interesui ginti, todėl teismai atmeta besikreipiančiųjų dėl viešojo intereso gynimo skundus. Nepaisant to, kad teismai aprūpinti puikia garso įrašymo įranga, teismo posėdžio įrašais naudojasi tik teisėjai ir teismų darbuotojai, o dėl neracionalios teismo posėdžio pabaigos interpretacijos neįmanoma laiku pateikti pastabų dėl protokolo netikslumų. Konstitucinis teismas taip pat netapo labiau pasiekiamas piliečiams – nesu tvarkyta individualaus konstitucinio

skundo galimybė; bylų šalys, palaikančios bendros kompetencijos teismų abejones dėl teisės aktų atitikimo Konstitucijai arba net inicijavę teisės aktų konstitucingumo patikrinimą, iki šiol negali dalyvauti konstituciniame procese. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos riboja asmenų galimybes pasinaudoti jiems priklausančia nemokama teisine pagalba. Antstoliai nuolat pažeidinėjo asmenų teises – neteisingai įkainojo savo paslaugas ir dėl to nepagrįstai didino vykdymo išlaidas, mėgindavo išieškoti skolas iš seniai sąžiningai atsiskaičiusių asmenų. Trūksta viešumo ir duomenų apie nusikaltimų aukų padėtį, neatliekama nuolatinė stebėseną, o paskutinis tyrimas Lietuvoje atliktas 2007-aisiais.

Krizinė mokesčių reforma neigiamai paveikė žiniasklaidos nepriklausomumą bei kokybę, sustabdyta kai kurių laikraščių ir žurnalų leidyba, iš darbo atleisti žurnalistai, kiti buvo verčiami ieškoti neadekvačių darbo santykių legalizavimo priemonių. Liko neišspręsta baudžiamųjų ir administracinių teisės normų kolizija, išskylanti bylose dėl valstybės tarnautojų ir politikų garbės ir orumo gynimo. Viešųjų asmenų garbės ir orumo bylose priimami teismų sprendimai kelia grėsmę ypatingai **saviraiškos laisvės** sričiai – žiniasklaidos laisvei. Nebuvo sprendžiama nesantikos kurstymo interneto komentaruose problema, išryškėjo nauja nesantikos kurstymui palanki terpė – socialiniai tinklai. Ikiteisminio tyrimo institu-

cijų ir teismų požiūris, kad neapykanta kurstantys pasisakymai vertintini kaip kategoriška subjektyvi nuomonė, yra klaidingas ir prasilenkia su EŽTT suformuluota praktika nesantaikos kurstymo bylose. *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo* pataisos, nepagrįstai ribojančios saviraiškos laisvę, metė atvirą iššūkį Europos Sąjungos politinei linijai bei tarptautiniams žmogaus teisių apsaugos standartams. Seime svarstomos diskriminacinio pobūdžio *Administracinių teisės pažeidimų kodekso pataisos* siekia riboti teisę skleisti ir gauti informaciją bei teisę į taikių susirinkimų laisvę remiantis įstatymiškai nereglamentuojamais vertybiniais kriterijais bei stokojant aiškių formuluočių, būtinų tinkamam ir teisėtam įstatyminiam reglamentavimui.

2009–2010 m. atskleidė rimtas **susirinkimų laisvės** teisinio reguliavimo ir praktinio taikymo problemas. Lietuvos profesinių sąjungų konfederacijos organizuoto taikaus mitingo, peraugusio į riaušes, metu panaudotos specialiosios riaušių malšinimo priemonės, tame tarpe šaudmenys, sužeisti 34 dalyviai. Baiminantis panašių įvykių pasikartojimo, aptariamuoju laikotarpiu buvo nepagrįstai trukdoma pasinaudoti teise į taikius susirinkimus. Savivaldybės dažnai atsisakydavo derinti susirinkimų vietą, laiką ir formą, kėlė nepagrįstus reikalavimus susirinkimų organizatoriams, pavyzdžiui, užtikrinti susirinkimų dalyvių saugumą, nebuvo laikomasi nustatyto pranešimo išnag-

rinėjimo termino, reikalaujama susirinkti kitur negu planuojama, nors organizatoriai teigė, kad šiose vietose negalima pasiekti susirinkimų tikslų. 2010 m. gegužės mėn. prie susirinkimų laisvės varžymo aktyviai prisidėjo LR Generalinis prokuroras, kurio veiksmus Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pripažino siekimu neleisti įvykti taikiam susirinkimui. Praktiškai išgalėjo *leidiminė* susirinkimų tvarka, nors Lietuvoje yra įteisinta *pareikštinė* teisės į taikius susirinkimus įgyvendinimo tvarka.

Teisės į politinį dalyvavimą įgyvendinimo kliūtys 2009–2010 metais ne daug pasikeitė nuo 2007–2008 metų. Pagrindinės problemos šioje srityje, išryškėjusios aptariamuoju laikotarpiu, susijusios su tiesioginės demokratijos varžymu: ribotomis piliečių galimybėmis inicijuoti referendumus, dalyvauti teisėkūros procese, teikti peticijas, ginti viešą interesą teismuose, bei rinkimų tvarkos pažeidimais, tarp jų rinkėjų papirkinėjimo praktika. Nei Vyriausioji rinkimų komisija, nei Seimas nesiėmė veiksmingų kovos su rinkimų pažeidinėjimais priemonių, o priimti sprendimai apsunkino naudojimąsi aktyvia piliečių teise rinkti. Pakeistas *Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas* sudarė galimybes kandidatuoti nepriklausomiems kandidatams, tačiau nepaisant Konstitucinio teismo išaiškinimo neleistą rinkimuose dalyvauti visuomeninėms organizacijoms. Konstitucinis teismas taip pat konstatavo, kad *Rinkimų į Europos Parla-*

mentą įstatymas prieštarauja Konstitucijai ir įtvirtina išimtinę politinių partijų teisę dalyvauti formuojant politines atstovaujamasias institucijas. Priimtas naujos redakcijos *Pilietybės įstatymas*, apribojantis po Nepriklausomybės atkūrimo iš Lietuvos išvykusiųjų galimybes dalyvauti Lietuvos politiniame gyvenime.

Teisės į privatą ir šeimos gyvenimą pažeidimai įgavo grėsmingą mastą. Aptariamam laikotarpiu žiniasklaidoje nuolat pasirodydavo pranešimų apie plataus masto komunikacijos kontrolę, apimančią telefoninių pokalbių, elektroninės komunikacijos ir kitokio susižinojimo stebėjimą, vykdomą Lietuvos teisėsaugos. Operatyvinę veiklą vykdančys subjektai faktiškai gali pasiklausti bet kokių asmenų pokalbių ir kartais tai daroma pažeidžiant įstatymą. Lietuvos teismai davė pradžią nepagrįstam teisės į privatumą ribojimui darbo santykių srityje. Sparčiai plito neteisėta tiesioginė rinkodara, o pažeidėjams nenumatytos efektyvios ir atgrasančios sankcijos. Ženkliai padaugėjo asmeninės informacijos vagysčių: asmens duomenys buvo neteisėtai gaunami pasitelkus ant bankomatų slaptai įkurtus duomenų skaitytuvus, sukuriami ir platinami suklastoti elektroninės bankininkystės puslapiai, įkuriamos fiktyvios buitinės technikos parduotuvės internete, konfidenciali informacija išgaunama apsimetus darbdaviais. 2010 m. „Sodros“ Vilniaus skyriaus kieme pastebėti išmesti dokumentai su šimtų gyventojų asmens duomenimis. Toliau plito vaizdo

stebėjimas viešose erdvėse, apimant mokyklas bei viešąjį transportą, ir toliau nepaisant pareigos pateikti privatumus šio privatumo ribojimo būtinumo, proporcingumo ir veiksmingumo įrodymus, sukuriant saugumo iliuziją – socialinio eksperimento metu imituoti viešosios tvarkos pažeidimai bei smurtavimas nesulaukė teisėsaugos institucijų dėmesio. Privatumas buvo pažeidinėjamas ir visuomenės informavimo priemonėse – vadinamosios Kauno pedofilijos bylos aplinkybių nagrinėjimą lydėjo nuolatinis nepilnamečių asmenų duomenų ir privataus gyvenimo aplinkybių atskleidimas žiniasklaidoje. Privatumo pažeidimai knygų leidyboje liudija, kad vis dar neskiriamas viešasis asmuo, t. y. viešojo sprendimo galią visuomenėje turintis, ir žinomas visuomenėje asmuo. Dėl Lietuvos teismų praktikos priteisti mažą neturtinės žalos atlyginimą, kai yra neteisėtai paviešinama žeminanti garbė ir orumą informacija apie asmens privatą gyvenimą, 2010 m. Europos žmogaus teisių teisme nagrinėjamos dvi bylos prieš Lietuvą. Vis dar neįvykdytas 2007-ųjų EŽTT sprendimas byloje *L prieš Lietuvą*, maža to, siūlomos įstatymų pataisos, kurių priėmimas reikštų atsisakymą vykdyti įsiteisėjusį EŽTT sprendimą, teisėtų lūkesčių principo pažeidimą bei nepagrįstą transseksualių asmenų teisės į privataus gyvenimo gerbimą ribojimą. Toliau vykdoma diskriminacinė šeimos politika, priešinė visuomenę ir prieštaraujanti EŽTT praktikai. Aptariamam laikotarpiu nebuvo pasiektas susitarimas ir dėl dirbtinio apvaisinimo galimybės įteisinimo.

Lietuvos **vaikai** jaučiasi nelaimingiausi Europoje, tėvai jiems teskiria vidutiniškai 7 minutes dėmesio per dieną, o smurto kultūra išplitusi visuose socialiniuose sluoksniuose. Vaikų dingimai glaudžiai susiję su paplitusiu smurtu: keturi iš penkių pabėgusių vaikų slepiasi nuo artimoje aplinkoje vyraujančio smurto, ir taip dažniausiai tampa prekybos žmonėmis aukomis. Nepriėmus įstatymo, įtvirtinančio smurto draudimą, smurtautojai jaučiasi nebaudžiami, o skriaudžiami ar smurtą šeimose stebintys vaikai – bejėgiai ir neginami. Padaugėjo pranešimų apie fizinį, psichologinį ir seksualinį smurtą stacionariose globos ir ugdymo įstaigose. Apie prostitucijos tinklus, veikiančius globos namuose, įstaigų darbuotojai nepraneša teisėsargai, nes bijo sudaryti problemų įstaigai ir prarasti darbo vietas. Dėl sumažintų atlyginimų personalui vaikų namuose bus dar sudėtingiau nei anksčiau sulaukti aukšto lygio specialistų, kurie pajėgtų užtikrinti vaiko interesų apsaugą. Be tėvų globos likusių vaikų padėtį apsunkina ir vilkinamas įvaikinimo procesas. Išliko vaikų apklausų baudžiamajame procese problema: vi-soje Lietuvoje įrengti specialūs apklausų kambariai praktiškai nenaudojami, neskiriamos lėšos teisinės psichologijos specialistams, pasibaigus darbo laikui vaiko teisių apsaugos specialistai paprastai apklausose nedalyvauja ir neatstovauja vaiko teisių.

Dėl nepritaikytos viešosios fizinės ir informacinės aplinkos, jų poreikius neatitinkančių būsto, transporto, as-

menys su fizine negalia yra išstumiami į visuomenės pakraščius. **Neigaliesiems** nepritaikytos kai kurios sveikatos apsaugos įstaigos, dauguma aukštojo mokslo įstaigų; į gestų kalbą yra verčiama vos viena informacinė laida; kurtieji neturi galimybių savarankiškai susisiekti Bendruoju pagalbos centru telefonu 112; neregiam buvo nepagrįstai nustatytas grynaisiais išduodamų pinigų limitas – 500 litų per dieną. Ziniasklaidos priemonės tęsė psichikos neigaliųjų stigmatizavimą; visuomenės nuomonės tyrimai jau eilę metų atskleidžia vyraujančią itin neigiamą požiūrį į proto negalios asmenis ar sergančiuosius psichikos ligomis. 2009 m. Lietuvoje veikė 25 didelės socialinės atskirties principu sukurtos socialinės globos įstaigos proto ir psichikos negalios asmenims, kuriose gyvena virš penkių tūkstančių suaugusiųjų ir vaikų. Stebėsenos vizitų metu užfiksuota eilė šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų. Neveiksnių asmenų skaičius Lietuvoje sparčiai auga, o parengti teisės aktų pakeitimai, reglamentuojantys riboto veiksnio instituto praplėtimą, reguliarių taikomų ribojimo priemonių reikalingumo peržiūrėjimą, efektyvesnę globėjų veiklos kontrolę ir atsakomybę už netinkamą pareigų vykdymą, priimti nebuvo. Nebuvo pakeista ydinga priverstinio hospitalizavimo tvarka, dėl kurios nėra užtikrinamos psichikos liga sergančio asmens teisės į informaciją, tinkamą atstovavimą ir teisminę gynybą. ES Pagrindinių teisių agentūra nurodė, kad Lietuva yra viena nepalankiausiai vertinamų Europos valstybių dėl teisės balsuoti neigaliems asmenims suteikimo.

Kankinimo, nežmoniško ir žeminančio elgesio draudimas

2009–2010 metais Lietuvoje ne sykį pažeistas kankinimo, nežmoniško ir žeminančio elgesio draudimas labai įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Lietuvos valstybės institucijos neįvykdė savo pozityvios pareigos atlikti išsamų ikiteisminį tyrimą dėl galimo VSD pareigūnų piktnaudžiavimo bei galimo asmens/asmenų kalinimo vykdančiant CŽV Slaptųjų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programą Lietuvoje; užfiksuotas didžiausias per pastaruosius metus įkalinėtų asmenų skaičius, tačiau vis dar neišvystyta probacijos sistema; išliko laisvės apribojimo vietų perpildymas ir orumą žeminančios laikymo sąlygos, dėl to EŽTT nagrinėjamos bylos prieš Lietuvą; padaugėjo įtarimų dėl žiauraus smurto prieš suimtuosius ir nuteistuosius, pasitaikė smurtinių tardymo metodų taikymo atvejų. Augo prekybos žmonėmis mastai, padaugėjo parduodamų nepilnamečių, išsilavinusių aukų bei asmenų, parduodamų priverstiniam darbui; efektyvios ir prieinamos prekybos žmonėmis aukų apsaugos trūkumas ir toliau kliudo sėkmingam šių bylų tyrimui. Lietuvoje smurtas prieš moteris yra paplitęs labiau nei kitose Europos Sąjungos valstybėse, o valstybės politika šioje srityje – neveiksminga; likęs galioti privataus kaltinimo tvarkos institutas atsakomybę dėl problemos sprendimo užkrauna aukai; iš-

likusi nuostata, kad auka ir agresorius vienodai atsakingi už smurtą. Pagal sveikatos apsaugos kokybę Lietuva užima vieną iš paskutinių vietų Europoje; užfiksuoti sunkiomis ligomis sergančiųjų teisių pažeidimai, pasmerkę šiuos žmones kančioms.

Lietuvos dalyvavimas Slaptųjų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programoje

2009 m. Lietuva buvo įvardinta kaip trečioji Europos valstybė, kurioje Jungtinių Amerikos Valstijų Centrinės žvalgybos valdybos (toliau – CŽV) vykdytos Slaptųjų sulaikymų ir ypatingųjų perdavimų programos (toliau – Programos) metu galėjo būti įsteigtas slaptas kalėjimas įtariamiesiems dėl teroristinių išpuolių neteisėtai laikyti ir tardyti.¹ Programos vykdymo metu Azijos, Amerikos ir Europos valstybėse įkurtuose slaptuosiuose kalėjimuose nelaisvėje buvo laikomi ir kankinami terorizmu įtariamai grupuotės „Al Qaeda“ nariai.²

Slaptasis sulaikymas reiškia, kad asmuo yra valstybės ar asmenų, veikiančių valstybės vardu, laikomas *incommunicado*, t.y. neleidžiant jam susisiekti su išoriniu pasauliu, slepiant ar neigiant jo sulaikymą, buvimo vietą ir likimą nuo jo šeimos, ir nesuteikiant galimybių naudotis procesinėmis priemonėmis ginant savo teises. Ypatingasis perdavimas yra sulaikyto asmens perdavimas iš vienos valstybės į kitą

nesilaikant perduodančioje, perimančioje ar tarpinėje valstybėje įtvirtintų privalomų procesinių veiksmų sulaikymo teisėtumui įvertinti. Slaptas sulaikymas savaime yra vertinamas kaip kankinimas arba žiaurus elgesys tiek tiesioginių aukų, tiek jų šeimų narių atžvilgiu.

JAV Prezidento Baracko Obamos nurodymu paviėšintoje atmintinėje buvo detalai aprašyta CŽV slaptuose įkalinimo centruose taikyta tardymo metodų programa. Vadovaujantis šia programa, buvo, *inter alia*, leidžiama: imituoti kalinių skandinimą, smūgiuoti per veidą ir pilvą, išrengti asmenį nuogai ir palikti stovėti kameroje 40 laipsnių šalčio temperatūroje, iki vienuolikos dienų laikyti kalinį stovėjimo pozicijoje, neleidžiant jam užmigti.³ Šis ir panašūs tardymo metodai prilygsta tardomų asmenų kankinimui arba žiauriam, žeminančiam elgesiui su jais.

2010 m. pradžioje LR Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos (toliau – NSG) komitetas po atlikto tyrimo patvirtino,⁴ kad Valstybės saugumo departamentas dalyvavo Programoje. Lietuvoje buvo sudarytos sąlygos slapta laikyti kalinius. Seimo komitetas nenustatė, kad įtariamieji buvo atvežti į Lietuvą ir čia laikomi, tačiau buvo konstatuota, kad su CŽV sulaikytų asmenų pervežimu oficialiuose tyrimuose siejami orlaiviai ne kartą kirto Lietuvos oro erdvę, kelis kartus nusileido.

2009 m. gruodžio 11 d. Žmogaus teisių stebėjimo institutas pateikė LR Generaliniam Prokurorui prašymą pradėti ikiteisminį tyrimą dėl galimų LR BK straipsnių pažeidimų sudarant galimybes į Lietuvos Respublikos teritoriją įvežti ir įkalinti CŽV sulaikytus asmenis.⁵ Atsakyme nurodyta, kad procesinis sprendimas bus priimtas gavus ir įvertinus NSG komiteto atlikto tyrimo medžiagą ir išvadą.

Tokia Generalinės prokuratūros pozicija sukėlė susirūpinimą dėl galimos prokuratūros savarankiškumo stokos. Nepriklausomai nuo kitų valdžios institucijų veiksmų arba neveikimo vykdamas savo konstitucinę funkciją, tyrimą dėl galimos nusikalstamos veiklos turėjo inicijuoti būtent Prokuratūra, ypač kai yra įtarimų dėl galimų nusikalstamų Lietuvos Respublikos valdymo tvarkai ir tarptautinės teisės draudžiamo elgesio su žmonėmis pažeidimų. Tolesni įvykiai įtarimus dėl Prokuratūros savarankiškumo stokos sustiprino.

Vadovaujantis Seimo NSG komiteto rekomendacijomis, 2010 m. pradžioje LR Generalinė prokuratūra pradėjo tyrimą pagal Baudžiamojo kodekso 228 straipsnį, t.y. dėl valstybės tarnautojų galimo piktnaudžiavimo. Po metų, nenustačius buvusių VSD pareigūnų nusikalstamo piktnaudžiavimo, tyrimas buvo nutrauktas.⁶

Iš nutarimo nutraukti ikiteisminį tyrimą akivaizdu, kad ikiteisminio tyrimo

ribos buvo identiškios parlamentiniam tyrimui. Į prašymus praplėsti tyrimo ribas, apimant kitas galimai padarytas nusikalstamas veikas, ir ištirti pasirodžiusią informaciją apie galimai Lietuvoje slaptai kalintą ir kankintą palestinietį Abu Zubaydah, nebuvo atsižvelgta. Tai leidžia teigti, kad tyrimas buvo paviršutiniškas ir neefektyvus.

Pagal tarptautinius teisinius išpareigojimus, kilus pagrįstiems įtarimams dėl rimtų žmogaus teisių pažeidimų, siekiant nustatyti kaltus asmenis ir atlyginti žalą pažeidimų aukoms, kompetingos Lietuvos valstybės institucijos turi pozityvią pareigą atlikti išsamų ikiteisminį tyrimą. Ši procesinė pareiga lieka neįvykdyta.

Laisvės apribojimo vietų perpildymas ir orumą žeminančios laikymo sąlygos

2009–2010 m. represyvėjanti baudimo politika lėmė ženkliai padidėjusį nuteistų asmenų skaičių.⁷ Aptariamuoju laikotarpiu užfiksuotas didžiausias įkalinėtų asmenų skaičius nuo 2002 m. – 260 įkalinėtųjų 100 tūkst. gyventojų.⁸ Nors registruoto nusikalstamumo lygis yra žemesnis nei daugelyje Europos valstybių, pagal įkalinėtų asmenų skaičių Lietuva tolsta nuo europietiško standartų.

Laisvės atėmimo vietų perpildymas lemia, kad tiek nuteisti, tiek suimti, bet dar nepripažinti padariusiais nusikalti-

mą asmenys yra laikomi žmogaus teisių standartų neatitinkančiomis sąlygomis,⁹ palaužiančiomis suimtuosius psichologiškai.¹⁰ Kamerose trūksta oro,¹¹ suimtiesiems stinga privatumo (net naudojantis sanitariniais įrengimais), stokojama veiklos už kameros ribų.¹² Į šią problemą jau ne kartą dėmesį yra atkreipę *Europos komiteto prieš kankinimą ar kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą* atstovai¹³ ir Lietuvos Seimo kontrolieriai.¹⁴

Laisvės atėmimo vietų perpildymo problema sąlygoja narkotikų plitimą.¹⁵ Teigiama, kad narkotikus vartoja 20–50 proc. nuteistųjų.¹⁶ Daugelis jų pripažįsta, kad įsigyti narkotinių medžiagų yra gana paprasta.¹⁷ Dalis vartojančiųjų yra užsikrėtę ŽIV. Trūksta pagalbos, informacijos ir gydymo į laisvę išėjusiems ŽIV nešiotojams, taip didėja pavojus užsikrėsti visuomenės nariams.¹⁸

2009–2010 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose ir toliau klestėjo kastų sistema.¹⁹ Aukščiausiai kasti priklausantiems nuteistiesiems faktiškai negalioja formalūs administracijos nurodymai. Žemiausios kastos atstovams tenka juodžiausi darbai – šiukšlių nešimas, kermo, tualetų tvarkymas, provokuojami ar verčiami kitų kalinių jie padaro daugiausiai drausmės pažeidimų.²⁰

Aptariamuoju laikotarpiu užfiksuotos nuteistųjų orumą žeminančios praktikos.

Alytaus pataisos namuose nuteistieji paskelbė bado akciją, protestuodami prieš kūno ertmių apžiūrą, jiems atliekamą po ilgalaikių pasimatymų su artimaisiais.²¹ Kai kuriose laisvės apribojimo įstaigose trumpalaikiai pasimatymai su giminaičiais vykdavo už stiklinių pertvarų,²² buvo taikomos griežčiausios nuobaudos net už lengviausius ar tik tariamus pažeidimus,²³ nebuvo sudarytos sąlygos apskūsti sprendimų dėl nuobaudų skyrimo.²⁴

Oficialiais duomenimis, 2009 m. Lietuvos laisvės atėmimo vietose nusižudė 13 kalinių.²⁵ Tai yra didžiausias nusižudžiusių kalinių skaičius per pastaruosius 6 metus. Pataisos namų taisyklės reikalauja nuteistųjų savęs nežaloti, o už administracijos reikalavimų nevykdymą numato baudžiamojo poveikio priemones, pavyzdžiui, uždarymą į bausdos izoliatorių. Savęs žalojimo veiksmai dažnai atspindi psichines, psichologines problemas, yra savijudybės grėsmės rodiklis, taigi šie klausimai turėtų būti sprendžiami pasitelkiant gydomojo, o ne baudžiamojo poveikio priemones.

2010 m. Europos žmogaus teisių teismas Lietuvos Vyriausybei perdavė tris bylas, susijusias su įvairaus pobūdžio skundais dėl laikymo sąlygų suėmimo ir laisvės atėmimo vietose. Pareiškėjai skundžiasi sąlygomis Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime, pažeista teise į privatumą ir neužtikrinta saviraiškos laisve. Ankstesniais metais trijose

bylose Europos žmogaus teisių teisme prieš Lietuvą jau buvo konstatuoti kankinimo, nežmoniško, žeminančio elgesio ir baudimo draudimo pažeidimai.²⁶

Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir kompetentingos valstybės institucijos jau daugiau nei 10 metų vykdo įvairias laisvės atėmimo vietų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo programas. *Įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo 2004–2009 programa*²⁷ nebuvo įgyvendinta dėl lėšų stygiaus.²⁸ 2009 m. pabaigoje Vyriausybė patvirtino *Laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategiją* (2009–2017 metams),²⁹ kurios metu planuojama padidinti suimtųjų laikymo vietų skaičių tardymo izoliatoriuose, sudaryti saugias sąlygas vykdyti suėmimą ir laisvės atėmimo bausmę, pereiti nuo nuteistųjų apgyvendinimo bendrabučio tipo patalpose prie apgyvendinimo kamerose, racionaliau išdėstyti laisvės atėmimo vietas bei diegti modernias laisvės atėmimo vietų apsaugos sistemas. Svarbu užtikrinti, kad *Strategijos* įgyvendinimui būtų skirtas adekvatus finansavimas bei kontroliuojamas jos vykdymas.

Prie laisvės apribojimo vietų perpildymo ir su tuo susijusių problemų išsprendimo galėtų prisidėti veiksminga probacijos sistema, tačiau Lietuvoje ji nėra išvystyta. Probacija – tai baudžiamosios atsakomybės realizavimo (bausmės vykdymo atidėjimo, lygtinio

atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų) forma, taikoma nusikaltimą padariusiam asmeniui kaip alternatyva paskirtai laisvės atėmimo bausmei atlikti.

Pastaraisiais metais 30–50 proc. visų įkalinimų asmenų atlieka visą teismo paskirtą bausmę, kiti lygtinai paleidžiami iš laisvės atėmimo vietų. Kiti atleidimo nuo bausmės institutai, iskaitant lygtinį atleidimą nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimą švelnesne bausme, taikomi itin retai.³⁰ Be to, Lietuvoje lygtinio paleidimo sistemoje aptinkama korupcinio pobūdžio nuostatai,³¹ pasitaiko lygtinio paleidimo bylų perdavimo teismui vilkinimo atvejų.³²

2010 m. Teisingumo ministerija parengė teisės aktų projektų paketą, kuriuo siekiama sukurti veiksmingą probacijos sistemą, orientuotą į asmenų pakartotinio nusikalstamo elgesio rizikos valdymą.³³ Tai, iš esmės, teigiamas žingsnis, tačiau laisvės atėmimo vietose esančių asmenų skaičių siekiama sumažinti įvedant elektroninę nusikaltėlių stebėjimą. Lietuvoje veikiančios pataisų inspekcijos abejoja reformos veiksmingumu ir išlaidų/naudos santykiu.³⁴ Kelia abejonių ir toks teisės į privataus gyvenimo gerbimą apribojimo teisėtumas.

Teigiamai vertintina šiuo metu įgyvendinama *Kriminalinės subkultūros aprišimų laisvės atėmimo vietose prevencijos programa*,³⁵ tačiau tenka konstatuoti, kad tai tik pirmas žingsnis įkalinimo sistemos pertvarkos iš izoliuojančios į resocializuojančią link.

Per pastaruosius metus padaugėjo įtarimų dėl žiauraus smurto prieš suimtuosius ir nuteistuosius,³⁶ pasitaikė smurtinių tardymo metodų taikymo atvejų,³⁷ o tokius atvejus prokuratūra tiria nenoriai ir vangiai.³⁸

Įkalinimo sistemos valdymo problemos

Pastaraisiais metais išryškėjo įkalinimo sistemos valdymo problemos. Įkalinimo įstaigas gaubiantis uždarumas sudaro sąlygas piktnaudžiavimams tarnybine padėtimi.³⁹ Gausu įtarimų dėl neskaidraus aukštų pareigų skyrimo,⁴⁰ dėl neskaidraus ir neefektyvaus lėšų bei turto panaudojimo.⁴¹

Skiriamų šiai sistemai lėšų sumažinimas apsunkino galimybes dirbti efektyviai.⁴² Tiesioginių resocializacijos darbų atliekantys būrių viršininkai perkrauti darbu, jų skaičius įkalinimo įstaigose yra per mažas.⁴³ Pavyzdžiui, Alytaus pataisos namuose vienam būrio viršininkui tenka dirbti su 55–56 nuteistaisiais.⁴⁴

Pastebėtinai ir įkalinimo įstaigų administracijų ironiškas požiūris į kalinius, atviras jų niekinimas,⁴⁵ priekaištai, kad nuteistieji rašo per daug skundų,⁴⁶ įkalinimo sistemos vadovybės nuogaštavimai, kad „rūpintis nuteistaisiais verčia Europos Sąjunga“.⁴⁷

Nedidėja nuteistųjų užimtumas – tik mažiau nei 20 proc. nuteistųjų dirba gamybinį darbą. Yra vykdoma nemažai ES struktūrinių fondų remiamų projektų, tačiau dažniausiai tai yra vienkartinio pobūdžio priemonės, nesukuriantys nuolat veikiančios sistemos.⁴⁸

Prekyba žmonėmis

Ekonominė krizė ir augantis nedarbo lygis šalyje prisidėjo prie prekybos žmonėmis mastų augimo.⁴⁹ Pasikeitė ir kokybiniai prekybos žmonėmis rodikliai – padaugėjo asmenų, parduodamų priverstiniam darbui, padidėjo nepilnamečių bei išsilavinusių aukų skaičiai.⁵⁰ Nors tarptautinių organizacijų ekspertai dar 2009 m. paragino valstybes atkreipti dėmesį į šią problematiką bei skirti jai daugiau dėmesio, policijos pareigūnai teigė Lietuvoje pasaulinių tendencijų nepastebėję,⁵¹ o politinės valdžios atstovų dėmesys problemai liko fragmentiškas. Ilgai rengtai valstybinei *Prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės 2009–2012 metų programai*⁵² įgyvendinti buvo paskirta pernelyg mažai lėšų ir dauguma *Programos 2009–2010 m. planuotų priemonių* liko neįgyvendintos.⁵³

Remiantis oficialia statistika, 2009 m. nuo prekybos žmonėmis galėjo nukentėti 57 asmenys, nukentėjusiais buvo pripažinti 20 asmenų, iš kurių 6 – nepilnamečiai.⁵⁴ Registruota statistika neatkleidžia realaus problemos masto. Apie dingusius vaikus teisėsaugos institucijoms dažnai vengia pranešti finansavimo prarasti nenorinčios globos įstaigos bei asocialios šeimos.⁵⁵ Valstybės statistika neatitinka užsienio šalyse pradėtų ir baigtų tyrimų dėl Lietuvos gyventojų išnaudojimų. Prekyba žmonėmis ne visada kerta valstybių sienas, Lietuvoje klestėjo ir vietinė prekyba. Suviliotos pažadais užsidirbti jaunos moterys buvo įkalbamos teikti sekso paslaugas.⁵⁶

LR BK apibrėžia prekybą žmonėmis siaurai. Lietuvoje, priešingai negu daugumoje Europos Sąjungos šalių, asmenys, kurie buvo išvežti su tikslu versti juos vogti ar daryti kitas nusikalstamas veikas, nėra traktuojami kaip prekybos žmonėmis aukos.⁵⁷

Ekspertai pabrėžia, kad atsakomybę už prekybą žmonėmis numatančios baudžiamosios normos yra pernelyg kazuistiškos. Išvardijama daugybė veikų ir jų padarymo būdų, bet neatsižvelgta į tai, kad sparčiai kintant socialinėms, ekonominėms ir kitoms gyvenimo sąlygoms, gali atsirasti ne vienas naujas veikos padarymo būdas ar forma.⁵⁸ Įstatymų leidėjas turėtų atsakyti baigtinio veikų sąrašo prekybos žmonėmis normų sudėtyse.

Ikiteisminiai tyrimai prekybos žmonėmis bylose pasižymi itin ilga trukme, dėl to aukos patiria antrinę viktimizaciją, neretai ir pakartotinį smurtą bei grasinimus iš savo skriaudėjų. Lietuvos *Caritas* duomenimis, prekybos žmonėmis aukos neretai lieka neapsaugotos nuo jas pardavusių nusikaltėlių bei jų bendrininkų. Ilgai tyriant bylas, išsigandusios aukos keičia parodymus, prašo nutraukti tyrimus. Tyrėjai nevengia demonstruoti savo negatyvaus nusistatymo aukų atžvilgiu. Efektyvios ir prieinamos apsaugos trūkumas yra viena pagrindinių kliūčių sėkmingam ikiteisminio tyrimo procesui ir bylos nagrinėjimui teisme.

Smurtas artimoje aplinkoje

Smurtas artimoje aplinkoje pasireiškia įvairiomis formomis – fizine, psichologine, emocine, seksualine bei ekonomine prievarta. Pastaroji ypatingai dažnai naudojama ekonomiškai stipresnių partnerių ir pasireiškia vienvaldišku šeimos biudžeto kontroliavimu, draudimu dirbti, pinigų atėmimu.

2010 m. atlikta „Eurobarometro“ apklausa atskleidė, kad Lietuvoje smurtas prieš moteris yra paplitęs labiau nei kitose Europos Sąjungos valstybėse. Daugiau nei pusė apklaustųjų nurodė, kad pažįsta bent vieną moterį, tapusią smurto namuose auka, bei bent vieną asmenį, kuris yra panaudojęs bet kokios rūšies smurtą prieš moterį.⁵⁹ Policijos departamento prie

VRM duomenimis 2009 m. kas penktas iškvietimas į šeimyninius konfliktus buvo dėl smurto naudojimo prieš moteris, viso buvo užregistruoti 8245 policijos iškvietimai dėl smurto prieš moteris.⁶⁰ Smurto šeimose atvejų tyrimai parodė, kad visuomenėje tebevyrauja nuostata, jog smurtas šeimoje yra asmeninis smurtautojo ir aukos reikalas.⁶¹

Nepaisant Jungtinių Tautų Komiteto dėl moterų diskriminacijos panaikinimo susirūpinimo dėl didelių smurto šeimoje mastų Lietuvoje ir raginimų neatidėliotinai imtis būtinų teisinių ir kitokių priemonių, padedančių kovoti su visomis smurto prieš moteris formomis,⁶² aptariamam laikotarpiu ši problema nebuvo kompleksiskai sprendžiama.

Nemaža dalis 2007–2009 m. vykdytos *Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijos*⁶³ ir 2009 m. patvirtinto *Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijos įgyvendinimo priemonių 2010–2012 metų plano*⁶⁴ uždavinių buvo akivaizdžiai neveiksmingi,⁶⁵ o planuotos priemonės įgyvendinamos nenuosekliai.⁶⁶ 2009 m. pradžioje pradėto veikti informacinio pobūdžio interneto svetainė *bukstipri.lt*,⁶⁷ tačiau tais pačiais metais dėl lėšų stokos darbą nutraukė psichologinės pagalbos telefonu linija, kuria pagalbą šeiminių smurto aukoms teikė Vilniaus moterų namų specialistai.⁶⁸

2009–2010 m., kaip ir ankstesniu laikotarpiu, nebuvo atlikta išsamių tyrimų, iš kurių būtų galima spręsti apie smurto prieš vyrus šeimoje paplitimą. 2009 m. buvo užfiksuoti 64 atvejai, kai vyrai nukentėjo nuo sutuoktinės ar sugyventinės (-io) smurto apraiškų.⁶⁹ Visgi manytina, kad šie skaičiai neatspindi tikrovės, daugelis smurto atvejų lieka paslėpti stereotipų apie vyriškumą,⁷⁰ bei nepakankamai išplėtotą specialios psichologinės pagalbos nukentėjusiems vyrams sistema.

2010 m. pirmą kartą buvo bandoma įstatyminiu lygmeniu užtikrinti smurtą patiriančių asmenų saugumą privačioje erdvėje. Siekiant šio tikslo, tarpžinybinė, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vadovaujama darbo grupė parengė *Apsaugos nuo smurto privačioje erdvėje įstatymo projektą*,⁷¹ kuris po Lietuvos Vyriausybės pritarimo buvo pateiktas svarstyti Seime. Šis projektas buvo įvertintas kaip palankesnis smurtautojui nei smurtą patyrusiam asmeniui,⁷² todėl nepasiekus svarstymų Seime, buvo imtasi iniciatyvos jį tobulinti.⁷³

Smurtas privačioje erdvėje *Projekte* yra vertinamas ne kaip šiurkštus pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių pažeidimas,⁷⁴ bet kaip reiškinys, „dėl žalos visuomenei priskiriamas prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų“. Teikiant projektą likęs galioti privataus kaltinimo tvarkos institutas atsakomybę dėl problemos sprendimo užkrauna au-

kai, o siūlymas įteisinti mediaciją ir nustatyti smurtautojo ir nukentėjusio asmens teises, pareigas ir atsakomybę už pareigų nesilaikymą preziumuoja, kad auka ir agresorius vienodai atsakingi už smurtą ir turi vienodas galimybes derėtis.⁷⁵ Įstatymo projektas mėgina apibrėžti prevenciją, apsaugą ir pagalbą apimančius teisinius mechanizmus, tačiau nenumato adekvačių ir atgrasančių poveikio priemonių.

Projektu nėra siekiama kurti veiksmingų teisinių mechanizmų smurtui pašalinti, bet pagrindinis tikslas yra formuluojamas kaip siekis „skatinti (...) problemas spręsti nekonfliktiniu būdu“.⁷⁶ Ši nuostata atspindi plačiai paplitusius stereotipus – kad aukos pačios, bent iš dalies, kaltos dėl smurto, kad jos pačios pasirinko gyventi su smurtautoju, kad joms patinka lytinis priekabiavimas – kurie pateisina smurtinę aplinką, įtvirtina smurtautojų nebaužiamumą, skatina aukų izoliaciją ir apsunkina kaltinimą.⁷⁷

Smurtas šeimoje yra sisteminio pobūdžio problema, reikalaujanti koordinuotų ir kompleksiško sprendimų. Visų pirma, tinkamai turi būti sutvarkyta teisinė apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje bazė. Siekiant užtikrinti poveikio priemonių veiksmingumą, būtina atsakyti privataus kaltinimo tvarkos ir smurto šeimoje atvejais ikiteisminį tyrimą vykdyti bendra tvarka, diegti efektyvius nukentėjusių asmenų apsaugos mechanizmus (smurtautojo

iškeldinimą, draudimą prisiartinti prie nukentėjusio asmens), numatyti pagalbos smurto aukoms sistemą (sukurti specializuotų pagalbos centrų sistemą, išplėtoti nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje laikinų apgyvendinimo vietų tinklą), stiprinti nevyriausybinės organizacijas, teikiančias teises, psichologines, socialines ir kitokias paslaugas nukentėjusiesiems. Atitinkamų sričių specialistų – socialinių darbuotojų, teisėsaugos institucijų pareigūnų, vaiko teisių apsaugos tarnybų – švietimas ir tarpusavio bendradarbiavimo stiprinimas yra būtinos priemonės siekiant ilgalaikių ir efektyvių rezultatų.

Probleminiai sveikatos apsaugos politikos aspektai

2010 m. sudarytame sveikatos apsaugos kokybės indekse „Euro-Canada Health Consumer Index 2010“ Lietuva užėmė 31-ą vietą iš vertintų 34-ių valstybių.⁷⁸ Kokybės indekse šalies farmacijos ir inovacijų prieinamumo politika buvo vertinama pagal tai, kokią vaistų dalį kompensuoja valstybė bei kokios yra pacientų galimybės gauti inovatyvius vaistus. Lietuvos politika visose šios kategorijos pozicijose buvo įvertinta kaip „prasta“.⁷⁹

Lietuva per metus vaistams išleidžia daugiau nei pusantro milijardo litų, tačiau pacientui paliekama menka pasirinkimo teisė, kokius vaistus įsigyti.⁸⁰ Gyventojų asmeninės išlaidos vaistams

per pastaruosius kelerius metus išaugo iki 30 proc. namų ūkio išlaidų.⁸¹

2009 m. viduryje Sveikatos apsaugos ministerija pradėjo įgyvendinti *Vaistų prieinamumo gerinimo ir kainų mažinimo planą*.⁸² Vaistų prieinamumo gerinimas, inter alia, reiškia, kad turi būti siekiama įdiegti pažangiausius gydymo metodus, inovacijas. Kuriant planą buvo žadama, kad atsiras atskira biudžeto eilutė naujiems vaistams, tačiau vėliau ši plano dalis buvo ignoruojama ir inovacijų prieinamumo būtinumas nebėra akcentuojamas.⁸³

Antroji plano dalis numato kainų mažinimo politikos įgyvendinimą, tačiau nekompensuojamų vaistų kainos daugumoje vaistinių padidėjo. Farmacininkams mažinant kompensuojamų vaistų kainas, valstybė mažino valstybės kompensuojamą bazinę vaistų kainos dalį, tad žmonėms tenkanti priemoka už likusią nekompensuojamą vaistų dalį padidėjo.⁸⁴ Valstybinė vaistų kontrolės komisija 30-tyje iš 36 tikrintų vaistinių nustatė mažmeninių prekybos antkainių taikymo pažeidimus.⁸⁵ Etiškų farmacijos kompanijų asociacija teigė, kad ši vaistų kompensavimo ir įsigijimo tvarka blogina vaistų prieinamumą pacientams.⁸⁶

Nauja vaistų įsigijimo tvarka sukėlė sumaištį pacientų, medikų bei vaistininkų tarpe.⁸⁷ Nuo šiol gydytojai, skirdami ligoniams vaistus, receptuose pri-

valo nurodyti ne konkretaus gamintojo prekinį, o tik bendrinį preparato pavadinimą.⁸⁸ Tuo siekiama paskatinti vaistų gamintojų konkurenciją, mažinti galimą medikų finansinį suinteresuotumą bei suteikti pacientams platesnį vaistų pasirinkimą. Vaistinėse veikiančios kompiuteriniai monitoriai turi padėti pacientams pasirinkti reikiamą vaistą, tačiau informacijos gausa ir kompiuterinių įgūdžių stoka dar labiau sumažina galimybes nusipirkti tinkamą preparatą.⁸⁹

Pastebimi tam tikra liga sergančių pacientų teisių ribojimo atvejai. Sergantiesiems išsėtine skleroze, kurių Lietuvoje yra apie tris tūkstančius, modernūs vaistai nėra kompensuojami.⁹⁰ Išigaliojus naujam kompensuojamų vaistų kainynui kelis kartus padidės Parkinsono liga sergančiųjų gydymas.⁹¹ Kaulų ir raumenų ligų, kurios paveikė tūkstančius dirbančių žmonių, gydymą valstybė kompensuoja tik jauniems pacientams arba ūmioje ligos stadijoje.⁹² Vaistai lėtinei mieloleukemijai gydyti yra kompensuojami trečdaliui pacientų.⁹³ Tokie vaistai išsivysčiusiose pasaulio šalyse skiriami kiekvienam sergančiajam šia liga, nes jie gali visiškai sustabdyti ir kontroliuoti ligą, išvengiama varginančios chemoterapijos ar kaulų čiulpų persodinimo operacijos.⁹⁴

2010 m. iš sanatorijos „Draugystė“ buvo išprašyta sunkia liga – cistine fibroze – serganti pacientė, nes sanatorija iš Valstybinės ligonių kasos nega-

vo kompensacijos už vaistus šios pacientės gydymui. Lietuvoje cistinės fibrozės gydymas yra kompensuojamas tik iki 18 metų. Seimo kontrolierius rekomendavo inicijuoti teisinės bazės keitimą, kad ir pilnamečiams pacientams būtų užtikrintas gydymas kompensuojamais vaistais, tačiau Sveikatos ministerija į šią rekomendaciją neatsižvelgė.⁹⁵

Lietuvoje modernų vaistą vėžio metastazėms gydyti gauna 40 pacientų per mėnesį, nors metastaziniams kaulų pažeidimais serga 300–500 pacientų.⁹⁶ Dauguma žmonių nėra pajėgūs apmokėti visos ar dalies medicininių preparatų kainos, todėl yra pasmerkti kančiai.

Pastaruoju metu išryškėjo vaistų prieinamumo problema pacientui patekus į ligoninę. Stacionarios gydymo paslaugos nėra pilnai kompensuojamos iš Privalomojo sveikatos draudimo fondo,⁹⁷ dėl to pacientams prieš operaciją ar tam tikrą procedūrą reikia nusipirkti kai kuriuos vaistus ir medicinos priemones patiems, jiems gali būti neprieinamas ir gyvybiškai svarbus kraujo perpylimas.⁹⁸

¹ Matthew Cole. „Pareigūnai: Lietuva įkūrė slaptus CŽV kalėjimus“, *Abcnews.go.com*, 2009-08-20, <http://abcnews.go.com/Blotter/story?id=8373807>

² Europos Tarybos Parlamentinė Asamblėja. „Galimi slapti sulaikymai ir neteisėti tarpvalsty-

biniai kalinių gabenimai Europos Tarybos valstybėse narėse“ (anglų k.), P. 18–21, 2006-06-12, <http://assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/doc06/edoc10957.pdf>

³ Mark Mazzetti. „Tardymo nurodymai atskleidžia žiaurias CŽV priemones“ (anglų k.), *Nytimes.com*, 2009-04-16, http://www.nytimes.com/2009/04/17/us/politics/17detain.html?_r=

⁴ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto atlikto parlamentinio tyrimo dėl galimo Jungtinių Amerikos Valstijų Centinės žvalgybos valdybos sulaikytų asmenų pervežimo ir kalinimo Lietuvos Respublikos teritorijoje išvados“, Nr. XI-659, 2010-01-10, http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7391&p_d=99682&p_k=1

⁵ „ŽTSI ragina Generalinį prokurorą pradėti ikiteisminį tyrimą“, *Hrmi.lt*, 2010-01-12, <http://www.hrmi.lt/naujiena/10/>

⁶ „Prokurorai nutraukė tyrimą dėl CŽV kalėjimo“, *Delfi.lt*, 2011-01-14, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/prokurorai-nutrauke-ikiteismini-tyrima-del-czv-kalejimo.d?id=40827219>;

⁷ Ieva Urbonaitė. „Kalėjimuose gyvena daugiau žmonių nei Pasvalyje“, *Delfi.lt*, 2010-05-02, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kalejimuose-gyvena-daugiau-zmoniu-nei-pasvalyje.d?id=31759433>

⁸ Kalėjų departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių 2009 metų veiklos pagrindiniai statistiniai duomenys, P. 8, http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1

⁹ „Seimo kontrolierė A. Radzevičiūtė: Lietuvos kalėjimai perpildyti“, *15min.lt*, 2009-02-09, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seimo-kontroliere-a.radzeviciute-lietuvos->

[kalejimai-perpildyti-56-27443](http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/seimo-kontroliere-a.radzeviciute-lietuvos-kalejimai-perpildyti-56-27443); Dainius Sinkevičius. „Už išgyvenimus mažoje kameroje kalinys iš valstybės gaus 1 tūkst. Lt“, *Delfi.lt*, 2011-01-06, <http://verslas.delfi.lt/law/uz-isygvenimus-mazoje-kameroje-kalinys-is-valstybes-gaus-1-tukst-lt.d?id=40490093>

¹⁰ Lina Vyšniauskienė. „Kalėjimai braška per siūles“, *Lietuvos žinios*, 2010-07-01, http://www.lzinios.lt/lt/2010-07-01/tyrimas_2/kalejimai_braska_per_siules.html

¹¹ Dainius Sinkevičius. „Kalinys iš valstybės gaus 1000 Lt, nes kalėjo per mažoje kameroje“, *Delfi.lt*, 2010-09-01, <http://verslas.delfi.lt/law/kalinys-is-valstybes-gaus-1000-lt-nes-kalejo-per-mazoje-kameroje.d?id=36061513>

¹² „Tardymo izoliatoriai plyšta nuo kardomųjų“, *Vė.lt*, 2009-02-11, <http://www.ve.lt/naujienos/kriminalai/tardymo-izoliatoriai-plysta-nuo-kardomuju/>

¹³ Europos komiteto prieš kankinimą ar kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą vizito ataskaita Lietuvos Respublikos Vyriausybei (anglų k.), CPT/Inf (2009) 22, <http://www.cpt.coe.int/documents/ltu/2009-22-inf-eng.pdf>

¹⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2010 metų veiklos ataskaita, P. 54–55, <http://www.lrski.lt/files/373.pdf>; Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2010 metų veiklos ataskaita, P. 30–31, 34 <http://www.lrski.lt/files/402.pdf>

¹⁵ „Narkotikų problemą įkalinimo įstaigose išspręstų naujos modernios patalpos“, *Veidas.lt*, 2010-08-18, <http://www.veidas.lt/aktualijos/lietuva/narkotiku-problema-ikalinimo-istaigose-issprestu-naujos-modernios-patalpos>

¹⁶ Genovaitė Privedienė. „Grįžusiems iš įkalinimo vietų trūksta orientyrų“, *Vakarų ekspresas*, 2009-06-04, <http://www.ve.lt/naujienos/>

lietuva/lietuvos-naujienos/grizusiems-is-ikalini-mo-vietu-truksta-orientyru/;

¹⁷ Inga Kontrimavičiūtė. „Už grotų – narkomanės rojus“, *Delfi.lt*, 2010-12-22, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/uz-grotu-narkomanes-rojus.d?id=39967493>

¹⁸ Genovatė Privedienė. „Grįžusiems iš įkalinimo vietų trūksta orientyrų“, *Vė.lt*, 2009-06-04, [http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/grizusiems-is-ikalini-mo-vietu-truksta-orientyru/;](http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/grizusiems-is-ikalini-mo-vietu-truksta-orientyru/)

¹⁹ Savaitės interviu. Raimondas Jančiauskas: „Visuomenę reikia pratinti prie kitokios kriminalinės bausmės sampratos“, *Bernardinai.lt*, 2009-12-21, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-12-21-pokalbis-su-raimundu-janciausku-visuomene-reikia-pratinti-prie-kitokios-kriminalines-bausmes-sampratos/37257>; Indrė Vainalavičiūtė. „Gyvenimo pamokos kalėjime: nuo cigarečių iki bėgimo takelio (I dalis)“, *Alfa.lt*, 2010-06-19, http://www.alfa.lt/straipsnis/10371877/?Gyvenimo.pamokos.kalejime..nuo.cigareciu.iki.begimo.takelio..I.dalis.=2010-06-19_16-11;Absoliuta.Andzelika.Lukaitė.„Marijampolės.pataisos.namų.realybė.kalinių.lūpomis“, *Bernardinai.lt*, 2010-08-25, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-08-25-absoliuta-andzelika-lukaite-marijampoles-pataisos-namu-realybe-kaliniu-lupomis/49407>

²⁰ „Kalintys Kauno „bachūrai“ nenori dirbti ir paskelbė tariamą bado streiką“, *Delfi.lt*, 2010-03-15, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/article.php?id=30026895>; Dainius Genys. „Kalėjimai: saldus visuomenės kerštas nusikaltėliams“, *Bernardinai.lt*, 2010-04-11, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-04-11-dainius-genys-kalejimai-saldus-visuomenes-kers-tas-nusikalteliams/43222>

²¹ Genovaitė Rafanavičienė. „Alytaus pataisos namuose dalis nuteistųjų paskelbė bado akciją“, *Lietuvos rytas*, 2009-07-10, <http://www.aly-tausgidas.lt/lt/naujienos/alytus/alytaus-pataisos-namuose-dalis-nuteistuju-paskelbe-bado-akcija/>

[tausgidas.lt/lt/naujienos/alytus/alytaus-pataisos-namuose-dalis-nuteistuju-paskelbe-bado-akcija/](http://www.aly-tausgidas.lt/lt/naujienos/alytus/alytaus-pataisos-namuose-dalis-nuteistuju-paskelbe-bado-akcija/)

²² „Bado akciją surengusių nuteistųjų reikalavimai yra neteisėti, teigia Kalėjų departamentas“, *Vė.lt*, 2010-03-16, <http://www.ve.lt/naujienos/kriminalai/bado-akcija-surengusiu-nuteistuju-reikalavimai-yra-neteiseti-teigia-kalejimu-departamentas/>

²³ Dainius Sinkevičius. „Kalinį uždarė į karcerį, nes jis nesutiko nusiskusti visą gyvenimą augintos barzdos“, *Delfi.lt*, 2009-01-11, <http://verslas.delfi.lt/law/kalini-uzdare-i-karceri-nes-jis-nesutiko-nusiskusti-visa-gyvenima-augintos-barzdos.d?id=20021625>

²⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2009 metų veiklos ataskaita, P. 59, <http://www.lrski.lt/files/373.pdf>

²⁵ Kalėjų departamento ir jam pavaldžių įstaigų bei valstybės įmonių 2009 metų veiklos pagrindiniai statistiniai duomenys, P. 22, http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1; Ainis Gurevičius. „Marijampolės pataisos namuose – du lavonai“, *Delfi.lt*, 2010-11-29, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/marijampoles-pataisos-namuose-du-lavonai.d?id=39115973>

²⁶ Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2010 metų veiklos ataskaita, P. 17, http://www.tm.lt/dok/atask/LRV%20Atstoves%20EZTT%20Ataskaita_2010.pdf

²⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo 2004–2009 metų programos patvirtinimo“, Nr. 619, *Žin.* 2004, Nr. 85-3081

²⁸ Seimo kontrolierius: Albina Radzevičiūtė. „Pažyma dėl savo iniciatyva pradėto tyrimo dėl galimų žmogaus teisių pažeidimų neužtikrinant Lietuvos higienos normų atitinkančių laikymo

salygų Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime bei Šiaulių ir Kauno tardymo izoliatoriuose“, Nr. 4D-2008/2-1277, 2009-01-30, <http://www.lrski.lt/index.php?p=0&l=LT&n=62&pazyma=3463>

²⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl laisvės atėmimo vietų modernizavimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2009–2017 metų plano patvirtinimo“, Nr. 1248, Žin. 2009, Nr. 121-5216; Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Kalėjimo departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų plėtros strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2008–2033 metų plano patvirtinimo“, Nr. 288, Žin. 2008, Nr. 40-1469

³⁰ Gintautas Sakalauskas. Lygtinio paleidimo sistema ir korupcijos rizika. Teisės instituto atlikto tyrimo ataskaita, 2010, P. 24, <http://www.teise.org/docs/empty/lygtinio%20paleidimo.pdf>

³¹ *Ibid.*, P. 23–25

³² *Supra* note 22, P. 55–56

³³ Probacijos įstatymo projekto aiškinamasis raštas, XIP-1892, 2010-04-07, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=368962

³⁴ „Svarbiau už kalinius nieko nėra“, *Balsas.lt*, 2010-10-08, <http://www.balsas.lt/naujiena/505533/svarbiau-uzkalinius->

³⁵ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 82

³⁶ Gintaras Šiuparys. „Iš tardymo izoliatoriaus – į reanimacijos palatą“, *Lrytas.lt*, 2009-08-04, http://m.lrytas.lt/?data=20090804&id=akt04_a2090804&view=2; Aušra Pilaitienė. „Kaliny atspėjo – į namus jis grįžo karste“, *Lrytas.lt*, 2010-01-30, http://m.lrytas.lt/?data=20100130&id=akt30_a3100130&view=2;

„Piliečio Karolio L., šiuo metu suimto ir laikomo Lukiškių TI-K Atviras laiškas“, *Kaliny.com*, 2010-02-23, <http://www.kaliny.com/karolio.html>

³⁷ Rimantas Varanauskas. „Žvilgsnis iš vidaus: VSD pūva“, *Alfa.lt*, 2011-01-10, http://www.alfa.lt/straipsnis/10435901/?Zvilgsnis.is.vidaus..VSD.puva=2011-01-10_16-15

³⁸ „Taip ir nepaaiškės, ar pareigūnai mušė E. Kusaitę“, *Valstietis.lt*, 2010-12-22, <http://www.valstietis.lt/Pradzia/Naujienos/Kriminalai/Taip-ir-nepaaiskes-ar-pareigunai-muse-E.Kusaite>

³⁹ „Vilniaus pataisos namuose – piktnaudžiavimo padėtimi skandalas“, *Kaunodiena.lt*, 2009-08-27, <http://kauno.diena.lt/naujienos/kriminalai/vilniaus-pataisos-namuose-piktnaudziavimo-padetimi-skandalas-235527>; Aušra Pilaitienė. „Kaliny atspėjo – į namus jis grįžo karste“, *Lrytas.lt*, 2010-01-30, http://m.lrytas.lt/?data=20100130&id=akt30_a3100130&view=2; „Pravieniškųjų pataisos namų vadovo R. Kalendros ir G. Petriko veiksmus tiria Generalinė prokuratūra“, *Lrytas.lt*, 2011-01-06, <http://m.lrytas.lt/-12943157941293020609-pravieni%C5%A1ki%C5%B3-pataisos-nam%C5%B3-vadovo-r-kalendros-ir-g-petriko-veiksmus-tiria-generalin%C4%97-prokurat%C5%ABra.htm>

⁴⁰ Tomas Grigalevičius. „Karjerų vingiai pataisos namuose“, *15min*, 2010-11-05, www.15min.lt/pdf/15min_Vilnius_2010.11.05.pdf

⁴¹ „Aiškinsis, kaip išleisti pinigai kalėjimo ligoninei“, *Delfi.lt*, 2010-07-20, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/aiskinsis-kaip-isleisti-pinigai-kalejimo-ligoninei.d?id=34652497>; „Teisingumo ministerija revizuos kalėjimų sistemos autoparką“, *Delfi.lt*, 2010-10-05, <http://verslas.delfi.lt/automoto/teisingumo-ministerija-revizuos-kalejimu-sistemos-auto-parka.d?id=37218795>

⁴² Manvydas Vitkūnas. „Krizė jaučiama ir už groto“, *Valstiečių laikraštis, Delfi.lt*, 2009-07-22, <http://www.valstietis.lt/Pradzia/Naujienos/Kriminalai/Krize-jaučiama-ir-uz-grotu>

⁴³ Jonas Malaškevičius. „Turime saugoti kiekvieną žmogų“, *Bernardinai.lt*, 2010-06-09, <http://www.skuskbanka.com/index.php?/spauda-apie-bankus/jonas-malakeviius-turime-saugoti-kiekvien-mog-bernardinait.html>

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2009 metų veiklos ataskaita, <http://www.lrski.lt/files/373.pdf>

⁴⁵ Aurelija Žutautienė. „Kaliniai: Duokit lašišos ir neliskit į išeinamas angas!“, *Balsas.lt*, 2009-08-30, [http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/nuteistieji-pasildyto-maisto-nevalgo.d?id=26034291](http://www.balsas.lt/naujiena/306832/kaliniai-duokit-lasisos-ir-neliskit-i-iseinamas-angas; Kazys Kazakevičius. „Nuteistieji pašildyto maisto nevalgo“, <i>Delfi.lt</i>, 2009-11-24, <a href=)

⁴⁶ Rita Gečiūnienė. „Kaliniai skundžiasi ir dėl per siūrios silkės“, *Alfa.lt*, 2010-03-08, http://www.alfa.lt/straipsnis/10319949/?Kaliniai.skundziasi.ir.del.pernelyg.surios.silkes=2010-03-08_18-59

⁴⁷ Aurelija Jaruševičiūtė. „Lygtinis paleidimas – tik galvos skausmas“, *Balsas.lt*, 2009-09-08, <http://www.balsas.lt/naujiena/308249/lygtinis-paleidimas-tik-galvos-skausmas>

⁴⁸ Kalėjimų departamentas. Dar vienas naujų galimybių kelias nuteistiesiems, *Teisingumas.lt*, 2009-09-28, <http://www.teisingumas.lt/naujienos/aktualijos/dar-vienas-nauju-galimybiu-kelias-nuteistiesiems>

⁴⁹ Audrius Bareišis. „Kai parama tolygi prostitucijai“, *Delfi.lt*, 2009-09-26, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/article.php?id=24242523>

⁵⁰ „Prekyba žmonėmis iš Lietuvos auga“ (anglų k.), *Baltictimes.com*, 2009-03-23, <http://www.baltictimes.com/news/articles/22571/>

⁵¹ „Krizė gali padidinti prekybos žmonėmis mastus“, *Balsas.lt*, 2009-08-30, <http://www.balsas.lt/naujiena/306825/krize-gali-padidinti-prekybos-zmonemis-mastus>

⁵² Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1104 „Dėl Prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės 2009–2012 metų programos patvirtinimo“, *Žin.*, 2009, Nr. 112-4761

⁵³ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. „Informacija apie prekybos žmonėmis prevencijos ir kontrolės 2009–2012 metų programos įgyvendinimo priemonių plano, patvirtinto Vyriausybės 2009 m. rugsėjo 9 d. nutarimu Nr. 1104, vykdymą 2010 metais“, http://www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/Viesojo_saugumo_dep/Prekyba_zmonemis/PZ_premoniu_vykdymas_2010.pdf

⁵⁴ Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos. „Stiprinama kova su tarptautiniu organizuotu nusikalstamumu, susijusiu su prekyba žmonėmis“, *Policija.lt*, 2010-10-04, <http://www.policija.lt/index.php?id=10595>

⁵⁵ „Lietuvoje dingusių vaikų gerokai daugiau, negu rodo oficialūs skaičiai“, *Bernardinai.lt*, 2010-05-26, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2010-05-26-lietuvoje-dingusiu-vaiku-gerokai-daugiau-nei-rodo-oficialus-skaiciai/45422>

⁵⁶ Rugilė Gaidukaitė. „Lietuva nesugeba suskaičiuoti parduodamų vaikų?“, *Alfa.lt*, 2010-05-26, http://www.alfa.lt/straipsnis/10360068/?Lietuva.nesugeba.suskaiciuoti.parduodamu.vaiku.=2010-05-26_11-23

⁵⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147 str.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. Ataskaita „Prekyba žmonėmis: situacija Lietuvoje 2009 m.“, 2009, http://www.vrm.lt/fileadmin/Padaliniu_failai/Viesojo_saugumo_dep/naujas/Prekyba_zmonemis_-_situacija_Lietuvoje_2009.pdf

⁵⁹ BNS. „Lietuvoje smurtas prieš moteris yra paplitęs labiau nei kitur ES“, *Delfi.lt*, 2010-09-23, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=36828765>

⁶⁰ Būk stipri. Duomenys apie pranešimus dėl konfliktų ir smurto šeimoje 2007–2009 metais, *bukstipri.lt*, <http://www.bukstipri.lt/lt/statistika>

⁶¹ Liepa Pečeliūnaitė. „Smurtas šeimoje – privatus reikalas?“, *Alfa.lt*, 2009-08-26, <http://www.alfa.lt/straipsnis/10287747>

⁶² Jungtinių Tautų Komiteto dėl moterų diskriminacijos panaikinimo baigiamosios pastabos (anglų k.), 2008-07-18, CEDAW/C/LTU/CO/4, punktas 74 ir 75, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/co/CEDAW-C-LTU-CO-4.pdf>

⁶³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1330 „Dėl valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijos ir jos įgyvendinimo priemonių 2007–2009 metų plano patvirtinimo“, *Žin.*, 2006, Nr. 144-5474

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 853 „Dėl Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijos įgyvendinimo priemonių 2010–2012 metų plano patvirtinimo“, *Žin.* 2009, Nr. 101-4216

⁶⁵ Pavyzdžiui, Valstybinės smurto prieš moteris mažinimo strategijos įgyvendinimo priemonių 2010–2012 metų plane nėra keliamas uždavinys kurti apsaugos nuo smurto prieš moteris šeimoje teisinę bazę ir apsiribojama tikslu analizuoti smurto prieš moteris šeimoje būklę, nenumatant jokių poveikio priemonių.

⁶⁶ Pavyzdžiui, Valstybinėje smurto prieš moteris mažinimo strategijoje 2007–2009 metams buvo numatyta „nustatyti teisėjų specializaciją šeimos byloms nagrinėti“, „stiprinti smurto šeimoje aukų apsaugą“, „išanalizuoti galimybę atsisakyti privataus kaltinimo instituto praktikos, esant smurto šeimoje faktui“, tačiau nepasiekta jokių konkrečių rezultatų.

⁶⁷ „Interneto svetainė – smurtui prieš moteris šeimoje mažinti“, *Infolex.lt*, 2009-02-02, http://www.infolex.lt/portal/start_visuom.asp?act=news&Tema=44&str=27414

⁶⁸ „Mama Rock’n’roll: ar vyro talžoma moteris gali būti laiminga?“, *Balsas.lt*, 2010-05-20, <http://www.balsas.lt/naujiena/390656/mama-rocknroll-ar-vyro-talzoma-moteris-gali-buti-laiminga>

⁶⁹ Statistikos departamento informacija. Asmenys, nukentėję nuo šeimos narių ir artimų giminaičių, <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=2218&PHPSESSID=d161676f54520c5556d28bdf82f1068f>

⁷⁰ Agnė Didžbalytė. „Moterų smurtą patyrusių vyrų patirties analizė“, Bakalauro baigiamasis darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2008, Kaunas. P. 3

⁷¹ Apsaugos nuo smurto privačioje erdvėje įstatymo projektas, Nr. XIP-2325, 2010-07-23, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=378717&p_query=&p_tr2=

⁷² M. Jankauskaitė. „Apsauga nuo smurto: Lietuva išradinėja dviratį“, *Delfi.lt*, 2010-06-26, <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=34839673>

⁷³ „Žmogaus teisių komitetas tobulins Apsaugos nuo smurto privačioje erdvėje įstatymo projektą“, *Lrs.lt*, 2010-10-13, http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4463&p_d=103152&p_k=1

⁷⁴ EŽTT 2009 m. sausio 9 d. sprendimas byloje *Opuz prieš Turkiją*, pareiškimo Nr. 33401/02, § 160–176

⁷⁵ Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto privačioje erdvėje įstatymo projekto aiškinamasis raštas, Nr. XIP-2325, 2010-07-23, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=378718

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ Moterų ir vyrų lygių galimybių patariamasis komitetas. Išvada dėl ES gairių dėl smurto prieš moteris ir mergaites (anglų k.), 2010-11-24, www.ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6574&langId=en

⁷⁸ B.Eisen, A. Bjornberg. Europos ir Kanados sveikatos apsaugos vartotojų indeksas (anglų k.), 2010, P.14, http://www.fcpp.org/files/1/10-05-10-Euro-Canada_Index_2010_FINAL.pdf

⁷⁹ „Lietuvą pralenkė net Albanija“, *15 min.lt*, 2010-09-20, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/euro-canada-health-consumer-index-2010-lietuva-pralenske-net-albanija-56-116476>

⁸⁰ Marijana Jasaitienė. „Farmacijos biznio anatomija ir pigesnių vaistų paieškos“, *Diena.lt*, 2009-06-30, <http://www.diena.lt/dienrastis/tema/farmacijos-biznio-anatomija-ir-pigesniu-vaistu-paieskos-225888>

⁸¹ „A.Matulas: kitais metais gali brangti gydymasis poliklinikose ir ligoninėse“, *Bernardinai.lt*, 2009-11-24, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-11-24-a-matulas-kitais-metais-gali-brangti-gydymasis-poliklinikose-ir-ligone-sc/35940>

⁸² Lietuvos Respublikos Sveikatos apsaugos ministro įsakymas „Dėl vaistų prieinamumo gerinimo ir kainų mažinimo priemonių plano patvirtinimo“, *Žin.* 2009, Nr. 87-3751

⁸³ „Nauji vaistai lieka už borto“, *Lietuvos sveikata*, 2010-11-04, <http://www.pasveik.lt/sveikatos-ir-medicinos-naujienos/nauji-vaistai-lieka-uz-borto-/56105>

⁸⁴ „Farmacininkai: keičiama vaistų įsigijimo tvarka pablogins vaistų prieinamumą pacientams“, *Lietuvos rytas*, 2010-03-09, <http://m.lrytas.lt/-12681361061266519076-farmacininkai-kei%C4%8Diama-vaist%C5%B3-%C4%AFsigijimo-tvarka-pablogins-vaist%C5%B3-prieinamum%C4%85-pacientams-video.htm>

⁸⁵ „Vaistų kainos vaistinėse nesumažėjo, kiek tikėtasi“, *Delfi.lt*, 2010-04-21, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/vaistu-kainos-vaistines-nesumazejo-kiek-tiketasi.d?id=31302951>

⁸⁶ *Supra* note 82.

⁸⁷ „Nauja receptų išrašymo tvarka sieks pažaboti korupciją“, *Balsas.lt*, 2009-07-26, <http://www.balsas.lt/naujiena/302136/nauja-receptu-israsymo-tvarka-sieks-pazaboti-korupcija-video>

⁸⁸ R.Šukys. „Vaistų išrašymas bendriniais pavadinimais – dar vienas žingsnis mažinant vaistų kainas“, *Sveikatos apsaugos ministerija*, 2010-05-10, http://www.sam.lt/go.php/lit/R.Sukys_Vaistu_israsymas_bendriniais_pavadinimais/1093

⁸⁹ „Vaistų kainos – monitoriaus ekrane, jas galima pasirinkti per internetą“, *Sveikatos apsaugos ministerija*, 2010-05-12, http://www.sam.lt/go.php/lit/Vaistu_kainos_monitoriaus_ekrane_jas_gali_pasirinkti_per_internetą; Inga Smalskienė. „Nebegalės pasipinigauti – kentės pacientai“, *Balsas.lt*, 2009-08-04, <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/nebegales-pasipinigauti-kentes-pacientai-231675>

⁹⁰ „Seimūnė: išsėtine skleroze sergantys pacientai negali būti diskriminuojami“, *Vakarų ekspresas*, 2010-06-03, <http://www.ve.lt/naujienos/visuomene/sveikata/seimune-issetine-skleroze-sergantys-pacientai-negali-buti-diskriminuojami>

⁹¹ „Sergančiuosius Parkinsono liga valdžia pasmerkia invalido vežimėliui“, *Balsas.lt*, 2010-07-09, <http://www.balsas.lt/naujiena/432255/serganciuosius-parkinsono-liga-valdininkai-pasmerkia-invalido-vezimeliui>;

⁹² Lina Juškaitienė. „Tikslios diagnozės kaina“, *Valstietis.lt*, 2010-04-10, <http://www.valstietis.lt/Pradzia/Patarimai/Sveikata-ir-grozis/Tikslios-diagnozes-kaina>

⁹³ „Vaistų negavę lėtine mieloleukemija sergantys pacientai grasina valstybę paduoti į teismą“, *Lietuvos rytas*, 2010-06-01, <http://sveikata.diena.lt/lt/naujienos/sveikata/vaistu-negave-letine-mieloleukemija-sergantys-pacientai-grasina-valstybe-paduoti-i-teisma-281416>

⁹⁴ Kristina Garalevičiūtė, Asta Kažukauskienė. „Veiksmingas vaistas – tik kas trečiam sergančiam mieloleukemija“, *Delfi.lt*, 2009-06-29, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/veiksmingas-vaistas-tik-kas-treciam-serganciam-mieloleukemija.d?id=22866244>

⁹⁵ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2010 m. veiklos ataskaita, P. 25, <http://www.lrski.lt/files/402.pdf>

⁹⁶ „Vėžio ligos gydymo ekspertų išvados: būtina optimizuoti vaisto skyrimą pacientams“, *Lrytas.lt*, 2009-09-02, <http://m.lrytas.lt/-12518813921251172869-v%C4%97%C5%BEioligos-gydymo-ekspert%C5%B3-i%C5%A1vados-b%C5%ABtina-optimizuoti-vaisto-skyrim%C4%85-pacientams.htm>

⁹⁷ Natalija Kondrotienė. „Nemokamas gydymas traukiasi“, *Šiaulių kraštas*, 2009-07-24.

⁹⁸ Kristina Garalevičiūtė. „A. Matulas: nauja tvarka gali sužlugdyti mažas ligonines“, *Delfi.lt*, 2010-03-17, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/amatulas-nauja-tvarka-gali-suzlugdyti-mazas-ligonines.d?id=30111445>

Lygių galimybių politikos įgyvendinimas

2009–2010 metais lygių galimybių ir nediskriminavimo principo įgyvendinimas Lietuvoje patyrė ryškų regresą. Lietuvoje vis sėkmingiau išsiskiria neapykantos kultūra, palaikoma ar toleruojama politikų, tačiau vis dar nėra neapykantos ir nesantaikos kurstymo nuolatinės stebėsenos mechanizmo; Lietuvos tautinių mažumų integracijos politika tapo viena labiausiai apleistų valstybės politikos sričių; akcentuojama kultūrinė tautinių mažumų integracija, ignoruojant sudėtingas socialines problemas; sprendimas dėl vardų ir pavardžių rašymo lotyniškais rašmenimis bus priimtas Europos Sąjungos Teisingumo Teisme; įstatymo projektas dėl žydų bendruomeninio turto kompensacijos iki šiol svarstomas Seimo komitetuose. Romų integracija Lietuvoje faktiškai neegzistuoja – romų situacija nesikeitė ir esminės integracijos problemos sprendžiamos nebuvo. Lietuva žengė žingsnį atgal seksualinių mažumų teisių užtikrinimo srityje: dėl aibės diskriminacinių iniciatyvų, ribojančių homoseksualių asmenų saviraiškos ir susirinkimų laisves, bei dėl nesantaiką kurstančios politinės retorikos visuomenėje išaugo nepakantumas seksualinėms mažumoms, o tarptautinės bendrijos aktyve Lietuva įgavo homofobinės valstybės įvaizdį. Neužbaigta teisinė bazė, reikalinga lygių galimybių politikos įgyvendinimui.

Neapykantos kultūros plitimas

Teigiamu žingsniu kovojant su neapykantos nusikaltimais galima laikyti 2009 m. liepos mėn. patvirtintus LR *Baudžiamojo kodekso* pakeitimus,¹ kurie sugriežtino bausmes už nusikaltimus įvykdytus dėl neapykantos kitos lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų žmonėms.

Lyginant su ankstesniais metais, 2009 m. buvo užfiksuota mažiau nesantaikos kurstymo atvejų, tačiau 2010 m. kreivė vėl pakilo į viršų. Tačiau oficiali statistika neparodo neapykantos kultūros masto. Lietuvoje nėra nesantaikos kurstymo nuolatinės stebėsenos mechanizmo, todėl šie skaičiai nustatomi pagal nevyriausybinių sektoriaus prašymų dėl ikiteisminių tyrimų pradėjimo skaičių. Kaip ir anksčiau, viešojo interneto erdvė sudaro pagrindinę terpę neapykantą skleidžiantiems komentarams.²

Kaip jau įprasta³ 2009–2010 m. Lietuvoje įvyko nemažai neapykantą demonstruojančių incidentų. Pavyzdžiui, 2009 m., minint Adolfo Hitlerio gimtadienį, Klaipėdoje buvo iškabinta fašistinė vėliava su svastika, tais pačiais metais svastikų ženklai lydimi užrašų „Žudyti žydus“ pasirodė kitose Lietuvos vietose. Fašizmo ideologo ir įgyvendintojo gimtadienis buvo minimas ir 2010 bei 2011 metais. 2010 m. prie

Kauno m. sinagogos buvo rasta kiaušės galva su pritaisytomis skrybėlėmis ir sruogomis, siekiant žeminančiai paivaizduoti religingą judėjimą. Rasistinių užgauliojimų per Marijampolėje vykusias futbolo rungtynes sulaukė juodaodis Panevėžio „Ekranas“ legionierius.⁴

Susirinkimų laisvės įgyvendinimas organizacijoms ir asmenims, kurie kelia svarbius valstybės raidai politinius, socialinius, ekonominius, žmogaus teisių apsaugos klausimus yra apsunkintas,⁵ tačiau Nepriklausomybės dienos eitynės kovo 11-ąją, kurių metu demonstruojamas rasistinis, etninis, religinis ir kitoks nepakantumas, tapo tradicija.

Svarstant pažymėjimo dėl susirinkimo vietos, laiko ir formos organizatoriams išdavimo, atsakingiems Vilniaus savivaldybės atstovams nekyla klausimų dėl šių eitynių atitikimo Lietuvos konstitucinėms vertybėms ir įstatymų reikalavimams. Nepriklausomybės atkūrimo dieną centrinė sostinės gatvė užleidžiama radikaliai ar net ekstremistiškai nusiteikusiems skustagalviams bei radikaliomis pažiūromis garsėjantiems veikėjams, kurių eitynes lydi kaukolėmis išpaisytos vėliavos, užrašai „Broliai esame balti...“, „Už Lietuvą, rasę ir tautą“ ir šūkiu, kurie aiškiai propaguoja rasinį, etninį ir kitokį išskirtinumą, ksenofobiją bei neapykantą „kitokiems“.⁶ Šūkiu „Lietuva-lietuviams“, tapusio eitynių ašimi, pavojaus tolesnei demokratinei šalies raidai nepamatė ir teismas, kuris pripažino, kad šis šūkis nekursto nesantaikos.⁷

Viešas neapykantos demonstravimas neapsiriboja Vilniumi. Vasario 16-ąją – Valstybės atkūrimo dieną taip vadinamos patriotinės eitynės tradiciškai vyksta Kaune. 2011 m. jose nebuvo apsieita be rasistinių išpuolių, nukentėjo Pakistano pilietis.⁸

Neapykantos kultūra prasiskverbė į politinį gyvenimą. 2011 m. pradžioje partija „Jaunoji Lietuva“ Vilniaus miesto rinkėjus savivaldos rinkimuose agitavo šūkiu „Be žydrų, juodų, raudonų ir be taboro čigonų“.⁹ Nei politinio, nei teisinio įvertinimo ši netoleruotina politinė veikla nesulaukė. Partija „Jaunoji Lietuva“ tapo valdančiosios koalicijos Kauno m. savivaldybėje nare.

Lietuvoje, įskaitant politinės bendruomenės lyderius, trūksta suvokimo, kad neapykantos kultūros išigalėjimas diskredituoja Lietuvą tarptautinės bendruomenės akyse¹⁰ ir, nesiimant ryžtingų priemonių jos stabdymui, gali sugriauti šiuolaikinio Lietuvos valstybingumo pamatus – demokratiją ir pagarbą žmogaus teisėms. Nors eitynės Vilniuje, ypač 2011 metais, sulaukė plataus atsiribojimo ir pasmerkimo, konkrečių žingsnių užkardyti tolesnį neapykantos kultūros plitimą nebuvo imtasi.

Tautinių mažumų politikos regresas

Lietuvos tautinių mažumų integracijos politika, ilgą laiką laikyta geriausiu pa-

vyzdžiu Baltijos šalyse, tapo viena labiausiai apleistų valstybės politikos sričių. 2010 metų sausio 1 d. nustojęs galioti *Tautinių mažumų įstatymas* ir išigaliojęs *Tautinių mažumų ir išėivijos departamento reorganizavimo nutarimas*¹¹ leidžia kalbėti apie nuo 1989 m. formuotos tautinių mažumų politikos pabaigą.

Naujos redakcijos *Tautinių mažumų įstatymo* projektai Seime diskutuojami daugiau kaip dešimtmetį, tačiau iki šiol ryškesnių poslinkių šioje politikos srityje nematyti. Šiuo metu tautinių mažumų politikos sprendimai dažniausiai priimami *ad hoc* principu, politika reformuojama be aiškios krypties ar siekiamo rezultato suvokimo.

Naujos tautinių mažumų politikos kryptys – *Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategija*,¹² *Nacionalinės antidiskriminacinės programos*¹³ bei *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę programos*¹⁴ – nors ir galėtų būti vertinamos kaip teigiami poslinkiai, deja, atspindi siaurą ir inertišką požiūrį į mažumų integraciją. Visuose dokumentuose akcentuojama kultūrinė tautinių mažumų integracija (tokią politikos kryptį nurodo ir Tautinių mažumų ir išėivijos departamento pagrindinių funkcijų perdavimas Kultūros ministerijai), ignoruojant socialines problemas, su kuriomis susiduria tautinių mažumų atstovai.

2009 ir 2010 m. didesnio politikų ir žiniasklaidos dėmesio sulaukė atskirų etninių grupių problemos, ypač vardų ir pavardžių rašymo lotyniškais rašmenimis ir žydų bendruomeninio turto kompensacijos klausimai.

2010 m. pavasarį Seimas be jokių racionalių argumentų atmetė Vyriausybės parengtą *Vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektą*,¹⁵ kuris suteiktų teisę vardus ir pavardes rašyti gimtąja kalba lotyniško pagrindo rašmenimis. Galutinį sprendimą dėl lotyniško pagrindo rašmenų įteisinimo dokumentuose greičiausiai priims Europos Sąjungos Teisingumo teismas Runevič-Vardyn byloje.¹⁶

2009 m. vasarą Seime įregistruotas kompensacijų už žydų nekilnojamąjį turtą įstatymo projektas iki šiol yra svarstomas Seimo komitetuose, nors tiek teisingumo ministras, tiek premjeras žadėjo daug spartesnę šio įstatymo priėmimą.¹⁷

Teigiamai galima vertinti Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintas priemonės,¹⁸ palengvinančias migrantų vaikų įsitraukimą į ugdymo procesą. Vis dėlto pedagogų parengimas darbui su migravusiais, skirtingus lietuvių kalbos įgūdžius turinčiais vaikais lieka nepakankamas.¹⁹

Kompleksinio požiūrio iki šiol nesulaukia ir imigrantų integracijos klau-

mai, nors ekonominiu požiūriu darbo imigracija į Lietuvą yra vertinama kaip viena iš demografinių iššūkių sprendimo galimybių.

Neegzistuojanti romų integracija Lietuvoje

Romų bendruomenė išlieka nemėgstamiausia tarp įvairių etninių ir socialinių grupių Lietuvoje. Gyventi kaimynystėje, kartu dirbti ar išnuomoti buto romų tautybės asmenims nenorėtų daugiau nei pusė visuomenės nuostatų tyrimuose apklausiamų respondentų.²⁰

Aptariamuoju laikotarpiu žurnalistai nevengė sieti romų etninės kilmės išimtinai su neteisėtomis veikomis, taip prisidėdami prie neigiamų nuostatų visuomenėje formavimo, nors *Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos kodekso* 54 straipsnis teigia, kad „žurnalistas ir viešosios informacijos rengėjas (...) neturi sieti įtariamo, kaltinamo ar nusikaltusio asmens priklausymo tam tikrai tautinei, etninei (...) grupei (...) su jo padarytu nusikaltimu ir to pabrėžti“. Vien 2009 m. Žmogaus teisių stebėjimo institutas užfiksavo ir perdavė tirti Žurnalistų etikos inspektoriumi 37-ias publikacijas savo turiniu galimai kurstančias tautinę nesantaiką.

Nors 2009 ir 2010 m. buvo priimti romų bendruomenei svarbūs dokumentai – Seimo kontrolierės išvada dėl Vil-

niaus Kirtimų gyvenvietės ir galutinis teismo sprendimas dėl 2004 m. gruodį Vilniaus miesto savivaldybės įvykdytų būstų griovimų Kirtimuose, – romų situacija iš esmės nesikeitė ir esminės integracijos problemos sprendžiamos nebuvo.

2009 m. Lietuvos Seimo kontrolierė atkreipė dėmesį į valstybinių ir savivaldos įstaigų neveiklumą sprendžiant įsisenėjusias problemas ir rekomendavo rasti lėšų integracijos programose numatytų priemonių įgyvendinimui. Jos išvadose buvo pabrėžta būtinybė užtikrinti romų mažumos teisę į būstą, sukurti socialinių paslaugų, susijusių su įgūdžių ugdymu, mechanizmą.²¹

Nepaisant kontrolierės raginimų, situacija klostėsi priešinga linkme. *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2008–2010 metų programa* buvo finansuota tik trečdaliu ir 2010 m. jos vykdymas buvo nutrauktas. Kultūros ministerija buvo įgaliota parengti *Romų integracijos į Lietuvos visuomenę programą 2010–2012 metams*, tačiau šios apžvalgos ruošimo metu 2011 m. pavasarį visuomenė naujosios programos dar neišvydo.²²

2010 rugsėjo 23 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (LVAT) priėmė galutinį sprendimą byloje dėl 2004 m. gruodžio 2–3 dienomis Vilniaus miesto savivaldybės įvykdytų būstų griovimo romų gyvenvietėje Kir-

timuose. Teismas pažymėjo, kad Vilniaus miesto savivaldybė vykdydama griovimus viršijo savo įgaliojimus; griovimai buvo pradėti nesilaikant nustatytos teisinės procedūros ir pažeidžiant statinių įteisinimui numatytus terminus; be to, griovimai buvo pradėti žiemos metu, nesuteikiant kito būsto nugriautų namų gyventojams. Teismas priteisė neturtinės žalos atlyginimą dvidešimčiai nukentėjusių asmenų. Neturtinės žalos atlyginimo dydžiai svyravo nuo 1500 iki 3500 litų.²³ Pareigūnai priėmė ir vykdė neteisėtus būsto griovimus nenukentėjo.

Nors teismo priimtas teismo sprendimas pareiškėjams buvo palankus, tačiau Kirtimų gyvenvietės ateitis netaupo aiškesnė. 2010 m. rudenį spaudoje vėl pasirodė pranešimai apie planuojamus tolimesnius namų griovimus,²⁴ tačiau konkretūs Vilniaus m. savivaldybės planai dėl žemės ir būstų nuosavybės klausimų sprendimo nebuvo priimti.

Homofobija – valstybės politika?

2009–2010 m. laikotarpiu Lietuva žengė žingsnį atgal seksualinių mažumų teisių užtikrinimo srityje. Dėl aibės diskriminacinių iniciatyvų, ribojančių homoseksualių asmenų saviraiškos ir susirinkimų laisves, bei dėl nesantaiką kurstančios politinės retorikos visuomenėje išaugo nepakantumas seksualinėms mažumoms, o tarptautinės bendrijos akyse Lietuva įgavo homofobinės valstybės įvaizdį.

2010 m. atlikta visuomenės nuomonės apklausa parodė, jog lyginant su 2008 metais sumažėjo suvokimas apie seksualinių mažumų diskriminaciją. Pastarasis rezultatas stebėtinai kontrastuoja su apklausos respondentų įsitikinimu, jog labiausiai pažeistų teisę į privataus gyvenimo gerbimą jų vaiko homoseksualios orientacijos paskelbimas viešumoje. Šis kontrastas liudija apie pakantumo seksualinės orientacijos skirtumams regresą, akivaizdu, kad problema traukiasi į šešėlį – nenorima pripažinti, kad šie žmonės diskriminuojami, tačiau aiškiai suvokiama, kaip dėl priskyrimo seksualinėms mažumoms nukentėtų vaikas ir visa šeima.²⁵

2009 m. liepos 14 d. Seimas patvirtino naujos redakcijos *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą*, kuriuo homoseksualių ir biseksualių santykių propagavimą prilygino baimę ir siaubą keliančiai informacijai.²⁶ Toks įstatymas susilaukė pagrįsto tarptautinės bendruomenės pasmerkimo. Įtakingos nevyriausybinių organizacijų diskriminacinę aktą prilygino cenzūrai ir priminė Lietuvos valstybei jos tarptautinius įsipareigojimus. Lietuva atsidūrė po Europos Parlamento ir Europos Tarybos Žmogaus teisių komisaro padidinauju stiklu. Vėlesnis įstatymo pakeitimas paliko jame dviprasmiškumus.

Siekis riboti informacijos apie homoseksualius santykius sklaidą visuomenei pasireiškė ir priimtais *Visuomenės*

informavimo įstatymo pakeitimais. Jais yra draudžiama reklamoje skelbti informaciją, kurioje yra „seksualinės orientacijos apraiškų arba skatini-mo“.²⁷ Nors pataisų kūrėjai tikino, kad ši, akivaizdžiai diskriminacinė nuosta-ta, yra techninė klaida – įstatymas su tokia formuluote 2010 m. įsigaliojo.

2009 m. buvo pasiūlyta kriminalizuoti homoseksualius santykius ir numatyti baudžiamąją atsakomybę už homo-seksualių santykių agitavimą viešose vietose.²⁸ To paties Seimo nario pasiū-lymu „homoseksualių santykių propa-gavimas ar propagavimo finansavimas viešose vietose“ galėtų užtraukti ir ad-ministracinę nuobaudą – „baudą nuo vieno tūkstančio iki penkių tūkstančių litų.“²⁹ Abu teisės aktų projektai, po tarptautinės bendruomenės³⁰ ir dau-gelio Lietuvos nevyriausybinių organi-zacijų spaudimo, buvo atsiimti 2010 m. pabaigoje.

Visgi dar viena diskriminacinė inicia-tyva, pasirodžiusi 2010 m. pabaigoje, buvo Seimo priimta svarstyti. Ja buvo siūloma pakeisti *Administracinių teisės pažeidimų kodeksą* ir numatyti baudą už homoseksualumo „propagavi-mą“.³¹ 2011 m. pavasarį šį formuluo-tė buvo pakeista ir po pateikimo pri-imta svarstyti. Pagal naują šios įstaty-mo nuostatos redakciją būtų baudžia-mas viešas konstitucinių dorovinių ver-tybių, Konstitucijoje įtvirtintų šeimos pagrindų niekinimas bei visuomenės dorovei prieštaraujančių renginių or-ganizavimas.³²

Lygiateisiškumo principams prieštaraujantys projektai buvo grindžiami siekiu išsaugoti tradicines šeimos vertybes bei apsaugoti heteroseksualius seksualinius santykius vertinančius asmenis. Pasisakant LR Seime, kai kurie tautos atstovai nevengė neapykantos kupinos retorikos: „Aš manau, tada būtų išspręsta daug problemų, nebūtų išduodami leidimai įvairiausiems gėjų paradams, nebūtų įtampos visuomenėje ir mums, Seimo nariams, taip pat nereikėtų šokinėti čia per tvoras, kovoti su įvairiais seksualiniais iškrypimais.“³³ Šie ir panašūs argumentai parodo, kad homofobiškų įstatyminių iniciatyvų autoriams ir juos palaikantiems politikams trūksta išprusimo ir žmogiško jautrumo.

Kai kurių politikų ir dalies visuomenės nebrandumą parodė ir 2010 m. gegužę organizuotos eitynės „Už lygybę“, skirtos atkreipti dėmesį į diskriminaciją seksualinės orientacijos pagrindu. *Baltic Pride 2010* renginys neapsiėjo be incidentų. Protestuotojai, kurių kartu su žiūrovais buvo keliskart daugiau nei eitynių dalyvių, išliejo savo pyktį neapykantą kurstančiais šūkiiais, žeminančių plakatų demonstravimu bei atviru puolimu. Į renginio saugumą besirūpinusius policijos pareigūnus buvo paleisti garsiniai sprogmenys, dūminiai užtaisai bei akmenys. Kitame Neries upės krante buvo demonstruojamas medis kryžius, renginio metu Vilniaus Katedros aikštėje vyko maldos akcija, nukreipta pasmerkti seksualinių

mažumų eitynes.³⁴ Aršiausiai neramumus kursčiusiems politikams pavyko išvengti teisinės atsakomybės, nes Seimo nariai nesutiko panaikinti jų imuniteto, tuo pačiu išreikšdami savo pritarimą jų veiksams.

Neužbaigta teisinė bazė, įgyvendinant lygių galimybių politiką

Aptariamuoju laikotarpiu į Lietuvos teisę nebuvo perkeltos Tarybos direktyvų 2000/43/EB, 2000/78/EB, 2002/73/EB ir 2006/54/EB nuostatos, kurios leistų diskriminacijos aukoms teisminiuose procesuose būti atstovaujamos nevyriausybinų organizacijų.³⁵

Nors *Lygių galimybių įstatymas* ir *Motėrų ir vyrų lygių galimybių įstatymas* tokią galimybę organizacijoms suteikia, be būtinų *Civilinio proceso kodekso* ir lydinčiųjų teisės aktų pakeitimų, praktiškai jos įgyvendinti nėra įmanoma. 2009 ir 2010 m. parengtų *Civilinio proceso kodekso* pakeitimų priėmimo procesas į priekį nepajudėjo.³⁶

2009 m. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos parengtas Nacionalinis lygybės statistikos veiksmų plano projektas yra teigiamas žingsnis adekvачios lygybės statistikos rinkimo sistemos Lietuvoje įdiegimo link.³⁷ Svarbu užtikrinti, kad Vyriausybė patvirtintų šį planą ir garantuotų jo nuoseklų įgyvendinimą.

¹ Baudžiamojo kodekso 170, 191, 192 straipsnių pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 1701 straipsniu įstatymas, Nr. XI-330, Žin. 2009, Nr.87-3663

² Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. „Generalinės prokuratūros specialiųjų tyrimų skyriaus veiklos 2010 metais ataskaita“, Nr. 17.9.-234, 2011-01-28, P. 8, <http://www.prokuraturos.lt/nbspnbspNusikaltimaižmoniškumui/tabid/221/Default.aspx>; Daugau žr. Apžvalgos dalyje „Saviraiškos laisvė“

³ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P.46–48.

⁴ „Toks paprastas butinis lietuviškas fašizmas...“, *Anarchija.lt*, <http://www.anarchija.lt/politika/10403.html?task=view>; „Ademolu rasistiniai išpuoliai sukėlė šypsena“, *Alfa.lt*, 2010-04-01, http://www.alfa.lt/straipsnis/10338961/?Ademolu.rasistiniai.ispuoliai.sukele.sypsena=2010-04-01_14-55 „Antisemitinis išpuolis Kaune – prie sinagogos numesta kiaulės galva“, 2010-08-21, *Delfi.lt*, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/antisemitinis-ispuolis-kaune—prie-sinagogos-numesta-kiaulesgalva.d?id=35683875>

⁵ Žr. Apžvalgos dalį „Saviraiškos laisvė“

⁶ Mindaugas Jackevičius. „Nacionalistų skandotės „Lietuva lietuviams“ papiktino žmogaus teisių gynėjus“, *Delfi.lt*, 2010-03-15, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=30017907>

⁷ *Supra* note 3, P. 47.

⁸ „Kaune surengtose eitynėse skambėjo šūkiiai „Lietuva – lietuviams!“, po jų nukentėjo Pakistano pilietis“, *Delfi.lt*, 2011-02-17, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/kaune-surengtose-eitynese-skambejo-sukiai-lietuva>

lietuviams-po-ju-nukentejo-pakistano-pilietis.d?id=42096967

⁹ Eglė Samoškaitė. „D. Kuodytės padėjėjas rinkėjus agituoja šūkiu prieš „žydrus, juodus ir raudonos“, *Delfi.lt*, 2011-02-08, <http://www.delfi.lt/news/balsuok2011/naujienos/dkuodytes-padejejas-rinkejus-agituoja-sukiu-pries-zydrus-juodus-ir-raudonus.d?id=41787103>

¹⁰ Eglė Digrytė. „Norvegijos ambasadorius: eitynės „Lietuva–lietuviams“ šokiravo!“, *Delfi.lt*, 2010-03-19, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/norvegijos-ambasadorius-eitynes-lietuva—lietuviams-sokiravo.d?id=30166409>

¹¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centro reorganizavimo“, Nr. 634, Žin. 2009, Nr.77-3177

¹² LR Vyriausybės nutarimas „Dėl tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategijos patvirtinimo“, Nr.1132, Žin. 2007, Nr.112-4574

¹³ LR Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės antidiskriminacinės 2009–2011 metų programos“, Nr.317, Žin. 2009, Nr. 49-1964; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės antidiskriminacinės 2006–2008 metų programos“, Nr.907, Žin. 2006, Nr. 100-3872;

¹⁴ LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2008–2010 metų programos“, Nr. 309, Žin. 2008, Nr. 42-1555; LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Romų integracijos į Lietuvos visuomenę 2000–2004 metų programos“, Nr. 759, Žin. 2000, Nr. 54-1580

¹⁵ Vardų ir pavardžių rašymo dokumentuose įstatymo projektas, Nr. XIP-1644(2), 2010-03-29, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=368047

¹⁶ „Europos Sąjungos Teisingumo teismo generalinis advokatas paskelbė išvadą byloje Runevič-Vardyn, C-391/09“, *Teisingumas.lt*, 2010-12-17, <http://www.teisingumas.lt/naujienos/aktualijos/europos-sajungos-teisingumo-teismo-generalinis-advokatas-paskelbe-ivada-byloje-runevic-vardyn-c-391-09>

¹⁷ Digrytė, E. „R. Šimašius: būtų sveika žydu turto kompensavimo klausimo imtis kuo greičiau“, *Delfi.lt*, 2009-12-14, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/rsimasius-butu-sveikazydu-turto-kompensavimo-klausimo-imitis-kuo-greiciau.d?id=26844691>

„A.Kubilius: žydu turto kompensavimo klausimą tikimės išspręsti iki metų vidurio“, *Delfi.lt*, 2010-03-12, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=29938549&rsslk=true>

¹⁸ Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymas „Dėl užsieniečių ir LR piliečių, atvykusių ar grįžusių gyventi ir dirbti LR, vaikų ir suaugusiųjų ugdymo išlyginamosiose klasėse ir išlyginamosiose mobiliosiose grupėse tvarkos“, Nr. ISAK-1800, *Žin.* 2005, Nr. 109-3991

¹⁹ Lietuvos vaiko teisių kontrolieriaus pažyma „Dėl Lietuvos piliečių ir užsieniečių vaikų, grįžusių/atvykusių iš užsienio, integravimo (-si) Lietuvos mokyklose“, Nr. 15-2008/KI-6, 2009-01-21,

http://www3.lrs.lt/pls/inter/dba_intra.vaikai?sakid=5329&dokid=83163&kalbld=1

²⁰ Etninių tyrimų institutas. Lietuvos gyventojų nuomonės apklausa (2010 m. liepos 15 d. – rugpjūčio 2 d.) rezultatai, 2011-01-04, <http://www.ces.lt/2010/09/lietuvos-gyventoju-nuomones-apklausa-2010-m-liepos-15-d-rugpjucio-2-d-rezultatai/>

²¹ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga. Informacinis biuletenis. Žmogaus teisių apsauga: romų teisės, 2009 m. sausio – birželio mėn. Nr.23(38), <http://www.lrski.lt/files/362.doc>

²² „Romų integravimas į darbo rinką tebėra problematiškas“, *Delfi.lt*, 2010-05-30, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/romu-integravimas-i-darbo-rinka-tebera-problematiskas.d?id=32940817>

²³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. rugsėjo 23 d. nutartis byloje A-444-1003/2010

²⁴ Miknevičius L. „Vilniaus čigonų tabore buldozeriai vėl griaus trobas“, *Kaunodiena.lt*, 2010-08-20, <http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/294562>

²⁵ Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa. „Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje“, 2010-11-03-2010-11-15, http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20DOKAI/Vilmorus_Apklausos_Rezultatai_20101210.pdf

²⁶ Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą, *Žin.*, 2009, Nr. 86-3637; Daugiau žr. Apžvalgos dalyje „Saviraiškos laisvė“

²⁷ Mindaugas Jackevičius. „Gėjai pasipiktino reklamos cenzūra, Seimas teisinasi technine klaida“, *Delfi.lt*, 2010-11-18, <http://verslas.delfi.lt/Media/gejai-pasipiktino-reklamos-cenzura-seimas-teisinasi-technine-klaida.d?id=38310085>

²⁸ Baudžiamojo kodekso papildymo 310(1) straipsniu įstatymo projektas, Nr. XIP-668 (2), 2009-06-16, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=346178&p_query=&p_tr2=

²⁹ Administracinių teisės pažeidimų kodekso papildymo 21430 straipsniu ir 224 bei 2591 straipsnių papildymo įstatymo projektas, Nr. XIP-667 (2), 2009-06-16, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=346176&p_query=&p_tr2=

³⁰ „EP liberalai ragina Lietuvos valdžios institucijas gerbti seksualinių mažumų teises“, *Delfi.lt*, 2010-11-18, <http://myep.delfi.lt/archive/article.php?id=38713911>

³¹ Administracinių teisės pažeidimų kodekso 224 bei 2591 straipsnių pakeitimo ir papildymo 21430 straipsniu įstatymo projektas, Nr. XIP-2595, 2010-10-19, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=383747&p_query=Homoseksuali%F8%20santyki%F8&p_tr2=1

³² Administracinių teisės pažeidimų kodekso 224 bei 2591 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 21430 straipsniu įstatymo projektas Nr. XIP-2595(2), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.susije_l?p_id=397252; Daugiau žr. Apžvalgos dalyje „Saviraiškos laisvė“

³³ Seimo rytinio nenumatyto plenarinio posėdžio Nr. 267 stenograma, Nr. 151, 2010-11-23, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=385963

³⁴ Rita Gečiūnaitė. „Monsinjoras Svarinskas: palaikantys seksualines mažumas yra atsilikę“, *Alfa.lt*, 2010-05-08, [Sekunde.lt, 2010-05-10, <http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/po-cityniu-riauses-p-grazulis-isvesdintas-jega-277322>](http://www.alfa.lt/straipsnis/10356315/?Monsinjoras.Svarinskas.palaikantys.seksualines.mazumas.yra.atsilike=2010-05-08; „Po citynių – riaušės. P.Gražulis ir K.Uoka išvesdinti jėga“, <i>Kaunodiena.lt</i>, 2010-05-08, <a href=)

³⁵ Civilinio proceso kodekso 56 straipsnio įstatymo papildymo projekto aiškinamasis raštas, Nr. XIP-392, 2009-03-05, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=338508

³⁶ Civilinio proceso kodekso 56 straipsnio papildymo įstatymo projektas, Nr. XIP-392, 2009-03-05, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=338506; Civilinio proceso kodekso 56 straipsnio 1 dalies papildymo įstatymo projektas, Nr. XIP-2347, 2010-08-26, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=379879

³⁷ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2009 m. veiklos ataskaita, P. 120-122, http://www.lygybe.lt/assets/LGKT%20ataskaita%202009_kovo_15.doc

Teisė į teisingą teismą

Aptariamuoju laikotarpiu teisė į teisingą teismą buvo vertinama kaip labiausiai pažeidžiama pilietinė teisė. Į viešumą iškilo šurkštūs teisės į teisingą teismą pažeidimai, sąlygoti akivaizdaus baudžiamojo nukrypimo tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Dėl daugybės teisės į teisingą teismą, teisės į laisvę bei asmens saugumą pažeidimų Maliko ir Chadižat Gatajevų byloje susidarė precedento neturinti situacija – ieškoma apsaugos nuo persekiojimo Europos Sąjungos valstybėje, Lietuvoje. Gatajevų bei Eglės Kusaitės bylos iškėlė aikštėn nepakankamai kontroliuojamą bei keliančią abejonių teisėtumo ir tikslingumo prasme Valstybės saugumo departamento veiklą tiriant baudžiamąsias bylas. Teisėsaugos institucijos ir teismai bandymus gintis nuo pareikštų kaltinimų traktuoja kaip trukdymą vykdyti teisingumą. Kaip ir anksčiau metais, buvo ignoruojamas nekaltumo prezumpcijos principas – tiek žiniasklaidos, tiek teisėsaugos pareigūnų. Lietuva pralaimėjo 13 bylų EŽTT dėl teisės į teisingą teismą pažeidimų, 7 iš jų – dėl užtęsto bylos nagrinėjimo. Per ilga baudžiamojo proceso trukmė, pažeidžianti teisę į teisingą teismą, buvo konstatuojama baudžiamosiose, civilinėse bei mokestinių ginčų bylose. Trūksta inovatyvių sprendimų kaip atverti teismų sistemą visuomenei, pagerinti teismų prieinamumą ir darbo skaidrumą; tebėra neužbaigtas teisėjų atrankos mechanizmas, turintis akivaizdžių ir lengvai pašalinamų trūkumų,

tarp jų – komisijos kompetencijos išplėtimas, atrankos kriterijų korekcija. Neužbaigiama teisinė bazė viešajam interesui ginti, todėl teismai atmeta besikreipiančiųjų dėl viešojo intereso gynimo skundus. Nepaisant to, kad teismai aprūpinti puikia garso įrašymo įranga, teismo posėdžio įrašais naudojasi tik teisėjai ir teismų darbuotojai, o dėl neracionalios teismo posėdžio pabaigos interpretacijos neįmanoma laiku pateikti pastabų dėl protokolo netikslumų. Konstitucinis teismas taip pat netaupo labiau pasiekiamas piliečiams – nesutvarkyta individualaus konstitucinio skundo galimybė; bylų šalys, palaikančios bendros kompetencijos teismų abejones dėl teisės aktų atitikimo Konstitucijai arba net inicijavę teisės aktų konstitucingumo patikrinimą, iki šiol negali dalyvauti konstituciniame procese. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos riboja asmenų galimybes pasinaudoti jiems priklausančia nemokama teisine pagalba. Antstoliai nuolat pažeidinėjo asmenų teises – neteisingai įkainojo savo paslaugas ir dėl to nepagrįstai didino vykdymo išlaidas, mėgindavo išieškoti skolas iš seniai sąžiningai atsiskaičiusių asmenų. Trūksta viešumo ir duomenų apie nusikaltimų aukų padėtį, neatliekama nuolatinė stebėseną, o paskutinis tyrimas Lietuvoje atliktas 2007-aisiais.

Teisė į teisingą teismą – labiausiai pažeidžiama pilietinė teisė

2010 m. pabaigoje atliktos visuomenės nuomonės apklausos duomeni-

mis, Lietuvos žmonių nepasitikėjimas teismais ir teisės saugos institucijomis didėja. Skalėje nuo 1 (mažiausiai pažeidžiama) iki 10 (daugiausia pažeidžiama) 2010 m. apklausos respondentų, įsitikinusių, jog labiausiai žmogaus teises pažeidinėja teismas, vidurkis buvo 6,61, analogiškos 2008 m. apklausos vidurkis buvo 5,99, o 2006 m. – 5,94. Manančių, jog labiausiai žmogaus teises pažeidinėja prokuratūra, vidurkis buvo: 2006 m. – 5,5, 2008 m. – 5,68, 2010 m. – 6,39. Kaip ir ankstesniais metais, labiausiai pažeidžiančia žmogaus teises institucija laikomi antstoliai, tačiau taip manančiųjų mažėja (2006 m. vid. – 7,38, 2008 m. vid. – 7,41, 2010 m. vid. – 7,06).

Taip pat 2010 m. daugiau nei 8% sumažėjo respondentų, teigiančių, kad asmens kaltumą dėl nusikaltamos veikos nustato teismas (2008 – 83%, 2010 – 74%) ir padaugėjo nežinančių/ neatsakiusių į šį klausimą (nuo 3% iki 8%).

Įvertinus šiuos atsakymus, nestebina, kad, kaip ir ankstesniais metais, tarp apklausoje išvardintų politinių ir pilietinių teisių (teisė į teisingą teismą, teisė į asmens saugumą, teisė į žodžio laisvę, teisė dalyvauti politiniame gyvenime, teisė į nuosavybę, teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą) labiausiai pažeidžiama teise laikoma teisė į teisingą teismą (2006 m. vidurkis – 6,6, 2008 m. vid. – 6,5, 2010 m. vid. – 6,8).¹

Šiurkštūs teisės į teisingą teismą garantijų pažeidimai

Viena iš pagrindinių visuomenės nepasitikėjimo teismais ir teisės saugos institucijomis priežasčių yra viešumon iškilę šiurkštūs teisės į teisingą teismą pažeidimai, sąlygoti akivaizdaus baudžiamojo nukrypimo tiriant ir nagrinėjant baudžiamąsias bylas.

2009 m. už užrakintų teismo salės durų buvo nuteisti čečėnų vaikų globos namams „Gimtoji šeima“ vadovavę sutuoktiniai Chadžat ir Malikas Gatajevai. Sutuoktiniams pateikti kaltinimai dėl neteisėtų veiksmų, nukreiptų prieš globotinius: smurtavimo, grasinimo nužudyti, savavaldžiavimo, turto prievartavimo. Tiek ikiteisminis tyrimas, tiek teismo procesas, pasižymėję daugeliu teisės į teisingą teismą bei teisės į laisvę ir saugumą pažeidimų, sulaukė nemenko atgarsio ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Gatajevai pabėgo nuo Lietuvos teisingumo į Suomiją, kur svarsstoma apsaugos priemonių suteikimo jiems galimybė. Precedento neturintis atvejis, kai Europos Sąjungos valstybėje ieškoma apsaugos nuo persekiojimo kitoje ES valstybėje, neigiamai atsiliepė Lietuvos kaip demokratinės, teisinės ir žmogaus teises gerbiančios valstybės įvaizdžiui tarptautinės bendruomenės akyse, juo labiau, kad neteisėtą Gatajevų nuteisimo procesą patvirtino Lietuvos aukščiausiasis teismas (LAT).

2010 m. kovo 23 d. LAT panaikino Kauno apygardos teismo nuosprendį, kuriuo Chadižat ir Malikas Gatajevai buvo nuteisti laisvės atėmimui. LAT perdavė bylą iš naujo nagrinėti apeliacine tvarka. Grįsdamas savo sprendimą, Teismas konstatavo, kad buvo pažeista sutuoktinių teisė į nešališką teismo procesą, nes nuteistieji, atlikę pirmosios instancijos teismo skirtą bausmę, buvo laikomi suimti vien dėl jų padėtų bloginančiais pagrindais prokurorės paduoto apeliacinio skundo. Toks proceso organizavimas galėjo suteikti nuteistiesiems ir jų gynėjams pakankamą pagrindą manyti, jog teismas yra apsisprendęs tenkinti prokurorės apeliacinį skundą ir skirti jiems griežtesnę bausmę. LAT taip pat išaiškino, kad apeliacinės instancijos teismas sprendimą nagrinėti bylą uždareme teismo posėdyje priėmė formaliai, neįsigilinęs, ar iš tikrųjų buvo toks poreikis, ir tokiu būdu pažeidė teisę į viešą teismo procesą.²

Gatajevų bei 2010 metais visuomenės dėmesio sulaukusi Eglės Kusaitės byla iškėlė aikštėn aktyvią ir nepakankamai kontroliuojamą Valstybės saugumo departamento (VSD) veiklą tiriant baudžiamąsias bylas. Šios veiklos tikslai ir jos teisėtumas kelia abejonių.

Iki šiol nėra aišku dėl kokių priežasčių valstybės saugumu besirūpinanti institucija įsikišo į šeimininį Gatajevų – globėjų ir globotinių – ginčą ir

kodėl VSD siekė jų nuteisimo. Yra duomenų, kad VSD bandė nulemti Gatajevų bylos baigtį darydamas poveikį liudytojams net bylos nagrinėjimo teisme metu.

VSD pastangomis Eglė Kusaitė buvo apkaltinta sunkaus nusikaltimo – teroro akto rengimo – padarymu, bendradarbiaujant su Rusijos Federacijos specialiosiomis tarnybomis ir prokuratūra, kur terorizmas yra suprantamas kitaip, negu Europos Sąjungoje. Kaltinimai pateikti išimtinai VSD surinktos informacijos, gautos vykdant operatyvinę veiklą, pagrindu.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad prokuratūra bei teismas gali kontroliuoti tik dalį VSD atliekamų operatyvinių veiksmų, o tais atvejais, kai operatyvinių veiksmų atlikimui reikalingos sankcijos, jos dažniausiai išduodamos automatiškai, t.y. nesigilinant į prašymų pagrįstumą ir tiesiog perrašant jų turinį į sankciją. Vėliau operatyvinės informacijos pagrindu suformuluotas kaltinimas dažniausiai apibrėžia bylą teisminio tyrimo ribas – prokurorai prieštarauja, o teisėjai atmeta prašymus praplėsti teisminių tyrimų rėmus, tuo būdu ribodami gynybos teises ginčyti kaltinimą ir teikti įrodymus. Mažą to, Gatajevų bei Kusaitės bylą eiga parodė, kad teisėsaugos institucijos ir teismai bandymus gintis nuo pareikštų kaltinimų traktuoja kaip trukdymą vykdyti teisingumą.

Baudžiamasis nukrypimas akivaizdus ne tik teismų ir teisėsaugos institucijų darbe. Kai kurie įstatymų leidėjai bando mažinti teisės į gynybą veiksmingumą įstatyminiame lygyje. 2010 m. buvo pakartotinai inicijuotos *Advokatūros įstatymo* pataisos, kuriomis siūlyta įteisinti galimybę atliekant operatyvinių tyrimą, kuriame turima duomenų, kad advokatas rengia, daro ar padarė nusikaltimą, apžiūrėti advokato veiklos dokumentus, pašto siuntas, tikrinti ir kontroliuoti telefoninius pokalbius bei kitokį susižinojimą.³ Jeigu teisėsaugos institucijos ir teismai galėtų disponuoti informacija, kurią klientas pateikia advokatui, nebūtų užtikrinta pagrindinė veiksmingos gynybos garantija – advokato ir kliento bendravimo konfidencialumas. Džiugu, kad pataisos buvo atmetos.

Kaip ir ankstesniais metais, 2009–2010 m. eigoje buvo ignoruojamas nekaltumo prezumpcijos principas. Nepagarbą šiam principui rodė ne vien žiniasklaidos priemonių atstovai,⁴ bet ir įvykius tyrę pareigūnai, atskleidami visuomenei dalį ikiteisminio tyrimo duomenų ar viešai komentuodami teisme neįrodytą asmens kaltę.⁵

Susidariusi padėtis tiriant ir nagrinėjant baudžiamasis bylas kelia nerimą. Pavienės iniciatyvos ją gerinti, pavyzdžiui panaikinimas nuostatos, pagal kurią išteisinamojo nuosprendžio priėmimas buvo laikomas prokurorų darbo trūkumu ir tai neretai diktavo žūt-

būtinės pastangas pasiekti apkaltinamąjį nuosprendį, yra nepakankamos. Slaptųjų tarnybų, teisėsaugos institucijų ir teismų paskirties, funkcijų, veiklos profesionalumo ir teisėtumo klausimai peržengė institucines ribas ir tapo politine problema, į kurią neatidėliotinai turi atkreipti dėmesį aukščiausi valstybės pareigūnai.

Ilgėjantys bylų nagrinėjimo terminai

2009–2010 m. Europos žmogaus teisių teisme (EŽTT) Lietuva pralaimėjo trylika bylų,⁶ kuriose ji buvo pripažinta pažeidusi Europos žmogaus teisių konvencijos (EŽTK) 6 straipsnį, garantuojantį teisę į teisingą teismą. Dešimtyje bylų konstatuotas svarbus teisės į teisingą teismą aspekto – teisės į įmanomai trumpiausią bylos išnagrinėjimą – pažeidimas.⁷

Per ilgą baudžiamąjo proceso trukmę, pažeidžianti teisę į teisingą teismą, buvo konstatuojama baudžiamosiose, civilinėse bei mokestiniuose ginčų bylose.

Byloje *Šulcas prieš Lietuvą* EŽTT konstatavo, kad baudžiamasis procesas trukęs 8 metus ir 9 mėnesius pažeidė pareiškėjo teisę į teisingą teismą. Teismas konstatavo, kad delsimą byloje lėmė valstybės institucijų klaidos ir inertškumas. EŽTT taip pat padarė išvadą, jog dėl pernelyg ilgos bylos nagrinėjimo trukmės buvo pažeista pareiškėjo teisė į veiksmingą teisinę

gynybos priemonę ir pirmą kartą byloje prieš Lietuvą pripažino pažeistą ir EŽTK 13 straipsnį⁸.

Byloje *Vorona ir Voronov prieš Lietuvą* civilinės bylos nagrinėjimas užtruko 8 metus ir 6 mėnesius. EŽTT atkreipė dėmesį, kad nagrinėjimas buvo uždelstas dėl institucijų klaidų ir neveikimo, pavyzdžiui, ekspertai savo išvadas pateikė praėjus daugiau nei 3 metams.

Byla *UAB „Impar“ prieš Lietuvą* buvo pirmoji byla prieš Lietuvą, kurioje EŽTT taikė 6 straipsnį mokestiniam procesui, trukusiam 6 metus ir 1 mėnesį. Teismas pripažino, kad teisės normų, numatančių mokestines baudas, pobūdis, tikslas nubausti bei baudos dydis leidžia konstatuoti, kad nacionaliniame procese buvo sprendžiamas baudžiamojo kaltinimo klausimas.

2010 m. birželio mėn. įsigaliojo *Baudžiamojo kodekso pakeitimai*, kurie nuo vienerių iki dešimties metų prailgino apkaltinamojo nuosprendžio priėmimo senaties terminus.⁹ Skeptiškai šiuos pakeitimus vertinantys teisės ekspertai teigia, kad ir senieji senaties terminai buvo pakankamai ilgi (nuo 2 iki 20 metų), tikroji problema glūdi ikiteisminio tyrimo institucijų neveikime.¹⁰ Naujieji terminai leidžia procesinius veiksmus atlikti ilgesnį laikotarpį, kas sudaro sąlygas piktnaudžiavimui bei teisės į bylos išnagrinėjimą per trumpiausią laikotarpį pažeidimams.

Jau ne kartą buvo konstatuota, kad didėjanti bylų nagrinėjimo trukmė tapo sisteminė problema¹¹, todėl teigiamai vertintinas Teisingumo ministerijos paruoštas *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso* (CK) 6.272 straipsnio papildymo projektas, kuris numato galimybę atlyginti žalą dėl pernelyg ilgos ikiteisminio tyrimo ar bylos teismo proceso trukmės.¹²

Iš kitos pusės, svarbu atkreipti dėmesį, kad šis įstatymo papildymo projektas įtvirtina baigtinį sąrašą atvejų, kuriais asmeniui gali būti atlyginama žala. Tokiu būdu, žala kilusi dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, neteisėto sulaikymo, kuris nėra paminėtas CK 6.272 straipsnyje, negalėtų būti atlyginta. Dar prieš du metus buvo pabrėžta, kad laikino sulaikymo teisinis reguliavimas ir praktinis taikymas yra problemiški, veiksmingų priemonių apsiginti nuo nepagrįstų sulaikymų nėra.¹³ Tokia situacija nėra suderinama su Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsniu, kuris teigia, kad įstatymas turi nustatyti asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą.

Teismų sistemos atvirumo, teismų prieinamumo ir darbo skaidrumo probleminiai aspektai

Visuomenės nuomonės apklausų rezultatus iš dalies nulemia žmonių įsitikinimas, kad teismas yra sunkiai prieinama, uždara, nedraugiška, socialiai nejautri institucija. Tačiau inovatyvių

sprendimų, kaip atverti teismų sistemą visuomenei, pagerinti teismų prieinamumą ir darbo skaidrumą, trūksta. Pavyenės sveikintinos iniciatyvos lieka neužbaigtos ar net iškraipomos, taip dar labiau gilinamas nepasitikėjimas teismais.

2009 m. Lietuvos Respublikos Prezidentė patvirtino naują *Pretendentų į teisėjus atrankos komisijos darbo tvarkos aprašą* bei *Pretendentų į apylinkės teismo teisėjus atrankos kriterijus*. Nauja tvarka patobulino atrankos kriterijus ir procedūrą, todėl vertintina kaip žingsnis skaidresnės ir atviresnės teisėjų atrankos link. Tačiau teisėjų atrankos mechanizmas tebėra neužbaigtas, turi akivaizdžių trūkumų, kurie gali būti nesunkiai pašalinti.

Galiojantys kandidatų į apylinkės teismo teisėjus atrankos kriterijai numato kandidatų asmeninių savybių, bendrųjų gebėjimų, motyvacijos ir „kitų kriterijų, kuriuos Atrankos komisija pripažįsta reikšmingais“ įvertinimą. Tačiau nesant šių sąvokų apibrėžimų, Atrankos komisijos nariai neturi galimybių objektyviai įvertinti kandidatų atitikimo šiems kriterijams laipsnio, ypač turint omenyje, kad Komisijai trūksta atitinkamų žinių – visi Komisijos nariai yra teisininkai, neturintys kompetencijos vertinti tokius psichologinius aspektus kaip asmenybės savybės, gebėjimai, motyvacija.

Tokia Atrankos komisijos sudėtis, asmenybinių ir vertybinių kriterijų neapibrėžtumas ir didelis svoris, suteikiamas teisinėms žinioms, specifinio teisinio darbo patirčiai bei teismo, į kurią pretenduojama, nuomonei apie kandidatą, lemia, kad svarbios teisėjo funkcijai atlikti savybės ir įgūdžiai – tinkami intelektualiniai gebėjimai, tame tarpe gebėjimas savarankiškai ir kritiškai mąstyti, profesinis žingeidumas, dvasinė pusiausvyra, pasitikėjimas savimi, socialinis jautrumas, empatija, gebėjimas žodžiu ir raštu aiškiai dėstyti mintis, organizaciniai gebėjimai ir pan. – lieka faktiškai neįvertinti, juo labiau, kad Lietuvoje nėra atliekami kandidatų asmenybinių/kognityvinių testai.

Turėtų būti pakeistas atrankos kriterijus, pagal kurią vertinama teisinio darbo patirtis. Dabar galiojanti tvarka išaukština darbo patirtį teismuose, taip pat vertinama patirtis prokuratūroje bei advokatūroje. Tačiau nuvertinama teisinio darbo patirtis valstybės, savivaldybių ir tarptautinėse institucijose. Darbo patirtis teisme vertinama labiausiai, tad automatiškai suteikiama pirmenybė jauniems teismų darbuotojams, dažnai neturintiems kitų profesinių ir gyvenimo patirčių, išskyrus darbą teisme, kuris laikomas tinkamumo plačiai kritikuojamai teismų sistemai įrodymu. Neturi racionalaus paaiškinimo ir todėl yra diskriminacinis ženklų preferencijų teikimas asmenims, apgynusiems teisės krypties disertacijas.

Tarėjų instituto atkūrimas suvokiamas kaip galimybė atverti teismus visuomeni, tačiau nepasiūlius konkretaus šio instituto įgyvendinimo modelio, nuolatinis kalbėjimas apie jo būtinumą yra žalingas – mažiau informuota visuomenės dalis tiki populistinėmis deklaracijomis, kad tarėjų instituto nenori „teisėjų klanas“.

Pastaruoju metu padidėjo visuomenės susidomėjimas viešojo intereso gynimu teisiniu keliu, tačiau *Lietuvos Respublikos viešojo intereso gynimo civiliniame ir administraciniame procese įstatymo projektas* nepriimamas LR Seime nuo 2006 m.. Nesant užbaigtos teisinės bazės viešajam interesui ginti, teismai atmeta besikreipiančiųjų dėl viešojo intereso gynimo skundus.

2010 m. liepos 1 d., įsigaliojus *Teismų įstatymo* pakeitimams, teismo posėdžio eiga yra fiksuojama darant garso įrašą.¹⁴ Šios naujovės tikslas – užtikrinti teismo procesų skaidrumą ir įrodymų vertinimo tikslumą. Tačiau teismo posėdžio įrašas yra neprieinamas bylos šalims, juo negalima pasinaudoti kaip procesine priemone, kadangi, anot teismų, jis yra daromas „administraciniais tikslais“. Tai reiškia, kad įrašus gali perklausti teisėjai ir teismų sistemos darbuotojai, o proceso dalyviai, kaip ir anksčiau, turi tenkintis neišsamiais, ir neretai netiksliais, ranka rašytais teismo posėdžių protokolais. Toks šios naudingos naujovės įdiegi-

mas sukelia pagrįstą teismo procesų dalyvių nepasitenkinimą.

Maža to, pagal teismų praktiką su teismo posėdžio protokolu galima susipažinti ir pateikti pastabas dėl jo turinio tik kitą dieną po to, kai yra paskelbiamas baigiamasis teismo aktas byloje, pagal teisėjų interpretaciją, tik tada pasibaigia teismo posėdis. Pateikti pastabų dėl įvykusio, tačiau bylos išsprendimu nepasibaigusio teismo posėdžio protokolo, nėra galimybės. Tai reiškia, kad priimdamas sprendimą teisėjas gali remtis protokole neteisingai užfiksuota informacija. Netgi tuo atveju, kai dalyvaujantys byloje asmenys savo pastabose atkreipia teismo dėmesį į teismo posėdžių protokoluose klaidingai išdėstytus faktus ir teisėjas pritaria šioms pastaboms (nors abejotina ar teisėjas dirbantis lygiagrečiai su daugybe bylų gali prisiminti kas vyko teismo posėdyje konkrečioje byloje, įvykusiame prieš kelias savaites ar mėnesius), tai nedaro jokios įtakos galutiniam teismo sprendimui, nes jis tuo metu jau būna priimtas. Toks teismo posėdžio pabaigos sąvokos aiškinimas yra netinkamas procesiniu požiūriu ir neabejotinai prisideda prie nepasitenkinimo teismais.

2009–2010 metais Konstitucinis teismas (KT) taip pat netapo labiau pasiekiamas piliečiams – keletą metų brandinta individualaus konstitucinio skundo koncepcija atgulė į Seimo

stalčius.¹⁵ Būtina grįžti prie koncepcijos įgyvendinimo, prieš tai ją patobulinus. Dabartinė koncepcija iš esmės tik praplečia sąrašą asmenų, kurie gali kreiptis į KT dėl konkrečių teisės aktų atitikimo LR Konstitucijai, tačiau nenumato galimybės tiesiogiai kreiptis į KT dėl galimai pažeistų asmens konstitucinių teisių. Nepakoreguoto individualaus konstitucinio skundo modelio įgyvendinimas, neišaiškinus jo esmės visuomenei, sukels jos nusišalinimą, nes tai nėra veiksminga priemonė ginti pažeistas žmogaus teises, tik prailginanti galutinio sprendimo konkrečiose bylose priėmimą.

Aptariamuojų laikotarpiu nebuvo padaryta jokių žingsnių tam, kad būtų nagrinėjamas KT nepažeistų rungtyniškumo ir lygiateisiškumo principų¹⁶, ir tuo pačiu taptų labiau prieinamas piliečiams. Iki šiol būtų šalys, palaikančios bendros kompetencijos teismų abejones dėl teisės aktų atitikimo Konstitucijai arba net inicijavę teisės aktų konstitucingumo patikrinimą, negali dalyvauti konstituciniame procese, nors KT išvados dažniausiai nulemia galutinį sprendimą. Vilties teikia tai, kad 2011 m. pradžioje idėja leisti dalyvauti konstituciniame procese suinteresuotam asmeniui sulaukė pritarimo tarp naujai paskirtų KT teisėjų.¹⁷

Svarbus veiksnys gerinant teismų prieinamumą, ypatingai nepasiturintiems asmenims, yra galimybė pasinaudoti valstybės garantuojama teisine pagal-

ba. Tačiau gyventojų informuotumas apie šią galimybę išlieka žemas. Atlikta visuomenės apklausa parodė, kad trečdalis respondentų nėra girdėję apie pirminę valstybės garantuojamą teisinę pagalbą, daugiau nei pusei jų trūksta žinių apie antrinę teisinę pagalbą.¹⁸

Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos tarnybos itin formalistiškai interpretuoja *Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymą* ir tokiu būdu apriboja asmenų galimybes pasinaudoti jiems priklausančia nemokama teisine pagalba. Pavyzdžiui, neįgalios pareiškėjos, kurios disponuojamos mėnesinės išlaidos po antstolių atliekamų išskaitymų sudaro 120 litų, pajamų lygis buvo pripažintas leidžiančiu jai apmokėti 50 proc. teisinių paslaugų.¹⁹

Nusikaltimų aukų teisės

Nei 2010 m. ataskaitoje apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą ir teikimą,²⁰ nei 2009 m. ataskaitoje dėl antrinės teisinės pagalbos audito²¹ nėra paliečiamas nusikaltimo aukų atstovavimo klausimas, nėra nagrinėjami nukentėjusiojo poreikiai ar paslaugos apimtys.

Paskutinis nepriklausomas nusikaltimų aukų padėties tyrimas Lietuvoje buvo atliktas 2007 m. Kitose šalyse, pavyzdžiui Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje, viktimologiniai tyrimai atliekami

beveik kasmet, siekiant užsitikrinti nuolatinę aukų teisių stebėseną bei neatidėliotiną reagavimą į naujai išskylančias problemas. Nuoseklus informacijos rinkimas ir analizė yra būtina sąlyga tinkamam aukų teisių užtikrinimui.

Nukentėjusiųjų apsaugos efektyvumą iš dalies sudėtinga įvertinti ir dėl to, kad duomenys apie saugomų asmenų skaičių ir apsaugai naudojamas lėšas nėra viešai skelbiami.²² Tokia tvarka sudaro sąlygas piktnaudžiavimui – 2008 m. paaiškėjo, kad butas Vilniuje, įrengtas pagal *Liudytojų ir nukentėjusiųjų apsaugos programą*, nebuvo tikslingai panaudotas, o jame neteisėtai gyveno buvęs generalinis policijos komisaras.²³

Teigiamu žingsniu smurtinių nusikaltimų aukų apsaugos srityje galima įvardyti nuo 2009 m. kovo 1 d. įsigaliojusią naują *Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo* redakciją.²⁴ Ja buvo išplėsta smurtinio nusikaltimo sąvoka, teisė į žalos kompensavimą turinčių asmenų ratas, nustatyta aiškesnė teismo priteistos žalos atlyginimo tvarka, išplėstos žalos kompensavimo avansu galimybės, numatyti didesni žalos kompensavimo dydžiai. Smurtiniu nusikaltimu dabar pripažįstama veika, kuria buvo tyčia atimta žmogaus gyvybė arba sunkiai ar nesunkiai sutrikdyta jo sveikata, taip pat veika turinti požymių apysunkio, sunkaus ar labai sunkaus nusikaltimo žmogaus

laisvei, seksualinio apsisprendimo laisvei ar neliečiamumui. Nuo šiol ikiteisminio tyrimo institucijos bei teismai turi pareigą informuoti nukentėjusius nuo tokių veikų apie galimybę gauti žalos kompensavimą.

Tačiau pastebimas duomenų trūkumas, siekiant nustatyti, kiek efektyviai veikia žalos atlyginimo mechanizmas. Vadovaujantis įstatymu, prašymus kompensuoti smurtiniais nusikaltimais padarytą žalą nagrinėja ir sprendimus priima Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija arba jos įgaliotos institucijos. Per 2009 m. Teisingumo ministerija priėmė 220 sprendimų dėl smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo, iš kurių 166 – sprendimai kompensuoti smurtiniais nusikaltimais padarytą žalą, 54 – sprendimai žalos nekompensuoti.²⁵ Atsižvelgiant į tai, kad tais pačiais metais buvo užregistruoti 252 nužudymai, 220 sunkūs sveikatos sutrikdymai bei 149 išžaginimai (kartu su pasikėsinimais),²⁶ galima daryti išvadą, kad didžioji dalis smurtinių nusikaltimų aukų vis dar vengia kreiptis dėl žalos atlyginimo.

Antstolių veiklos problematika

2009 m. atlikto tyrimo duomenimis, 95 proc. antstolių vykdomų bylų buvo rasta vykdymo proceso normų pažeidimų. Dažniausiai jie susiję su nepagrįstu vykdomo išlaidų skaičiavimu, t.y. daugumoje bylų antstoliai neteisingai

įkainoja savo paslaugas ir nepagrįstai didina vykdymo išlaidas. Vienas patvarkymas bankui dėl sąskaitų arešto antstoliui kainuoja 5 Lt, tuo tarpu skolininkas apmokestinamas šešis kartus didesne 30 Lt suma, neskaitant siuntimo paštu išlaidų.²⁷

Aptariamuoju laikotarpiu žiniasklaidoje ne sykį pasirodė informacija apie sąžiningų skolininkų patiriamus nepatogumus – baudą sumokėję asmenys vis tiek gauna pranešimus į savo darbovietes dėl neva neapmokėtos skolos.²⁸ Avarijos kaltininkė, norėdama apmokėti priteistą žalos atlyginimą, mėnesį ieškojo koku būdu ir kam turėtų pervesti priteistus pinigus. Jai įvykdžius teismo sprendimą po kurio laiko moteris sulaukė laiško iš antstolio su pranešimu apie skolos išieškojimą ir reikalavimu sumokėti antstoliui 403 litų, vėliau suma padidėjo iki 600 litų.²⁹

¹ Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa. „Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje“, 2010-11-03-2010-11-15, http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/Vilmorus_Apklausos_Rezultatai_20101210.pdf

² Lietuvos aukščiausiojo teismo 2010 m. kovo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-122/2010

³ Advokatūros įstatymo 46 straipsnio 3 dalies pakeitimo įstatymo projektas, Nr. XIP-1238, 2009-10-29, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=356445

⁴ Nerijus Povilaitis. „Našlaičius engusių čėčėnų byla – už uždarų durų“, *Lrytas.lt*, 2009-02-24, <http://m.lrytas.lt/-12354893771234766825-na%C5%A1lai%C4%8Dius-engusi%C5%B3-%C4%8De%C4%8D%C4%97n%C5%B3-byla-u%C5%BE-u%C5%BEdar%C5%B3-dur%C5%B3.htm>

⁵ V. Trainys. „Prokuroras: Šaudė D. Kedys“, *Lrytas.lt*, 2010-05-22, http://m.lrytas.lt/?data=20100522&id=akt22_a2100522&view=2;J.Girdvainis,A.Zinkuvienė.„Skubiai baigta D.Kedžio istorija“„Respublika.lt,2010-05-26,http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/nusikaltimai_ir_nelaimes/skubiai_baigta_dkedzio_istorija/

⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2009 m. veiklos ataskaita. 2010-03-01, <http://www.tm.lt/dok/Vyr%20atstovo%20EZTT%20ataskaita%20uz%202009.pdf>; Lietuvos Respublikos Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2010 m. veiklos ataskaita. 2011-03-16, http://www.tm.lt/dok/atask/LRV%20Atstoves%20EZTT%20Ataskaita_2010.pdf

⁷ EŽTT 2009 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Norkūnas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 302/05; EŽTT 2009 m. sausio 20 d. sprendimas byloje *Četvertakas ir kiti prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 16013/02; EŽTT 2009 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Padalevičius prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 12278/03; EŽTT 2009 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Vorona ir Voronov prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 22906/04; EŽTT 2009 m. liepos 21 d. sprendimas byloje *Aleksa prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 27576/05; EŽTT 2009 m. spalio 16 d. sprendimas byloje *Naugžemys prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 17997/04; EŽTT 2009 m. liepos 21 d. sprendimas byloje *Igarienė ir Petrauskienė prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 26892/05; EŽTT 2010 m. sausio 5 d. sprendimas byloje „*Impar*“ prieš Lietuvą, Pareiškimo Nr. 13102/04;

EŽTT 2010 m. sausio 5 d. sprendimas byloje *Šulcas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 35624/04; EŽTT 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas byloje *Novikas prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 45756/05.

⁸ EŽTK 13 straipsnis: „Kiekvienas, kurio teisės ir laisvės, pripažintos šioje Konvencijoje, buvo pažeistos, turi teisę pasinaudoti efektyvia teisine gynyba valstybiniuose organuose, nesvarbu, ar tai padarė einantys oficialias pareigas asmenys.“

⁹ Baudžiamojo kodekso 95 straipsnio pakeitimo bei papildymo, Kodekso papildymo 170(2) straipsniu ir Kodekso priedo papildymo įstatymas, Nr. XI-901, 2010-06-15, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=375951

¹⁰ Ginta Gudauskaitė. „Baudžiamosios atsakomybės senaties terminų ilginimas: nuomonė „prieš“, *Infoplex.lt*, 2010-05-18, <http://www.infoplex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=50&str=39405>

¹¹ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 41.

¹² Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.272 straipsnio papildymo ir kodekso papildymo 6.2731 straipsniu įstatymo projektas, Nr. 10-5013-02, 2011-03-10, http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=76928&p_org=&p_fix=y&p_gov=n

¹³ *Supra* note 11, P. 39

¹⁴ Remigijus Šimašius. „Teismo posėdžius fiksuos garso įrašymo įranga“, *Teisingumas.lt*, 2010-06-28, <http://www.teisingumas.lt/naujienos/straipsniai-interviu/teismu-posedzius-fiksuos-garso-irasymo-iranga>

¹⁵ Eglė Digrytė. „Planai įteisinti individualų skundą KT dedami į stalčių iki krizės pabaigos“, *Delfi.lt*, 2009-03-16, <http://verslas.delfi.lt/law/planai-iteisinti-individualu-skunda-kt-dedami-i-stalciu-iki-krizes-pabaigos.d?id=21018231>

¹⁶ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2006: Apžvalga“, P. 25.

¹⁷ „Palaikoma idėja, kad teismo procese galėtų dalyvauti suinteresuotas asmuo“, *Respublika.lt*, 2011-03-01, http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/palaikoma_ideja_kad_teismo_procese_galetu_dalyvauti_suinteresuotas_asmuo/print.1

¹⁸ Apklausa „Lietuvos gyventojų teisinės žinios“, atlikta UAB „RAIT“ Teisingumo ministerijos užsakymu, http://www.tm.lt/dok/tyrimai/Rait_ataskaita_TM20091228.pdf

¹⁹ „Daugiau gyventojų galės naudotis nemokama teisine pagalba“, *Hrmi.lt*, 2010-07-23, <http://www.hrmi.lt/naujiena/546/>; „Svarbus LVAT sprendimas teisės į teisminę gynybą užtikrinimui“, *Hrmi.lt*, 2011-05-06, <http://www.hrmi.lt/naujiena/640/>

²⁰ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. „Ataskaita apie pirminės teisinės pagalbos organizavimą teikimą 2009 m.“, 2010, http://www.teisinepagalba.lt/dok/2009_ataskaita_pirmine.pdf

²¹ Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė. „Valstybinio audito ataskaita. Valstybės garantuojama antrinė teisinė pagalba“, 2009-08-07, http://www.vkontrolė.lt/auditas_ataskaita.php?3554

²² Lina Vyšniauskienė. „Liudytojų apsauga – po paslapties skraiste“, *Lzinios.lt*, 2010-09-21, http://www.lzinios.lt/lt/2010-09-21/tyrimas_2/liudytoju_apsauga_po_paslapties_skraiste.html

²³ Asta Kuznecovaitė. „V. Grigaravičiaus butas neatsikrato skandalo šleifo“, *Diena.lt*, 2009-09-28, <http://www.diena.lt/dienrastis/uzribis/v-grigaraviciaus-butas-neatsikrato-skandalu-sleifo-240236>

²⁴ Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo pakeitimo įstatymas, *Žin.* 2008, Nr. 137-5387

²⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 2009 metų veiklos ataskaita, 2010-04-08, http://www.tm.lt/dok/atask/2009_m_veiklos%20ataskaita_3.pdf

²⁶ Statistikos departamentas. „Nusikalstamumas ir teisėsaugos institucijų veikla 2009“, 2010, http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/download_ad_release/?id=3497&download=1&doc=1736

²⁷ „Tyrimas: antstoliai daro pažeidimus 95 proc. bylų“, *Delfi.lt*, 2009-09-01, <http://verslas.delfi.lt/law/tyrimas-antstoliai-daro-pazeidimus-95-proc-bylu.d?id=22427680>

²⁸ Zita Dobrovolskienė. „Po akistatos su antstoliais – kelias į teismą“, *Aina.lt*, 2009-03-28, <http://www.aina.lt/naujienos/panevezys/3097-akistatos-antstoliais-kelias-teism.html>

²⁹ Eglė Digrytė. „Avarijos kaltininkė mėnesį aiškinosi kam ir kaip kompensuoti žalą“, *Delfi.lt*, 2010-02-13, <http://verslas.delfi.lt/law/avarijos-kaltininke-menesi-aiskinosi-kam-ir-kaip-kompensuoti-zala.d?id=28918043>

Saviraiškos laisvė

Krizinė mokesčių reforma neigiamai paveikė žiniasklaidos nepriklausomumą bei kokybę, sustabdyta kai kurių laikraščių ir žurnalų leidyba, iš darbo atleisti žurnalistai, kiti buvo verčiami ieškoti neadekvačių darbo santykių legalizavimo priemonių. Liko neišspręsta baudžiamųjų ir administracinių teisės normų kolizija, išskylanti bylose dėl valstybės tarnautojų ir politikų garbės ir orumo gynimo. Viešųjų asmenų garbės ir orumo bylose priimami teismų sprendimai kelia grėsmę ypatingai saviraiškos laisvės sričiai – žiniasklaidos laisvei. Tačiau pagrįstas tam tikros informacijos skleidimo draudimas reišė ne cenzūrą, bet visuomenės apsaugą nuo melagingos ir neetiškai pateikiamos informacijos. Nebuvo sprendžiama nesantaikos kurstymo interneto komentaruose problema, išryškėjo nauja nesantaikos kurstymui palanki terpė – socialiniai tinklai, dėl savo ypatumų apsunkinanti informacijos skleidėjų patraukimą atsakomybėn. Ikiteisminio tyrimo institucijų ir teismų požiūris, kad neapykantą kurstantys pasisakymai vertintini kaip kategoriška subjektyvi nuomonė, yra klaidingas ir prasilenkia su Europos žmogaus teisių teismo (EŽTT) suformuluota praktika nesantaikos kurstymo bylose. *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo* pataisos, nepagrįstai ribojančios saviraiškos laisvę, metė atvirą iššūkį Europos Sąjungos politinei linijai bei tarptautiniams žmogaus teisių apsaugos

standartams. Seime svarstomos diskriminacinio pobūdžio *Administracinių teisės pažeidimų kodekso pataisos* siekia riboti teisę skleisti ir gauti informaciją bei teisę į taikių susirinkimų laisvę remiantis įstatymiškai nereglamentuojamais vertybiniais kriterijais bei stokojant aiškių formuluočių, būtinų tinkamam ir teisėtam įstatyminiam reglamentavimui.

2009–2010 m. atskleidė rimtas teisės į taikius susirinkimus teisinio reguliavimo ir praktinio taikymo problemas. Lietuvos profesinių sąjungų konfederacijos organizuoto taikaus mitingo, peraugusio į riaušes, metu panaudotos specialiosios riaušių malšinimo priemonės, įskaitant šaudmenis, ir sužeisti 34 dalyviai. Baiminantis panašių įvykių pasikartojimo, aptariamuoju laikotarpiu buvo nepagrįstai trukdoma pasinaudoti teise į taikius susirinkimus. Savivaldybės dažnai atsisakydavo derinti susirinkimų vietą, laiką ir formą, kėlė nepagrįstus reikalavimus susirinkimų organizatoriams, pavyzdžiui, užtikrinti susirinkimų dalyvių saugumą, nebuvo laikomasi nustatyto pranešimo išnagrinėjimo termino, reikalaujama susirinkti kitur negu planuojama, nors organizatoriai teigė, kad šiose vietose negalima pasiekti susirinkimų tikslų, nemotyvuotai atsisakoma išduoti pažymėjimus dėl susirinkimo vietos, laiko ir formos. 2010 m. gegužės mėn. prie susirinkimų laisvės varžymo aktyviai prisidėjo LR Generalinis prokuroras, kurio veiksmus Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas pripažino siekimu neleisti įvykti

taikiam susirinkimui. Praktiškai Lietuvoje išsigalėjo *leidiminė* susirinkimų tvarka, nors Lietuvoje yra įteisinta *pareikštinė* teisės į taikius susirinkimus įgyvendinimo tvarka, t.y. susirinkimų organizatoriai turi pareigą pranešti savivaldybei apie organizuojamo susirinkimo vietą, laiką, formą ir kai kurias kitas detales, o *ne gauti leidimą* susirinkimui.

Teisė rinkti ir skleisti informaciją

Mokesčių reformos įtaka žiniasklaidos kokybei

2009–2010 m. neigiamos finansų krizės pasekmės¹ palietė ir Lietuvą. Panaikinus PVM lengvatą periodinės spaudos leidiniams bei nustačius papildomus socialinio draudimo mokesčius autoriniams atlyginimams, nebuvo susimąstyta apie galimas ilgalaikes neigiamas pasekmes, susijusias su visuomenės informavimo nepriklausomumu ir kokybe.

Nepaisydamas įvairių kūrybinius darbuotojus vienijančių organizacijų protestų, LR Seimas 2009 m. išvakarėse priėmė *Pridėtinės vertės mokesčio įstatymo pakeitimus*,² panaikinusius ilgą laiką periodiniams leidiniams taikytą lengvatinį 5 proc. pridėtinės vertės mokesčio tarifą. Lietuvos leidėjų asociacijai kartu su Lietuvos knygų leidėjais, Europos leidėjų federacija ir Tarptautine leidėjų asociacija pavyko pasiekti tik tiek, kad mokesčio reforma būtų įgyvendinta palaipsniui – iki

2010 m. gruodžio 31 d. spaudai galiojo 9 proc. tarifas, vėliau įsigaliojo 21 proc. tarifas.³

Dėl naujos mokesčių politikos nuo 2009 m. pradžios buvo stabdoma laikraščių ir žurnalų leidyba, iš darbo atleidžiami žurnalistai. Padaugėjo užsakomosios žiniasklaidos, prastėjo bendra jos kokybė.⁴ Prastą Lietuvos visuomenės informavimo sektoriaus padėtį ataskaitoje pažymėjo ir tarptautinė nevyriausybinė organizacija *Freedom House*.⁵

2010 m. pastebėti atvejai, kai žurnalistai buvo verčiami darbo santykius ir autorinę veiklą įforminti įsigydami fiktyvius verslo liudijimus⁶, nors žurnalistinė veikla nėra numatyta sąraše veiklų, kuriomis gali būti verčiamasi gavus tokį liudijimą.⁷

Viešųjų asmenų garbės ir orumo gynimo probleminiai aspektai

Jau ne kartą buvo pastebėta, kad ženkliai padaugėjo baudžiamųjų bylų dėl viešųjų asmenų šmeižimo ir įžeidimo⁸, tačiau liko neišspręsta baudžiamųjų ir administracinių teisės normų kolizija, kuri iškyla bylose dėl valstybės tarnautojų ir politikų garbės ir orumo gynimo.

Tiek LR *Baudžiamasis kodeksas* (BK), tiek *Administracinių teisės pažeidimų kodeksas* (ATPK), tiek LR *Civilinis ko-*

deksas (CK) numato atsakomybę už įžeidimą. BK 155 str. nustato atsakomybę už įžeidimą asmens, nepriklausomai nuo jo statuso ir užimamų pareigų, tuo tarpu BK 290 str. – *lex specialis* – kalba apie bet kurio valstybės tarnautojo, bet ne politiko, įžeidimą. ATPK 214 (6) str. saugo išimtinai Respublikos Prezidento garbę ir orumą, o ATPK 187 str. – tik kai kurių tarnybų pareigūnų garbę ir orumą. CK 2.24 straipsnis numato civilinę atsakomybę už duomenų, žeminančių asmens garbę ir orumą, paskleidimą. BK ir ATPK straipsniuose yra minima įžeidimo veika, tačiau pati sąvoka nėra paaiškinama.⁹

2010 m. lapkričio 9 d. vilnietis buvo patrauktas baudžiamojon atsakomybėn už įžeidžiančio laiško prezidentei išsiuntimą. Vilniaus apylinkės teismas šio asmens veiksmus kvalifikavo kaip pasikėsinimą įžeisti prezidentę ir skyrė nuteistajam 5,2 tūkst. litų baudą.¹⁰ Tuo tarpu 2010 m. gruodžio 17 d.¹¹ prezidentę įžeidžiančio komentaro autorė buvo patraukta administracinėn atsakomybėn ir jai buvo skirta 750 litų dydžio bauda.¹²

Viešųjų asmenų garbės ir orumo bylose priimami teismų sprendimai kelia grėsmę ir ypatingai saviraiškos laisvės sričiai – žiniasklaidos laisvei.

2009 m. buvęs kandidatas į Lietuvos Respublikos prezidentus privataus kaltinimo tvarka pradėjo bylą dėl pa-

skleistos informacijos apie jo tariamas sąsajas su KGB ir kitos, jo nuomone, jį įžeidžiančios informacijos. Teismas pripažino žurnalistą kaltu, skyrė jam 10,4 tūkst. litų dydžio baudą ir priteisė iš jo 15 tūkst. litų siekiantį neturtinės žalos atlyginimą bei 7,6 tūkst. litų siekiančias bylinėjimosi išlaidas.¹³

Teismas neatsižvelgė į nusistovėjusį standartą, nustačiusį plačias viešojo asmens kritikos ribas. Pagal šį standartą viešas asmuo turi suvokti, jog jo veikla, taip pat ir buvusi iki rinkimų, gali sulaukti didesnio dėmesio ir griežtesnės kritikos.¹⁴ Tokiais atvejais prioritetas turi būti suteikiamas visuomenės teisei būti informuotai, teisę į garbės ir orumo apsaugą realizuojant pasinaudojus mažiau saviraiškos laivę varžančiomis priemonėmis.

Teigiamai vertinama praktika, kai pareiškėjai dėl savo teisių pažeidimo pirmiausiai kreipiasi į *Visuomenės informavimo įstatymo* nuostatų priežiūrą vykdančių Žurnalistų etikos inspektorių, siekdami neteisminio pažeistų teisių gynimo. Tais atvejais, kai Inspektoriaus sprendimai, įpareigojantys pažeisti nustatytas tikrovę neatitinkančias, asmens garbę ir orumą žeminančias žinias yra ignoruojami, politikai ir valstybės tarnautojai turėtų ginti savo teises civiline tvarka.

Būtina panaikinti dviprasmišką atsakomybės už viešojo asmens įžeidimą reguliavimą. Ginčai tarp žurnalistų bei

valstybės tarnautojų ir politikų turėtų būti sprendžiami išimtinai civilinėmis individualių interesų gynybos priemonėmis. Tokių priemonių tikslas šios kategorijos bylose yra ne materialiai nubausti žiniasklaidos atstovą ir gauti neturtinės žalos atlyginimą, o atstatyti pažeistą asmens reputaciją. CK numato, kad paskleidęs tikrovės neatitinkančius duomenis asmuo atleidžiamas nuo civilinės atsakomybės, jeigu tie duomenys yra paskelbti apie viešą asmenį bei jo valstybinę ar visuomeninę veiklą, o juos paskelbęs asmuo įrodo, kad jis veikė sąžiningai siekdamas supažindinti visuomenę su tuo asmeniu ir jo veikla.

Padaugėjus prašymų teismams dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo, kuriomis buvo siekiama iš anksto uždrausti ar apriboti informacijos sklaidimą, žiniasklaidoje pasigirdo pareiškimų apie persekiojimus dėl pareigūnų kritikos bei grįžtančios cenzūros.¹⁵ Tačiau pagrįstas tam tikros informacijos sklaidimo draudimas dažnai reišė ne cenzūrą, bet visuomenės apsaugą nuo melagingos ir neetiškai pateikiamos informacijos.¹⁶ Žurnalistikos laisvė neturėtų būti suvokiama kaip laisvė skelbti nepatikrintą informaciją. Demokratinėje visuomenėje vertę turi žinios gautos iš patikimų šaltinių ir paskelbtos nepažeidžiant kitų asmenų teisių ir laisvių.

Pastaraisiais metais įsitvirtinęs plečiamasis žurnalistų statuso išaiškinimas, pilietinės žiniasklaidos atstovams –

blogeriams (*blogeris* – interneto tinklaraščio, *blog*o autorius) – suteikė ne tik išimtinės teises, bet ir pareigas.¹⁷ Šių pareigų suvokimas yra būtina sąlyga etiškos žiniasklaidos plėtrai Lietuvoje.

Kovos su nesantaikos kurstymu problematika

2009–2010 m. nebuvo sprendžiama nesantaikos kurstymo interneto komentaruose problema.¹⁸ Be to, išryškėjo nauja nesantaikos kurstymui palanki terpė – socialiniai tinklai.¹⁹ Neretai juose skleidžiama informacija, kuri nepatenka į saviraiškos laisvės apsaugos sritį, yra laikoma kitų šalių tarpybinėse stotyse ir dėl to informacijos skleidėjų patraukimas atsakomybėn tampa sudėtingas arba neįmanomas.

Lietuvoje vis dar nėra sukurtas mechanizmas, leidžiantis efektyviai kovoti su neapykantos kurstymu (*angl.* hate speech) apraiškomis. *Nacionalinė antidiskriminacinė 2009–2011 metų programa* šios problemos taip pat nesprendžia.²⁰ Nevyriausybinės organizacijos ir neabejingi asmenys ir toliau bandė užpildyti nuoseklaus monitoringo spragas.

Nuo 2010 m. sausio 1 d. Žurnalistų etiškos inspektorius perėmė Žurnalistų ir leidėjų etiškos komisijos funkciją ir šiuo metu yra įgaliotas pateikti išvadas ar visuomenės informavimo priemonėse paskelbta viešoji informacija skatina

nesantaiką dėl lyties, seksualinės orientacijos, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų.²¹ Šios funkcijos įgyvendinimui neskyrus reikiamo finansavimo, interneto komentaruose skleidžiamos informacijos kontrolė nepagerėjo.

2009 m. gegužės 26 d. Lietuvos aukščiausiasis teismas patvirtino žemesnių instancijų teismų sprendimus, kuriais buvo nustatyta, kad komentatorius, raginęs skustagalvius „prasinešti“ pro „čigonų taborą“, nekurstė tautinės nesantaikos.²² Tokiu būdu teisinėje praktikoje įsitvirtino anksčiau kritikuotas standartas, reikalaujantis įrodyti tiesioginę neapykantą kurstančio asmens tyčią.²³ Be to, teismo nutartyje buvo patvirtinta, kad nėra pakankamo pagrindo *nuomonę* pripažinti kurstymu smurtauti ir fiziškai susidoroti su žmonių grupe dėl tautybės.

Nuomonės argumentu dažnai remiamasi nutraukiant ikiteisminius tyrimus ar išteisinant nesantaiką kurstančius asmenims. Ikiteisminio tyrimo institucijos ir teismai laikosi požiūrio, jog niekinantys pasisakymai yra vertintini kaip kategoriška subjektyvi nuomonė, išreikšta ne visiems prieinama leksika bei pagrįsta subjektyvia interpretacija.

Tokie argumentai vertintini kaip klaidingi bei prasilenkiantys su Europos žmogaus teisių teismo (EŽTT) sufor-

muluota praktika nesantaikos kursty-
mo bylose. Nuomonės ir faktų atsky-
rimas turi svarbią reikšmę garbės ir
orumo bei dalykinės reputacijos gyni-
mo bylose, kuomet nustatoma, kad in-
formacija yra priskiriama nuomonei,
jai nebėra taikomi tiesos ir tikslumo
kriterijai. Tačiau net ir šiose bylose yra
galimybė užtikrinti atsakomybę, jeigu
nuomonė išreiškiama įžeidžiančiai.
Tuo tarpu nėra jokio pagrindo teigti,
kad nuomonė negali kurstyti nesantai-
kos. Būtent subjektyvaus pobūdžio pa-
sisakymas, kuriuo tyčiojimąsi ar nieki-
nami asmenys dėl jų priklausymo tam
tikrai grupei, ir yra laikomas neapy-
kantos kurstymu.

2010 m. viduryje įsigaliojo LR BK pa-
taisos, numatančios atsakomybę už
viešą pritarimą tarptautiniams nusikal-
timams, SSRS, nacistinės Vokietijos
nusikaltimams Lietuvos Respublikai ar
jos gyventojams, tokių nusikaltimų ne-
igimą ir šiurkštų menkinimą. Pagal
naująjį straipsnį jau buvo pradėti du
tyrimai – dėl galimo SSRS agresijos
neigimo²⁴ ir dėl publikacijos, kuria ga-
limai buvo neigiamas holokaustas²⁵,
tačiau pirmoji byla buvo perduota į
teismą, o antrasis tyrimas buvo nu-
trauktas nepateikus įtikinamų argu-
mentų.

EŽTT holokausto neigimą apibrė-
žia kaip specifinę rasistinės saviraiškos
kategoriją, kurią sudaro du as-
pektai – nusikaltimų prieš žmoniją
neigimas ir neapykantos kurstymas
prieš žydų bendruomenę.²⁶ Svarbu,

kad analizuodami saviraiškos turinį,
teismai įvertintų istorinį ir socialinį
kontekstą, atsižvelgtų į tarptautinius
standartus. Deja, Lietuvoje visuotinai
pripažinta nacistinė simbolika teismi-
nėje praktikoje buvo suvokta kaip tau-
tinis paveldas, kuris gali būti viešai
demonstruojamas.²⁷

LR BK už nesantaikos kurstymą ir
tarptautinių nusikaltimų neigimą nu-
mato atsakomybę ir juridiniam asme-
niui, tačiau iki šiol ši norma nebuvo
pritaikyta.²⁸ Pastebėta atvirkštinė – ju-
ridinių asmenų atleidimo nuo atsako-
mybės – tendencija. 2010 m. spalio 18
d., įsigaliojus *Visuomenės informavimo
įstatymo pakeitimams*,²⁹ buvo susiauri-
tos viešosios informacijos rengėjo re-
dakcinės atsakomybės už viešai pa-
skleistą informaciją taikymo ribos. To-
kiu būdu, interneto tinklalapio valdy-
tojui atsirado galimybė išvengti atsa-
komybės už jo valdomame interneto
tinklalapyje paskelbtus asmenų, nesu-
sijusių su tinklalapio valdytoju, ko-
mentarus.

Homofobijos paskatintas saviraiškos laisvės ribojimas

2009 m. liepos mėn. LR Seimas, at-
mesdamas LR Prezidento veto, patvir-
tino naujos redakcijos *Nepilnamečių
apsaugos nuo neigiamo viešosios infor-
macijos poveikio įstatymą*.³⁰ Įstatymo
pakeitimai sulaukė daugelio tarptau-
tinių, užsienio ir Lietuvos institucijų,
organizacijų bei žmogaus teisių gynė-
jų griežtos kritikos, tarp jų Europos

Sąjungos institucijų bei tarptautinių nevyriausybinį žmogus teises ginančių organizacijų Human Rights Watch³¹ ir Amnesty International.³²

Įstatymas neigiamą poveikį nepilnamečių vystymuisi darančia informacija pripažino viešąją informaciją, kuria „agituojama už homoseksualius, biseksualius ar poligaminius santykius“ bei kuria „iškreipiami šeimos santykiai, paniekiamos jos vertybės“. Įstatymų leidėjų manymu, tokia informacija pakenktų nepilnamečių psichinei sveikatai, fiziniam, protiniam ar doroviniam vystymuisi. Šio įstatymo priėmimas reiškė atvirą iššūkį Europos Sąjungos vertybėms bei tarptautiniams žmogaus teisių apsaugos standartams. Priėmus įstatymą buvo nepagrįstai apribota saviraiškos laisvė, konkrečiai teisė skleisti ir gauti informaciją. Šios nuostatos taip pat buvo įvertintos kaip diskriminacinės.

2009 m. gruodžio mėnesį LR Seimas atsižvelgė į Prezidentės suburtos darbo grupės pasiūlytas pataisas ir pakeitė nuostatą, ribojančią viešą diskursą apie homoseksualius santykius, tačiau ir dabartinė *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo* redakcija vertinama neigiamai. Lyginant su 2002 m. įstatymo redakcija, kriterijų, nusakančių neigiamą poveikį darančią informaciją, padaugėjo dvigubai, tačiau dauguma jų yra nėra aiškiai apibrėžti ir kelia taikymo problemų.³³

LR Seimas neatsisakė minties riboti informacijos apie homoseksualius santykius sklaidą ir 2010 m. pabaigoje priėmė svarstyti *Administracinių teisės pažeidimų kodekso pataisų* projektą.³⁴ 2011 m. pradžioje LR Seime pateiktos pataisos kodekse numato įtvirtinti nuostatą, kad būtų baudžiamas viešas konstitucinių dorovinių vertybių, Konstitucijoje įtvirtintų šeimos pagrindų niekinimas bei visuomenės dorovei prieštaraujančių renginių organizavimas.³⁵

Priėmus šią nuostatą būtų apribotos asmenų teisė rinkti ir skleisti informaciją bei teisė į susirinkimų laisvę. Šių teisių ribojimas yra galimas, tačiau jas ribojantis įstatymas turi atitikti tam tikrus reikalavimus. Vienas svarbiausių reikalavimų – formuluočių aiškumas, reikalingas tam, kad kiekvienas protaujantis asmuo galėtų numatyti savo elgesio pasekmes. Įstatymo projekte naudojamos sąvokos „visuomenės dorovė“, „konstitucinės dorovinės vertybės“ ir „šeimos pagrindai“ nėra apibrėžtos nei LR Konstitucijoje, nei įstatymuose, nei teisminėje praktikoje. Pasiūlytas įstatymas šių sąvokų taip pat neapibrėžia.

Formuluotė „visuomenės dorovei prieštaraujančių renginių organizavimas“ taip pat yra perteklinė, nes LR *Susirinkimų įstatymas* jau apibrėžia kokie renginiai yra draudžiami ir už jų organizavimą yra numatyta atsakomybė. Be to, įstatymo projekto aiškina-

masis raštas atskleidžia akivaizdžiai diskriminacinį šios nuostatos pobūdį. Įstatymo projekto autoriai teigia, kad teikiamu įstatymo projektu siekiama bausti už „visuomenės dorovei prieštaraujančių renginių, tokių kaip homoseksualų eitynės bei paradai, organizavimą“. Šis siekis akivaizdžiai prieštarauja Europos teisiniam ir politiniams standartams, atmetantiems homofobiją.

Susirinkimų laisvė

Aptariamas laikotarpis atskleidė rimtas susirinkimų laisvės teisinio reguliavimo ir praktinio taikymo problemas.

2009 m. sausio 16 d. Lietuvos profesinių sąjungų konfederacijos organizuotas taikus mitingas, kuriuo buvo siekiama pareikšti nesutikimą su valdančiosios koalicijos vykdomomis reformomis, peraugo į riaušes. Jų metu buvo sužeisti 34 mitingo dalyviai ir keli pareigūnai, padaryta žala siekė iki 2 mln. litų.³⁶ Dėl viešosios tvarkos pažeidimų, 119 asmenų buvo surašyti administracinių teisės pažeidimų protokoliai, 29 riaušių dalyviams buvo pareikšti įtarimai nusikalstamos veikos padarymu³⁷ ir jie pirmos instancijos teismo buvo nuteisti.³⁸

Nors mitingo organizatoriai taip pat buvo patraukti administracinėn atsakomybėn, Vilniaus miesto 2-asis apylinkės teismas, išnagrinėjęs administ-

racinę bylą, ją nutraukė. Teismas nustatė, kad mitingo organizatoriai tinkamai naudojosi savo teisėmis, o įstatymai nenumato, kad prasidėjus kitam – nesankcionuotam mitingui, pažymėjimą gavę organizatoriai privalo nutraukti savo renginį, net jeigu jam trukdo kitas mitingas.³⁹

Nemažo atgarsio visuomenėje sulaukė specialių priemonių panaudojimas malšinant riaušes, dėl kurių nukentėjo keli jo dalyviai. Taip pat klausimų sukėlė galimų teisės pažeidėjų bei liudytojų nuotraukų patalpinimas Vilniaus apskrities vyriausiojo policijos komisariato tinklapyje.

Valstybė turi pareigą imtis adekvačių priemonių užtikrinti taikaus susirinkimo saugumą. Kilus neramumams, priemonės, kurių imamasi juos nuslopinginti, turi būti proporcingos siekiamam tikslui. Tai, visų pirma, reiškia, kad valstybės pareigūnai turi imtis visų įmanomų priemonių, kad nenukentėtų taikūs susirinkimo dalyviai.

Akivaizdu, kad specialių priemonių, ypač šaudmenų, panaudojimo teisėtumas ir proporcingumas sausio 16 d. įvykių metu reikalavo atskiro tyrimo, nes nuo policijos veiksmų nukentėjo taikūs mitingo dalyviai, o jų patirti sužalojimai prieštarauja atsakingų pareigūnų teiginiam apie specialių priemonių panaudojimo proporcingumą. Tarp kitko, buvo teigiama, kad gumi-

nėmis kulkomis buvo šaudoma žemiau mitingo dalyvių kelių, tačiau mažiausiai vienam mitingo dalyviui gumine kulka buvo sužalota galva. Guminių šaudmenų panaudojimo teisėtumas ir/ar proporcingumas sukėlė abejonių ir policijos pareigūnams, kurie iš karto po įvykių viešai paneigė jų panaudojimo faktą. Vėliau, pateikus įrodymus, buvo teigiama, kad specialių priemonių, įskaitant guminius šaudmenis, panaudojimas buvo proporcinga priemonė susidariusioje situacijoje.

Nuotraukų tinklapyje patalpinimas yra teisės į taikių susirinkimų bei teisės į privataus gyvenimo gerbimą ribojimas. Nekyla abejonių, kad įstatymas leidžia viešinti atvaizdą asmens, kuris yra ieškomas dėl įtarimo padarius nusikaltimą veiką. Tačiau nuotraukų policijos tinklapyje patalpinimas su apibūdinimu, kad jose yra „užfiksuoti galimi riausių dalyviai bei jų liudininkai“ gali pažeminti nuotraukose esančių asmenų garbę, orumą ar/ir dalykinę reputaciją. Tinklapyje konkrečiai nebuvo įvardijama kurioje nuotraukoje yra pavaizduotas „dalyvis“, o kurioje – „liudininkas“, todėl kiekvienas patalpintose nuotraukose pavaizduotas asmuo turėjo pagrindo manyti, kad yra įtariamasis dalyvavimu riaušėse.

Baiminantis panašių įvykių pasikartojimo, 2009–2010 m. buvo nepagrįstai trukdoma pasinaudoti teise į taikius susirinkimus. Savivaldybės dažnai atsisakydavo derinti susirinkimų vietą, laiką ir formą, kėlė nepagrįstus reika-

lavimus susirinkimų organizatoriams, pavyzdžiui, užtikrinti susirinkimų dalyvių saugumą, nebuvo laikomasi nustatyto pranešimo išnagrinėjimo termino, reikalaujama susirinkti kitur nei planuojama, nors organizatoriai teigė, kad šiose vietose negalima pasiekti susirinkimų tikslų⁴⁰, nemotyvuotai atsisakoma išduoti pažymėjimus dėl susirinkimo vietos, laiko ir formos.

2010 m. birželį Vilniaus miesto 1-asis apylinkės teismas konstatavo, jog savivaldybės administracijos atsisakymas išduoti pažymėjimą dėl suderinto susirinkimo vietos, laiko ir formos politinei partijai Socialistinis liaudies frontas buvo grindžiamas neargumentuota prielaida, kad organizuojant susirinkimą gali būti pažeistas valstybės ir visuomenės saugumas, viešoji tvarka, žmonių sveikata ar dorovė ir kitų asmenų teisės ir laisvės, todėl buvo neteisėtai suvaržyta konstitucinė teisė rinktis į taikius mitingus.⁴¹ Lietuvos smulkiųjų verslininkų ir prekybininkų asociacijai buvo pasiūlyta mitingą organizuoti ne Vilniaus Gedimino prospekte, bet prie Vilniaus koncertų ir sporto rūmų, nors tai tiesiogiai trukdytų susirinkimo tikslui atkreipti valdžios institucijų, įsikūrusių Gedimino prospekte, dėmesį.⁴²

Vilniaus miesto savivaldybės taryba nusprendė patvirtinti nuolatinę susirinkimų organizavimo vietą. Iš pradžių tokia vieta pasirinkta prie Vilniaus koncertų ir sporto rūmų.⁴³ Po kelių mėnesių ši vieta buvo pakeista į

Kalnų parką ir automobilių stovėjimo aikštelę, esančią netoli sporto arenas.⁴⁴ Buvo reikalaujama, kad susirinkimai vyktų šiose vietose nepriklausomai nuo jų tikslų. Tačiau LR Konstitucinis Teismas pabrėžė, jog *Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo* norma, pagal kurią savivaldybės turi teisę nustatyti nuolatines susirinkimų vietas ar patalpas, negalima interpretuoti kaip nustatančios savivaldybėms teisę neleisti žmonėms rinktis į taikius susirinkimus kitose, savivaldybės nenustatytose vietose.⁴⁵

LR Seimo kontrolierė nustatė, kad Vilniaus miesto savivaldybė dažnai atsiskaidavo išduoti pažymėjimą suderintai susirinkimo vietai, laikui ir formai, nepateikdama konkrečių argumentų ir įrodymų bei vadovaudamasi prielaidomis; nesvarstė pozityvių priemonių užtikrinti teisę į taikius susirinkimus.⁴⁶

2010 m. gegužės mėn. prie susirinkimų laisvės varžymo aktyviai prisidėjo LR Generalinis prokuroras. Nors Vilniaus miesto savivaldybė išdavė pažymėjimą renginio organizatoriams, vėliau sekę prokuratūros veiksmai, kurių imtasi likus kelioms dienoms iki numatytų eitynių, buvo nukreipti į eitynių *de facto* draudimą.

Vilniaus apygardos administraciniam teismui pateiktame Generalinio prokuroro prašyme buvo nurodyta, kad valstybė negalės tinkamai įvykdyti pareigos užtikrinti susirinkimo dalyvių

apsaugos. 2010 m. gegužės 5 d. Vilniaus apygardos administracinis teismas, išnagrinėjęs šį skundą, laikinai sustabdė pažymėjimo organizuoti eitynes galiojimą.⁴⁷

2010 m. gegužės 7 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, patenkinęs eitynių organizatorių atskirąjį skundą, panaikino pirmosios instancijos teismo sprendimą. Teisėjų kolegija pažymėjo, kad Generalinis prokuroras, kreipęsis į teismą su skundu likus tik keturioms dienoms iki numatytų eitynių, prašydamas taikyti reikalavimo užtikrinimo priemonę, iš esmės siekė, kad minėtos eitynės neįvyktų, t.y. siekė tikslų, kurie galėtų būti pasiekti tik išsprendus teismui administracinę bylą iš esmės ir patenkinus skundą.

Teismas pabrėžė, kad pareiškėjai nepateikė svarių duomenų ar įrodymų, iš kurių būtų galima spręsti apie tai, kad valstybė nėra tinkamai pasirengusi įvykdyti savo pozityvių pareigų užtikrinti eitynių dalyvių apsaugą numatomo taikaus susirinkimo metu.

Teisėjų kolegijos nuomone, reikalavimo užtikrinimo priemonės taikymas esant tokioms aplinkybėms, paneigtų esminę veiksmingo naudojimosi susirinkimų laisve sąlygą – teisėtumo prezumpciją, tuo atgrasant suinteresuotus asmenis nuo dalyvavimo susirinkime.⁴⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo sprendimas buvo priimtas likus vienai dienai iki planuojamų

eitynių. Nors renginys neapsiėjo be incidentų, eitynių dalyviai ar kiti asmenys nenukentėjo.

Praktiškai Lietuvoje įsigalėjo *leidiminė* susirinkimų tvarka, nors Lietuvoje yra įteisinta *pareikštinė* teisės į taikius susirinkimus įgyvendinimo tvarka, t.y. susirinkimų organizatoriai turi pareigą pranešti savivaldybei apie organizuojamo susirinkimo vietą, laiką, formą ir kai kurias kitas detales, o *ne gauti leidimą* susirinkimui. Tai, tarp kitko, reiškia, kad savivaldybės pareigūnai, manydami, kad planuojamo susirinkimo vieta ar/ir laikas ar/ir forma yra netinkami, turi pateikti organizatoriams jų turimą informaciją ir argumentus ir inicijuoti pozicijų *derinimą*. Tik nepavykus suderinti susirinkimo vietos, laiko ir/ar formos, galima atsisakyti išduoti pažymėjimą, paremiant tokį sprendimą informacija ir argumentais. *Susirinkimų įstatymo* 12 str. numato, jog atsisakymas išduoti pažymėjimą susirinkimui rengti turi būti pateikiamas sprendimo priėmimo dieną ir jis turi būti motyvuotas.

Sprendimas atsisakyti išduoti pažymėjimą dėl susirinkimo vietos, laiko ir formos gali būti skundžiamas teismui, tačiau ši priemonė nėra veiksminga. Pagal LR *Susirinkimų įstatymą* pranešimas apie susirinkimo organizavimą turi būti išnagrinėtas ir sprendimas išduoti pažymėjimą arba atsisakyti jį išduoti turi būti priimtas ne vėliau kaip likus 48 val. iki susirinkimo pradžios. Atsisakymas išduoti pažymėjimą gali

būti apskųstas teismui per 10 dienų nuo sprendimo priėmimo. Teismas tokį pareiškimą turi išnagrinėti ne vėliau kaip per tris dienas. Taigi, galima situacija, kai taikaus susirinkimo organizatoriai sužino apie savivaldybės priimtą sprendimą atsisakyti išduoti pažymėjimą likus 48 valandoms iki numatomo susirinkimo dienos, tuoj pat jį apskundžia teismui (nors praktiškai tai yra sunkiai įgyvendinama), tačiau teismas išnagrinėja pareiškimą trečią dieną nuo jo gavimo, taigi, jau po numatyto susirinkimo laiko. Šis įstatymo netobulumas sudaro prielaidas faktiškai uždrausti taikų susirinkimą, net ir tais atvejais, kai teismas pripažintų, kad atsisakymas išduoti pažymėjimą buvo neteisėtas ar nepagrįstas.

2009 m. gruodžio mėn. Vilniaus miesto savivaldybė atsisakė suteikti pažymėjimą politinės partijos lyderiui organizuoti mitingą prie Seimo, tačiau teismas pripažino, jog sprendimas buvo nepagrįstas. Teismo sprendimą organizatorius gavo prieš pat planuotą mitingą, todėl jo suorganizuoti nepavyko.⁴⁹

Nors aptariamuoju laikotarpiu buvo akivaizdu, kad yra būtina tobulinti LR *Susirinkimų įstatymą*, tik šios apžvalgos ruošimo metu 2011 m. pavasarį LR Seime pajudėjo paruoštų pataisų⁵⁰ priėmimo procedūra. Toliau svarstant šio įstatymo pataisas svarbu atsižvelgti į KT išaiškinimus bei pažangią teisminę praktiką. LR *Susirinkimų įstatymą* taikantys savivaldybių darbuotojai tu-

ri praeiti mokymus apie teisės į taikius susirinkimus prigimtį, turinį, ribas, susirinkimų organizatorių ir dalyvių bei valdžios institucijų teises bei pareigas.

¹ C. Fajado, H. Swain. „Krizė Europos žurnalistikoje“ (anglų k.), *Cafebabel.co.uk*, 2009-07-15, <http://www.cafebabel.co.uk/article/30753/journalism-economic-crisis-europe-media-examples.html>

² Pridėtinės vertės mokesčio įstatymo 2, 19, 51, 56, 58, 91, 1251 straipsnių pakeitimo ir 1251 straipsnio pripažinimo netekusiu galios įstatymas, Nr. XI-114, *Žin.*, 2008, Nr. 149-6034

³ „Lietuvos leidėjų asociacijos pareiškimas dėl projekto „Vilnius – Pasaulio knygų sostinė 2012“, *Balsas.lt*, 2010-01-27, <http://www.balsas.lt/naujiena/372079/lietuvos-leideju-asociacijos-pareiskimas-del-projekto-vilnius-pasaulio-knygu-sostine-2012>

⁴ „A. Kubilius: siekiant permainų valstybėje reikia didesnio skaidrumo žiniasklaidoje“, *Delfi.lt*, 2010-07-09, <http://verslas.delfi.lt/Media/akubilius-siekiant-permainu-valstybeje-reikia-didesnio-skaidrumo-ziniasklaidoje.d?id=34308065>

⁵ M. Jackevičius. „Žiniasklaidą smaugė ir krizė, ir valdžia“, *Delfi.lt*, 2010-12-09, <http://verslas.delfi.lt/Media/ziniasklaida-smauge-ir-krize-ir-valdzia.d?id=39480519>

⁶ Jūratė Abláčinskaitė. „Daugėja redakcijų, verčiančių žurnalistus tapti verslininkais“, *Zurnalistika-kitaip.lt*, 2010-12-29, <http://www.zurnalistika-kitaip.lt/zurnalistikos-link/daugeja-redakciju-vercianciu-zurnalistus-tapti-verslininkais>

⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl verslo liudijimų išdavimo gyventojams tvarkos“, Nr. 1797, *Žin.*, 2002, Nr. 112-4992

⁸ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2006: Apžvalga“, P. 15–16; Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 22

⁹ Edita Gruodytė. „Nukentėjusiojo samprata „Nusikaltimų valstybės tarnautojo ar viešojo administravimo funkcijas atliekančio asmens veiklai“ skyriuje“, *Jurisprudencija* 2007, Nr. 1 (91), P. 41

¹⁰ M. Jackevičius. „Pasiūlymas pamylėti D. Grybauskaitę kainavo 5200 Lt“, *Delfi.lt*, 2010-11-09, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/pasiulymas-pamyleti-dgrybauskaite-kainavo-5200-lt.d?id=38366661>

¹¹ Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 2010 m. gruodžio 17 d. nutarimas administracinio teisės pažeidimo byloje Nr. A.211.-7168-88/2010

¹² „Prezidentės ižeidimas“, *Respublika*, 2010-12-18, Nr. 290/6240.

¹³ „Žurnalistas ižeidė buvusį kandidatą į prezidentus Č. Jezerską, nusprendė teismas“, *Diena.lt*, 2011-01-27, <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/zurnalistas-izeide-buvusi-kandidata-i-prezidentus-c-jezerska-nusprendeteismas-328863>

¹⁴ EŽTT 1986 m. liepos 8 d. sprendimas byloje *Lingens prieš Austriją*, pareiškimo Nr. 9815/82, §42

¹⁵ J. Tvaskienė. „Į Lietuvą grįžta cenzūra“, *Lietuvos žinios*, 2010-11-08, Nr. 255/12784

¹⁶ Diana Krapavickaitė. „Žiūrkių apgraužtos E. Žiobienės močiutės“ mitas subliūško“, *Diena.lt*, 2010-11-05 <http://kauno.diena.lt/naujienos/miestas/nelaimes-kriminalai/-ziurkiu-apgrauztos-e-ziobienes-mociutes-mitas-subliusko-309222>

¹⁷ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. balandžio 20 d. nutartis administraciniėje byloje Nr. A-444-70-09

¹⁸ „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 23–24

¹⁹ E. Digrytė. „Vieši raginimai mušti gėjus sulaukė prokurorų dėmesio“, *Delfi.lt*, 2010-03-17, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=30105953&rsslink=true>

²⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. balandžio 15 d. nutarimas Nr. 317 „Dėl Nacionalinės antidiskriminacinės 2009–2011 metų programos patvirtinimo“, *Žin.* 2009, Nr. 49-1964

²¹ Visuomenės informavimo įstatymo 46, 49 ir 50 straipsnių pakeitimo įstatymas, *Žin.* 2009, Nr. 89-3840

²² Lietuvos aukščiausiojo teismo 2009 m. gegužės mėn. 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-251/2009

²³ *Supra* note 18, P. 24

²⁴ „Dėl A. Paleckio viešų teiginių pradėtas ikiteisminis tyrimas“, *Diena.lt*, 2010-12-30, <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/del-a-paleckio-viesu-teiginiu-pradetas-ikiteisminis-tyrimas-323123>

²⁵ „Prokuratūra: pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl Stankero publikacijos „Veide“, *Alfa.lt*, 2010-11-19, http://www.alfa.lt/straipsnis/10427154/?Prokuratūra..pradetas.ikiteisminis.tyrimas.del.Stankero.publikacijos.Veide=2010-11-29_16-08

²⁶ EŽTT 2003 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Garaudy prieš Prancūziją*, pareiškimo Nr. 65831/01

²⁷ Denisas Nikitenka. „Lietuviškos svastikos – nedraudžiamos“, *Ve.lt*, 2010-05-18, <http://www.ve.lt/naujienos/kriminalai/klaidedos-teismas-lietuviskos-svastikos—nedraudziamos>

²⁸ Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Specialiųjų tyrimų skyriaus 2010 m. veiklos ataskaita, 2011-01-28, <http://www.prokuraturos.lt/LinkClick.aspx?fileticket=xyZjtZNtKeo=&tabid=221>

²⁹ Visuomenės informavimo įstatymo 2, 5, 19, 22, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 50, 52, 54 straipsnių ir priedo pakeitimo, įstatymo papildymo 34(1), 34(2), 40(1) straipsniais ir nauju trečiuoju skirsniu įstatymas, *Žin.*, 2010, Nr. 123-6260

³⁰ Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą, *Žin.*, 2009, Nr. 86-3637

³¹ E. Digrytė. „Human Rights Watch“ ragina Lietuvą laikytis išpareigojimų ir nediskriminuoti gėjų“, *Delfi.lt*, 2009-07-13, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=23079042>

³² „Amnesty International“ dėl nepilnamečių apsaugos įstatymo kreipėsi į Valinską“, *Alfa.lt*, 2009-07-13 http://www.alfa.lt/straipsnis/10281556/?Amnesty.International.del.nepilnameciu.apsaugos.istatymo.kreipesi.i.Valinska=2009-07-13_13-47

³³ „Bet kokių lytinių santykių skatinimas – žalingas nepilnamečiams“, *Balsas.lt*, 2009-12-22, <http://www.balsas.lt/naujiena/325378/bet-kokiu-lytiniu-santykiu-skatinimas-zalingas-nepilnameciams>

³⁴ Eglė Samoškaitė. „Seimas nusiteikęs svarstyti P. Gražulio siekį drausti viešą homoseksualių santykių propagavimą“, *Delfi.lt*, 2010-11-12, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimas-nusiteikes-svarstyti-pgrazulio-sieki-drausti-viesa-homoseksualiu-santykiu-propagavima.d?id=38492797>

³⁵ Administracinių teisės pažeidimų kodekso 224 bei 259(1) straipsnių pakeitimo ir Kodek-

so papildymo 214(30) straipsniu įstatymo projektas, Nr. XIP-2595(2), http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.susije_l?p_id=397252

³⁶ Mindaugas Jackevičius, Inga Saukienė, Evaldas Utyra, Eglė Digrytė, Rasa Lukaitytė. „Riaušės prie Seimo: 151 chuliganas sulaikytas, 34 mitingo dalyviai sužeisti“, *Delfi.lt*, 2009-01-17, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=20111082>

³⁷ „Prokurorai sėkmingai baigė riaušių prie Seimo rūmų bylą: nustatyti 29 šiuo nusikaltimu įtariamai asmenys“, *Teisingumas.lt*, 2009-07-01, <http://www.teisingumas.lt/naujienos/aktualijos/prokurorai-sekmingai-baige-riausiu-prie-seimo-rumu-byla-nustatyti-29-siuo-nusikaltimu-itariamai-asmenys>

³⁸ Dainius Sinkevičius. „Nuosprendį apskundė beveik visi Seimo „riaušininkai“, *Delfi.lt*, 2011-04-06, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/nuosprendi-apskunde-beveik-visi-seimo-riausininkai.d?id=44073351>; Dainius Sinkevičius. „Anglijoje slapstęsis „riaušininkas“: prašau suprasti, buvau nesubrendęs paauglys“, *Delfi.lt*, 2011-04-19, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/anglijoje-slapstesis-riausininkas-prasau-suprasti-buvau-nesubrendes-paauglys.d?id=44567269>

³⁹ Dainius Sinkevičius. „Profesjonų lyderiai išteisinti dėl riaušių prie Seimo“, *Delfi.lt*, 2009-04-14, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=21671790>

⁴⁰ „Valdžia bijo mitingų“, *Delfi.lt*, 2010-09-21, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/valdzia-bijo-mitingu.d?id=36734835>

⁴¹ „Teismas įpareigojo sostinės savivaldybę leisti SLF mitingą“, *Balsas.lt*, 2010-06-22, <http://www.balsas.lt/naujiena/430201/teismas-ipareigojo-sostines-savivaldybe-leisti-slf-mitinga>

⁴² Ugnė Naujokaitytė. „Mitingą siūloma rengti prie Vilniaus sporto rūmų“, *Alfa.lt*, 2009-01-21,

http://www.alfa.lt/straipsnis/10247926/?Mitinga.siuloma.rengti.prie.Vilniaus.sporto.rumu=2009-01-21_15-17.

⁴³ Vilniaus miesto savivaldybės taryba. „Sprendimas. Dėl nuolatinės susirinkimų vietos ir laiko nustatymo“, Nr. 1-1378, 2010-01-27, <http://www.vilnius.lt/vaktai/Default.aspx?Id=3&DocId=30180441&Version=1>

⁴⁴ Vilniaus miesto savivaldybės taryba. „Sprendimas. Dėl nuolatinė susirinkimų vietų ir laiko nustatymo“, Nr. 1-1521, 2010-04-28, <http://www.vilnius.lt/vaktai/Default.aspx?Id=3&DocId=30182705>

⁴⁵ Konstitucinio Teismo 2000 m. sausio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo 6 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, 7, 8 ir 12 punktai, bylos Nr. 11/99, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2000/n000107.htm>,

⁴⁶ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierės V. Pilipavičienės 2009-10-12 pažyma, Nr. 4D-2009/3-485, <http://www.lrski.lt/index.php?p=0&l=LT&n=62&pazyma=3930>

⁴⁷ „Teismas užkerta kelią homoseksualų cėtinėms šią savaitę“, *Ve.lt*, 2010-05-05, <http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvas-naujienos/teismas-uzkerta-kelia-homoseksualu-citynems/>

⁴⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. gegužės 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS822-339/2010

⁴⁹ „Teismas: nebuvo pagrindo A. Paleckiui neleisti mitinguoti prie Seimo“, *Kaunodiena.lt*, 2010-01-15, <http://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/teismas-nebuvo-pagrindo-a-paleckiui-neleisti-mitinguoti-prie-seimo-258353>.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos susirinkimų įstatymo pakeitimo įstatymo projektas, Nr. XIP-1599, 2009-12-21, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=361834

Teisė į politinį dalyvavimą

Teisės į politinį dalyvavimą įgyvendinimo kliūtys 2009–2010 metais nedaug pasikeitė nuo 2007–2008 metų. Pagrindinės problemos šioje srityje, išryškėjusios aptariamuoju laikotarpiu, susijusios su tiesioginės demokratijos varžymu: ribotomis piliečių galimybėmis inicijuoti referendumus, dalyvauti teisėkūros procese, teikti peticijas, ginti viešą interesą teismuose, bei rinkimų tvarkos pažeidimais, tarp jų rinkėjų papirkinėjimo praktika. Nei Vyriausioji rinkimų komisija, nei Seimas nesiėmė veiksmingų kovos su rinkimų pažeidinėjimais priemonių, o priimti sprendimai apsunkino naudojimąsi aktyvia piliečių teise rinkti. Pakeistas *Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas* sudarė galimybes kandidatuoti nepriklausomiems kandidatams, tačiau nepaisant Konstitucinio teismo išaiškinimo neleista rinkimuose dalyvauti visuomeninėms organizacijoms. Konstitucinis teismas taip pat konstatavo, kad *Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymas* prieštarauja Konstitucijai ir įtvirtina išimtinę politinių partijų teisę dalyvauti formuojant politines atstovaujamasias institucijas. Iki kitų rinkimų į Europos Parlamentą šios įstatymo nuostatos turės būti pakeistos. Priimtas naujos redakcijos *Pilietybės įstatymas*, apribojantis po Nepriklausomybės atkūrimo iš Lietuvos išvykusiųjų galimybes dalyvauti Lietuvos politiniame gyvenime.

Lietuvos pilietybės suderinamumo su kitų šalių pilietybėmis problema

2009–2010 m. tarp Lietuvos politikų, konstitucinės teisės, žmogaus teisių ekspertų ir užsienio lietuvių vyko aršios diskusijos dėl vienos iš dalyvavimo politiniame gyvenime prielaidos – pilietybės instituto.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (KT) 2006 m. išaiškino, kad Lietuvos ir kitos valstybės pilietybę tuo pat metu galima turėti išimtiniais atvejais bei nustatė, kad *Pilietybės įstatymas*, kaip neatitinkantis Konstitucijos nuostatų, turi būti pataisytas iš esmės.¹

Seimui pavyko pasiekti susitarimą tik 2010 m. pabaigoje. 2009 metais pateiktas tuometinio Prezidento Valdo Adamkaus sudarytos darbo grupės parengtas įstatymo variantas Seime buvo pakeistas iš esmės. Seimas pasiūlė leisti turėti dvigubą pilietybę plačiam asmenų ratui, įskaitant lietuvių kilmės asmenis, išvykusius iš Lietuvos Respublikos po 1990 m. kovo 11 d. ir įgijusius Europos Sąjungos ar Šiaurės Atlanto Sutarties Organizacijos valstybės narės pilietybę.²

Su plačia pilietybės instituto traktuote nesutikusi Prezidentė Dalia Grybauskaitė grąžino nepasirašytą įstatymą Seimui su siūlomais pakeitimais.³ Prezidentės,⁴ Seimo Teisės ir teisėtvar-

kos komiteto pirmininko⁵ bei kitų politikų ir teisininkų teigimu, plėsti dvigubos pilietybės galimybes galima tik referendumu dėl Konstitucijos pakeitimo. 2010 m. gruodžio mėn. Seimas, atsižvelgęs į Prezidentės siūlomus įstatymo pataisymus, priėmė naują *Pilietybės įstatymo* redakciją.

Vadovaujantis priimtu įstatymu, teisę turėti dvigubą pilietybę turi asmenys, išstremti ar pasitraukę iš Lietuvos iki 1990 m. kovo 11 d., bei jų palikuonys, taip pat asmenys, sudarę santuoką ir automatiškai gavę kitos valstybės pilietybę, taip pat įgijus pilietybę išimties tvarka, turint pabėgėlio statusą bei dar kelias atvejais asmenims iki 21 metų.⁶ Pagal priimtą įstatymą, dvigubos pilietybės nebegalės turėti asmenys, po 1990 m. kovo 11 d. išvykę iš Lietuvos ir įgiję kitos valstybės pilietybę, t.y. asmenys, kurie, tikėtina, palaiko bei nori palaikyti ryšius su Lietuva, moka kalbą ir galbūt ketina dalyvauti Lietuvos politiniame gyvenime. Išvijojos atstovai neslėpė savo nusivylimo naujuoju reguliavimu.⁷

Rinkimų tvarkos pažeidimai

Kaip ir anksčiau, aptariamuoju laikotarpiu buvo pažeidinėjamos rinkimų agitacijos taisyklės. Prieš rinkimus į Europos Parlamentą gyventojai skundėsi gaunantys trumpasias žinutes, kuriomis buvo raginama balsuoti už skirtingų partijų kandidatus.⁸

Vienas iš rimtų rinkimų teisės pažeidimų – rinkėjų papirkinėjimas. Šilalės-Šilutės apygardoje vykstant rinkimams į dvi Seimo nario vietas buvo pradėti du ikiteisminiai tyrimai dėl galimo balsų pirkimo.⁹ Vieno tyrimo eigoje asmuo buvo apklaustas ir paleistas.¹⁰ Kitas ikiteisminis tyrimas, nustatius, kad nebuvo padaryta veika, turinti nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo požymių, buvo nutrauktas.¹¹ Rinkėjai buvo papirkinėjami ir per 2011 m. savivaldybių rinkimus.¹² Šie rinkimai pasižymėjo išskirtine rinkimų pažeidimų gausa: gauti 255 pranešimai apie pažeidimus, pradėta 14 ikiteisminių tyrimų.¹³

Nuostabą kelia politikų susitaikymas su rinkėjų papirkinėjimu – akivaizdu, kad tai tapo įprastu reiškiniu. Jei 2004 m. LR Seimo pirmininkas reaguodamas į rinkėjų papirkinėjimo atvejus pareiškė, kad „rinkimai pradeda išsigimti“¹⁴, tai 2011 m., aptardama ką tik įvykusius savivaldybių rinkimus, LR Seimo pirmininkė ragino Vyriausiąją rinkimų komisiją „pateikti analizę, kodėl šiuose savivaldos rinkimuose nustatyta *daugiau nei paprastai* (paryškinta ŽTŠI) rinkėjų papirkinėjimo atvejų...“.¹⁵ Atsiranda nauji papirkinėjimo būdai, pavyzdžiui, prieš 2011 m. rinkimus į savivaldybių tarybas buvo pranešta apie atvejus, kai parduotuvėms prasiskolinusių pirkėjų skolas apmokėdavo partijos.¹⁶ Stebėjimai rodo, kad rinkėjų papirkinėjimo didėjimas susijęs su išankstiniu balsavimu – kuo daugiau rinkėjų balsuoja iš anksto, tuo daugiau pastebima papirkinėjimo atvejų.

Kita, jau daugelį metų akcentuojama rimta problema yra manipuliavimas rinkėjų valia, kai rinkėjai balsuodami nežino, ar išrinktas politikas pasirinks jam parodytą pasitikėjimą ar atsisakys jiems atstovauti. Pasirinkimą dažnai lemia politinis išskaičiavimas, o ne noras atstovauti jį išrinkusius rinkėjus.¹⁷ Po 2011 m. pradžios rinkimų į savivaldybių tarybas iš 1526 išrinktų asmenų 312 atsisakė mandatų.¹⁸ Kitaip nei masinį rinkėjų apgaudinėjimą šį reiškinį įvardinti sunku.

Deja, nei Vyriausioji rinkimų komisija, nei LR Seimas nesiima veiksmingų kovos su rinkimų pažeidinėjimais priemonių. Atvirksčiai, kai kurie sprendimai apsunkina naudojimąsi aktyvia piliečių teise rinkti. Norintiems atiduoti savo balsus Prezidento rinkimuose anksčiau laiko teko stovėti ilgose eilėse savivaldybėse. Prieš keletą metų buvo galima balsuoti visuose Lietuvos pašto skyriuose, kurių yra 900, tačiau dabar leidžiama tai daryti tik savivaldybėse, kurių Lietuvoje yra 60.¹⁹ Mėgindamas taisyti padėtį, Seimas priėmė *Savivaldybių tarybų rinkimų, Seimo rinkimų, Rinkimų į Europos Parlamentą, Prezidento rinkimų ir Referendumo įstatymų* pataisą, kurios prailgino išankstinio balsavimo laiką.²⁰ Tačiau šių pakeitimų nepakanka problemos sprendimui.

Susirūpinimą kelia didelis neišdalintų rinkėjų pažymėjimų skaičius. Į 2009 m. gegužės mėn. vykusius Lietuvos Res-

publikos Prezidento rinkimus liko neišdalinta maždaug 13 proc. visų rinkėjų pažymėjimų.²¹ Šiems rinkimams pirmą kartą pažymėjimus dalino ne Vyriausiosios rinkimų komisijos atstovai, bet konkurso tvarka atrinktos valstybinės bendrovės „Lietuvos paštas“ darbuotojai. Rinkėjo pažymėjimus daliję paštininkai susidūrė su sunkumais, mat dokumentus reikėjo įteikti kiekvienam rinkėjui asmeniškai arba kartu gyvenančiam žmogui, neleista jų palikti kaimynams ar įmesti į pašto dėžutes. Paaiškėjo, jog daugybė piliečių negyvena deklaruotose vietose arba yra išvykę į užsienį.²²

KT dar 2007 m. vasario 9 d. konstatavo, kad draudimas partijoms nepriklausantiems asmenims kandidatuoti savivaldybių tarybų rinkimuose prieštarauja Konstitucijai.²³ 2010 m. birželio 30 d., taisydamas padėtį, Seimas pakeitė *Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymą* ir sudarė galimybes kandidatuoti nepriklausomiems kandidatams.²⁴ Tačiau, nepaisant KT svarstymų, jog nustatytus kriterijus, savivaldybių tarybų rinkimuose galėtų dalyvauti ne tik politinės partijos, bet ir, pavyzdžiui, visuomeninės organizacijos, Seimas tokios galimybės įstatyme neįtvirtino. Toks veiksmas vertintinas kaip politinių partijų baimė prarasti savo įtaką savivaldybių tarybose.²⁵

2010 m. lapkričio 9 d. KT konstatavo, kad *Rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo* 36 straipsnis, ta apimtimi, ku-

ria nustato, jog Lietuvos Respublikos piliečiai ir nuolat gyvenantys Lietuvoje kitų Europos Sąjungos valstybių narių piliečiai į Europos Parlamentą gali būti renkami tik įrašyti į politinių partijų kandidatų sąrašus, prieštarauja Konstitucijai. KT pabrėžė, kad pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris įtvirtintų išimtinę politinių partijų (jų narių ar jų remiamų kandidatų) teisę dalyvauti formuojant politines atstovaujamas institucijas.²⁶ Iki kitų rinkimų į Europos Parlamentą šios įstatymo nuostatos turės būti pakeistos.

Ribotos tiesioginės demokratijos galimybės

Problemos, susijusios su referendumų skelbimu bei piliečių įstatymų leidybos iniciatyvomis²⁷, išliko.

Dėl iniciatyvų ribojančių reikalavimų – surinkti 50 tūkst. parašų per 2 mėnesius – 2009–2010 m. nė viena iniciatyva nebuvo sėkminga. Per šį laikotarpį, be eilės kitų, buvo iškeltos dvi iniciatyvos, kuriomis buvo siekiama sumažinti reikalavimus piliečių įstatymų leidybai.

2009 m. taip pat buvo rinkami parašai, siekiant įtvirtinti, kad referendumui surengti užtektų 100 tūkst. piliečių parašų – šiuo metu reikalaujama 300 tūkst. Šia iniciatyva taip pat buvo siekiama pripažinti referendumą įvykiu, jei jame dalyvautų ne mažiau

piliečių nei praėjusiuose rinkimuose.²⁸ 2010 m. buvo rinkti parašai dėl *Referendumo įstatymo* ir *Piliečių įstatymų leidybos iniciatyvos įstatymų* pakeitimo, siekiant pailginti parašų dėl įstatymų leidybos iniciatyvos pateikimo surinkimo terminą nuo 2 iki 4 mėnesių, dėl referendumo paskelbimo – nuo 3 iki 6 mėnesių.²⁹ Abi iniciatyvos buvo nesėkmingos.

Nors LR Konstitucijos 9 ir 68 straipsniai ir numato piliečiams galimybę tiesiogiai dalyvauti demokratijoje ir įtakoti teisėkūros procesą, šios teisės lieka deklaratyvios. Teisės ir faktinės situacijos atotrūkis silpnina pilietinės visuomenės galią ir prisideda prie piliečių nepasitikėjimo valstybe. Akivaizdu, jog iniciatyvos iš apačios negali pakeisti susiklosčiusios padėties, todėl nuo Lietuvos politikų brandumo priklausys ar bus prailginti tiek referendumo paskelbimo, tiek įstatymų leidybos iniciatyvos pateikimo terminai.

Toliau lieka neįgyvendinta *actio popularis* teisė.³⁰ Teismai atmeta besikreipiančiųjų dėl viešojo intereso gynimo skundus, nes *Lietuvos Respublikos viešojo intereso gynimo civiliniame ir administraciniame procese įstatymo* projektas nuo 2006 m. nebuvo judinamas Seime, taigi išbaigtos teisinės bazės viešajam interesui ginti Lietuvoje nėra. Svarbu užtikrinti, kad LR Prezidentės pasiūlyta iniciatyva paskatinti reikiamų teisės aktų pataisų priėmimą būtų realiai įgyvendinta.³¹

Problemos dėl riboto peticijų teikimo instituto aktualios iki šiol: peticijomis pripažįstama tik apie 50 procentų peticijų komisijoms teikiamų kreipimūsi, daugumoje savivaldybių nuo *Peticijų įstatymo* įsigaliojimo negauta nė vieno kreipimosi, keliose iš šių savivaldybių nesudarytos peticijų komisijos. Vyriausybė 2010 m. patvirtino *Peticijų teikimo, svarstymo ir išvadų įgyvendinimo koncepciją*, kuria remiantis bus siekiama išplėsti peticijas galinčių teikti asmenų ratą, supaprastinti peticijų teikimo tvarką bei nagrinėjimo procedūrą.³²

Vienas reikšmingiausių žmogaus teisių apsaugos prasme teigiamai vertintinų pokyčių teisėkūros procese yra Teisingumo ministro inicijuota teisės aktų projektų privalomo skelbimo tvarka. Valstybės ir savivaldybių įstaiigos ir institucijos privalo skelbti parengtus teisės aktų projektus savo interneto svetainėse.³³

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl teisės aktų, reguliuojančių Lietuvos Respublikos pilietybės santykius, nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, bylos Nr. 45/03-36/04, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2006/n061113.htm>. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas: „Konstitucijos 12 straipsnio nuostata, jog asmuo gali būti kartu Lietuvos Respublikos ir kitos valstybės piliečiu tik atskirais įstatymo numatytais atvejais, reiškia, kad tokie įstatymo nustatyti atvejai gali būti tik labai reti (atskiri), kad dvigubos pilietybės atvejai turi būti ypač reti – išimtiniai, kad pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio

reguliavimo, pagal kurį dvigubos pilietybės atvejai būtų ne ypač retos išimtys, bet paplitęs reiškinys.“

² Pilietybės įstatymo projektas, 7 straipsnis, XIP-353GR, 2010-12-02, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=386577&p_query=&p_tr2=

³ Lietuvos Respublikos Prezidento dekretas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo gražinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti“, Žin. 2010, Nr. 137-7013

⁴ Sergio Bruno. „Prezidentė vetavo prieštaringai vertinamą Pilietybės įstatymą“, *Hamburgas.de*, 2010-11-20, <http://www.hamburgas.de/2010/11/20/prezidente-vetavo-priestaringai-vertinama-pilietybes-istatyma/>

⁵ „Šedbaras: reikėtų rengtis referendumui dėl dvigubos pilietybės“, *Alfa.lt*, 2010-11-28, http://www.alfa.lt/straipsnis/10425302/?Sedbaras..reiketu.rengtis.referendumui.del.dvigubos.pilietybes=2010-11-18_17-20

⁶ Pilietybės įstatymo 7 straipsnis.

⁷ Stasys Gudavičius. „Lietuvos emigrantai ES ir NATO dvigubos pilietybės neturės“, *Diena.lt*, 2010-12-02, <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-emigrantai-es-ir-nato-dvigubos-pilietybes-netures-papildyta-14-val-315764>

⁸ „Dėl R. Pakso agitacinių sms pradėtas tyrimas“, *Delfi.lt*, 2009-06-03, <http://www.delfi.lt/news/balsuok2009/europarliament/article.php?id=22472848>

⁹ „Šilalės-Šilutės apygardoje dėl galimo balsų pirkimo pradėti du ikiteisminiai tyrimai“, *15min.lt*, 2009-11-16, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/silallessilutes-apygarde-del-galimo-balsu-pirkimo-pradeti-du-ikiteisminiai-tyrimai-56-71398>

¹⁰ „Šilalės-Šilutės apygardoje dėl galimo balsų pirkimo pradėti du ikiteisminiai tyrimai“, *Bernardinai.lt*, 2009-11-16, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-11-16-silales-silutes-apygardoje-del-galimo-balsu-pirkimo-pradeti-du-ikiteisminiai-tyrimai/35465>

¹¹ Informacija iš Šilalės apylinkės prokuratūros.

¹² Nerijus Povilaitis. „Kauno rajone rinkėjas papirktas 4 litais“, *lrytas.lt*, 2011-02-28, <http://www.lrytas.lt/print.asp?data=&k=news&id=12988859871296837685>

¹³ „Policija sekmadienį gavo 181 pranešimą apie galimus rinkimų pažeidimus“, *Balsas.lt*, 2011-02-28, <http://www.balsas.lt/naujiena/527344/policija-sekmadieni-gavo-181-pranesima-apie-galimus-rinkimu-pazeidimus/1>

¹⁴ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2004: Apžvalga“, P. 11

¹⁵ „Seimo vadovė suabejojo išankstinio balsavimo skaidrumu“, *Delfi.lt*, 2011-03-02, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimo-vadove-suabejojo-isankstinio-balsavimo-skaidrumu.d?id=42632947>

¹⁶ „Naujas būdas papirkinėti rinkėjus – apmokėti jų skolas parduotuvėse“, *Alfa.lt*, 2010-12-18, http://www.alfa.lt/straipsnis/10430749/?Naujas.budas.papirkineti.rinkejus..apmoketi.ju.skolas.parduotuvese=2010-12-18_19-03

¹⁷ *Supra* note 12, P.12

¹⁸ E. Šepetytė. „Kitų rinkimų šukis – „Neatsisakysiu mandato!““, *Delfi.lt*, 2011-04-23, <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/eshepetyte-kiturinkimu-sukis-neatsisakysiu-mandato.d?id=44657723>.

¹⁹ „Vilniuje prie balsadėžių nusidriekė eilės“, *viskas.lt*, 2009-05-14, <http://www.viskas.lt/portal/block/110/article/7059>.

²⁰ „Seimas pailgino išankstinio balsavimo laiką“, *Vtv.lt*, 2010-12-14, <http://www.vtv.lt/naujienos/rinkimai/seimas-pailgino-balsavimo-is-anksto-laika.html>

²¹ Rinkėjo pažymėjimų nesulaukė 16,7 proc. Vilniaus, 20,4 proc. Kauno, 20,8 proc. Klaipėdos, 18,5 proc. Alytaus, 15,6 proc. Šiaulių gyventojų. Pažymėjimai neįteikti ir daugiau kaip 30 proc. Neringos, 25,7 proc. Visagino, 24,3 proc. Palangos, 18 proc. Utenos rajono balso teisę turinčių piliečių.

²² Jurga Tvaskienė. „Be pažymėjimų – trečdalis milijono rinkėjų“, *Delfi.lt*, 2009-05-14, <http://www.delfi.lt/news/balsuok2009/president/article.php?id=22120033>

²³ LR Konstitucinio Teismo 2007 m. vasario 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 34 straipsnio (2006 m. gruodžio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, bylos Nr. 06/07, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2007/n070209.htm>

²⁴ Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymas, Žin. 2010, Nr. 86-4523

²⁵ „Bendruomenės siekia dalyvauti savivaldos rinkimuose“, 2010-06-21, *Delfi.lt*, <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=33736403>; „Nepartinių“ baimė verčia partijų lyderius prigalvoti „gudrybių“, *demokratija.eu*, 2010-07-10, http://www.demokratija.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=13:ndj&catid=11:paskutines-naujienos&Itemid=12

²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos Parlamentą įstatymo 36 straipsnio (2008 m. gegužės 8 d., 2009 m. vasario 12 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, bylos Nr. 26/2009, <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2010/n101109.htm>.

²⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 13–14.

²⁸ „Referendumo iniciatoriai pripažino kapituliavę“, *Alfa.lt*, 2009-08-27, http://www.alfa.lt/straipsnis/10287972/?Referendumo.iniciatoriai.pripazino.kapituliave=2009-08-27_18-31

²⁹ „Socialliberalams nepavyko surinkti parašų teikti įstatymų pataisoms“, *Alfa.lt*, 2010-09-07, http://www.alfa.lt/straipsnis/10407404/?Socialliberalams.nepavyko.surinkti.parasu.teikti.istatymu.pataisoms=2010-09-07_19-05

³⁰ *Supra* note 25, P. 15–16

³¹ „Prezidentė imasi iniciatyvos tobulinti įstatymus, reglamentuojančius viešojo intereso gynimą“, *Delfi.lt*, 2010-11-05, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/prezidente-imsis-iniciatyvos-tobulinti-istatymus-reglamentuojancius-viesojo-intereso-gynima.d?id=38243553&rsslink=true>

³² Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl peticijų teikimo, svarstymo ir išvadų įgyvendinimo koncepcijos patvirtinimo“, 2010 m. kovo 31 d. Nr. 348, *Žin.* 2010, Nr. 40-1907

³³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 18 d. nutarimo Nr. 480 „Dėl bendrųjų reikalavimų valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų interneto svetainėms aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“, 2009 m. balandžio 15 d. Nr. 312, *Žin.* 2009, Nr. 49-1959.

Teisė į privatą ir šeimos gyvenimą

Aptariamuoju laikotarpiu žiniasklaidoje nuolat pasirodydavo pranešimų apie plataus masto komunikacijos kontrolę, apimančią telefoninių pokalbių, elektroninės komunikacijos ir kitokio susižinojimo stebėjimą, vykdomą Lietuvos teisėsaugos. Operatyvinę veiklą vykdančys subjektai faktiškai gali pasiklausyti bet kokių asmenų pokalbių ir kartais tai daroma pažeidžiant įstatymą. Lietuvos teismai, davė pradžią nepagrįstam teisės į privatumą ribojimui darbo santykių srityje. Sparčiai plito neteisėta tiesioginė rinkodara, o pažeidėjams nenumatytos efektyvios ir atgrasančios sankcijos. Ženkliai padaugėjo asmeninės informacijos vagysčių: asmens duomenys buvo neteisėtai gaunami pasitelkus ant bankomatų slapta įkurtus duomenų skaitytuvus, sukuriami ir platinami suklastoti elektroninės bankininkystės puslapiai, įkuriamos fiktyvios buitinės technikos parduotuvės internete, konfidenciali informacija išgaunama apsimetus darbdaviais. 2010 m. „Sodros“ Vilniaus skyriaus kieme pastebėti išmesti dokumentai su šimtų gyventojų asmens duomenimis: vardai, pavardės, asmens kodai, draudžiamųjų pajamų sumos, įmokų dydžiai. Toliau plito vaizdo stebėjimas viešose erdvėse, apimant mokyklas bei viešąjį transportą, ir toliau nepaisant pareigos pateikti privalomus šio privatumo

ribojimo būtinumo, proporcingumo ir veiksmingumo įrodymus, sukuriant saugumo iliuziją – socialinio eksperimento metu imituoti viešosios tvarkos pažeidimai bei smurtavimas nesulaukė teisėsaugos institucijų dėmesio. Privatumas buvo pažeidinėjamas ir visuomenės informavimo priemonėse – vadinamosios Kauno pedofilijos bylos aplinkybių nagrinėjimą lydėjo nuolatinis nepilnamečių asmenų duomenų ir privataus gyvenimo aplinkybių atskleidimas žiniasklaidoje. Privatumo pažeidimai knygų leidyboje liudija, kad vis dar neskiriamas viešasis asmuo, t. y. viešojo sprendimo galią visuomenėje turintis, ir žinomas visuomenėje asmuo. Dėl Lietuvos teismų praktikos priteisti mažą neturtinės žalos atlyginimą, kai yra neteisėtai paviešinama žeminanti garbę ir orumą informacija apie asmens privatų gyvenimą, 2010 m. Europos žmogaus teisių teisme nagrinėjamos dvi bylos prieš Lietuvą. Vis dar neįvykdytas 2007-ųjų EŽTT sprendimas byloje *L prieš Lietuvą*, maža to, siūlomos įstatymų pataisos, kurių priėmimas reikštų atsisakymą vykdyti įsiteisėjusį EŽTT sprendimą, teisėtų lūkesčių principo pažeidimą bei nepagrįstą transseksualių asmenų teisės į privataus gyvenimo gerbimą ribojimą. Toliau vykdoma diskriminacinė šeimos politika, priešinanti visuomenę ir prieštaraujanti EŽTT praktikai. Aptariamam laikotarpiu nebuvo pasiektas susitarimas ir dėl dirbtinio apvaisinimo galimybės įteisinimo.

Privatumo apsaugos problemos elektroninėje erdveje

Aptariamuoju laikotarpiu žiniasklaidoje nuolat pasirodydavo pranešimų apie plataus masto komunikacijos kontrolę, apimančią telefoninių pokalbių, elektroninės komunikacijos ir kitokio susižinojimo stebėjimą, vykdomą Lietuvos teisėsaugos. Nors pagal *Lietuvos Respublikos Konstitucijos* 22 str. 3 d., informacija apie privatų gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą, kelia pagrįstą nerimą itin paprasta leidimo pasiklausyti asmens pokalbių gavimo procedūra.¹ Šiuo metu teismų sprendimai dėl asmens susižinojimo kontrolės nėra pakankamai motyvuoti ir pagrįsti – teismai yra linkę sankcionuoti sekimą be atidaus svarstymo.

2009 m. pasirodė įtarimų, kad Valstybės saugumo departamentas vykdė Vilniaus žurnalisto pokalbių pasiklausymą, gavęs Šiaulių apygardos teismo orderį.² Operatyvinės veiklos parlamentinės kontrolės komisija, tyrusi žurnalistų pokalbių pasiklausymo faktus, konstatavo, kad operatyvinę veiklą vykduojantys subjektai faktiškai gali pasiklausyti bet kokių asmenų pokalbių ir kartais tai daroma pažeidžiant įstatymą.³ Lietuva turėtų atsižvelgti į kitų demokratiškų valstybių gerąją praktiką ir užtikrinti, kad operatyvinės veiklos masto bei priemonių ataskaitos būtų prieinamos viešai. Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis teismas turėtų atkreipti dėmesį į nekokybišką teismų darbą sankcionuojant elektroninio susižinojimo kontrolę.

Lietuvos teismai, pasiremdami JAV teisės tradicijoje įtvirtinta darbdavio teise tikrinti darbuotojo elektroninę darbo vietą remiantis teikėjo išimtimi,⁴ davė pradžią nepagrįstam teisės į privatumą ribojimui darbo santykių srityje.

2010 m. Vilniaus apygardos teismas apeliacinėje instancijoje konstatavo, jog darbdavys turi teisę žinoti, kokiam tikslui darbuotojai naudoja kompiuterius ir kuo užsiima darbo metu, todėl leidžiama tikrinti pavaldinio pokalbius programa „Skype“. Teismas nustatė, kad byloje darbdavio pateikti duomenys buvo susiję tik su darbuotojos padarytais pažeidimais ir požiūriu į darbdavį, todėl jos teisė į privataus gyvenimo neliečiamumą nebuvo pažeista.⁵

Europos žmogaus teisių teismas (EŽTT) yra ne kartą pabrėžęs, kad darbuotojai gali teisėtai tikėtis privatumo elektroninėje darbo vietoje, ir ši teisė gali būti ribojama tik išimtiniais atvejais.⁶ Todėl Lietuvos teismai, nagrinėdami tokio pobūdžio bylas, turėtų vadovautis proporcingumo, skaidrumo bei pagarbos privatumui principais. Pagrindinės privatumo elektroninėje darbo vietoje gairės turėtų būti reglamentuotos įstatymo lygmeniu, detalčiai aptariant elektroninės darbo vietos kontrolės procedūrą.⁷

Asmens duomenų nesaugumas

2009 m. įsigaliojusi nauja *Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės ap-*

saugos įstatymo redakcija⁸ vertintina kaip teigiamas žingsnis aiškesnio asmens duomenų apsaugos tvarkymo ir efektyvesnės priežiūros link. Tačiau įstatymų leidėjas turėtų atsižvelgti į tai, kad Lietuvos įstatymu įgyvendinamą ES bendrąją duomenų apsaugos direktyvą tarptautiniai ekspertai vertina kaip neaktualią ir biurokatišką.⁹

2009–2011 m. dideliais tempais plito neteisėtos tiesioginės rinkodaros mastai. Vartotojams komerciniai pranešimai buvo siunčiami trumposiomis žinutėmis¹⁰ ir elektroniniu paštu. Pasirodė skelbimai, kviečiantys įsigyti juridinių ar fizinių asmenų duomenų bazes,¹¹ kurias panaudojant galima masiškai siuntinėti komercinius pasiūlymus.

*Lietuvos Respublikos asmens duomenų apsaugos įstatymas*¹² ir *Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas*¹³ numato, jog norint asmens duomenis tvarkyti tiesioginės rinkodaros tikslais, būtina gauti išankstinį vartotojo sutikimą. Tačiau maksimali bauda už šio reikalavimo pažeidimą siekia du tūkstančius litų (pažeidimą padarius pakartotinai).¹⁴ Siekiant apriboti neteisėtą rinkodarą, būtina pakoreguoti atitinkamus teisės aktus ir numatyti pažeidėjams efektyvias ir atgrasančias sankcijas.

Aptariamuoju laikotarpiu tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje sparčiai augo socialinių tinklų – *Facebook*, *Twitter*, *LinkedIn*, *One.lt*, *Klase.lt*, *Frype.lt* ir kitų – populiarumas. Lietuva – viena pirmų-

jų valstybių pasaulyje pagal vartotojų skaičiaus socialiniuose tinkluose augimą. Vien 2009 m. rugsėjo–spalio mėnesiais *Facebook* vartotojų iš Lietuvos skaičius išaugo apie 50 proc.: nuo 220 tūkst. iki 320 tūkst.¹⁵

Socialiniuose tinkluose vartotojai talpina įvairią asmeninę informaciją – nuo vardo, pavardės ar asmeninių pomėgių iki namų adreso ar asmeninės nuotraukos. 2010 metais atliktas tyrimas atskleidė, jog tarp tirtų socialinių tinklų vartotojų iš Lietuvos, 79 proc. leidžia save identifikuoti pagal profilio nuotrauką, o 81,6 proc. leidžia identifikuoti savo draugus.¹⁶ Padidėjęs duomenų, susijusių su interneto vartotojų asmeniniu gyvenimu ir profesine veikla, srautas turėjo neigiamą poveikį vartotojų privatumui.¹⁷

2010 m. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos (VDAI) atlikto tikrinimo metu buvo nustatyta, kad apie asmens duomenų tvarkymą automatinio būdu VDAI pranešė tik dvi iš šešių tikrintų bendrovių. Buvo aptikta ir eilė kitų pažeidimų: vartotojams nebuvo leidžiama išreikšti valios dėl sutikimo su socialinio tinklo taisyklėmis („sutinku“ buvo įrašoma automatiškai), vartotojų asmens duomenys buvo tvarkomi nesant iš anksto apibrėžtam ir teisėtam tikslui, nenustačius duomenų apimties, teisėto tvarkymo kriterijų, duomenų saugojimo termino, taip pat, kai kuriais atvejais, asmens duomenys buvo tvarkomi pažeidžiant tiesioginės rinkodaros reikalavimus.¹⁸

2009–2010 m. ženkliai paplito asmeninės informacijos vagystės. Siekiant pasipelnyti,¹⁹ asmens duomenys buvo neteisėtai gaunami pasitelkus ant bankomatų slaptai įkurtus duomenų skaitytuvus,²⁰ sukuriami ir platinami suklastoti elektroninės bankininkystės puslapiai, įkuriamos fiktyvios buitinės technikos parduotuvės internete,²¹ konfidenciali informacija išgaunama apsimitus darbdaviais.²²

2010 m. keturi 18–20 metų jaunuoliai iš Lietuvos įsilaužė į vieną saugiausių el. pašto sistemų pasaulyje ir, apsimebę pašto dėžutės savininkais, adresatams siuntinėdavo prašymus pervesti pinigus. Nuo tokio pobūdžio asmeninės informacijos pasisavinimo nukentėjo apie 30 asmenų.²³

Įstatymų leidėjas turėtų atsižvelgti į Europos Komisijos²⁴ ir Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos²⁵ raginimus ir Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (BK) įtvirtinti tapatybės vagystę kaip atskirą nusikalstamą veiką.

Valstybės institucijų atsainus požiūris į asmens duomenis buvo kritikuotas ir anksčiau. 2010 m. „Sodros“ būstinės Vilniaus skyriaus kieme buvo pastebėti maždaug dešimt išmestų maišų su gyventojų asmens duomenimis. Buvo matyti oficialūs dokumentai, kuriuose buvo konkrečių žmonių pavardės, jų asmens kodai, taip pat iš įmonių gauti apdraustųjų duomenys: vardai, pa-

vardės, asmens kodai, draudžiamųjų pajamų sumos, įmokų dydžiai.²⁶

VDAI praktika, atliekant patikrinimus jautrių asmens duomenų tvarkymo srityse, sveikintina ir turėtų būti vykdoma pastoviai. Patys interneto vartotojai neturėtų likti abejingi pažeidimams bei turėtų labiau saugoti savo duomenis. Privatumas socialiniuose tinkluose yra proporcingas pačių naudotojų paskelbtai asmeninei informacijai, tačiau valstybei tenka pareiga šviesti žmones, ypač jaunimą, apie elektroninės erdvės privalumus bei pavojus.

Tolesnis nepagrįstas vaizdo stebėjimo plitimas

2009–2010 m. išliko ankstesnėse *Apžvalgose*²⁷ minima didelių mastų vaizdo stebėjimo plėtros problema. 2009 m. liepą pranešta, kad Vilniaus mieste nusikaltimų prevencijos tikslais įrengtos 95 vaizdo kameros.²⁸ Keliose Lietuvos mokyklose vaizdo kameros buvo įrengtos prie centrinio įėjimo, sporto salėje, valgykloje, koridoriuose, mokymosi patalpose ir net rūbinėje.²⁹

Aptariamam laikotarpiu pradėta stebėti viešojo transporto sistema. 2010 m. pabaigoje dešimtyje Vilniaus devyniolikto maršruto troleibusų įrengtos vaizdo stebėjimo kameros.³⁰ Kameros techninės galimybės leidžia stebėti vaizdą 360 laipsnių kampu, apimant ir tam tikrą diapazoną už transporto priemonės ribų. Be to, kameros jautriai fiksuoja gar-

są, o įrašytus duomenis papildomai apdorojant galima išryškinti bet kurias stebėtoją dominančias detales, pvz., žiūrėti atverstoje piniginėje idėtos asmens tapatybės kortelės duomenis. Anot Vilniaus miesto valdžios, pagrindiniai nuolatinio stebėjimo tikslai yra vairuotojų elgesio kontrolė, prevencinė keleivių elgesio kontrolė bei vairuotojų ir keleivių saugumas.³¹

Viename iš Vilniaus miesto troleibusų atliktas socialinis eksperimentas parodė, kad nėra užtikrinamas reagavimas į kamerų fiksuojamą informaciją. Eksperimento metu imituoti viešosios tvarkos pažeidimai bei smurtavimas nesulaukė nei vairuotojo, nei teisėsaugos institucijų dėmesio.³²

Pastebima, kad duomenų valdytojais vengia tinkamai informuoti subjektus apie vykdomą vaizdo stebėjimą arba tai daro netinkamai. VDAI atlikto degalinių patikrinimo metu nustatyta, kad daugiau nei 80 proc. atvejų degalinėse nebuvo adekvačių skiriamųjų ženklų, pranešančių apie įdiegtas kameras.³³

Žmogaus teisių požiūriu, masinio stebėjimo praktika vertinama neigiamai, ypačingai, kai diegiamos technologijos reikalauja didelių išlaidų ir nėra efektyvios. Kriminologiniai tyrimai rodo, jog vaizdo stebėjimo kameros miestuose neturi didelės reikšmės nusikaltimų skaičiui,³⁴ todėl siekiant užtikrinti žmonių saugumą turi būti parenkamos mažiau privatumą ribojančios

priemonės. Taip pat pažymėtina, jos subjektas, siekiantis įdiegti vaizdo stebėjimo sistemas, turi pareigą įrodyti visuomenei teisėtą tikslą bei realią socialinę būtinybę, skambaus „saugumo užtikrinimo“ šūkio nepakanka.

Privatumo pažeidimai visuomenės informavimo srityje

2009–2010 m. žiniasklaidoje išskirtinis dėmesys buvo skiriamas vienai rezonansinei, vadinamajai Kauno pedofilijos, bylai.³⁵ Bylos aplinkybių nagrinėjimą visuomenės informavimo priemonėse lydėjo nuolatinis nepilnamečių asmenų duomenų ir privataus gyvenimo aplinkybių atskleidimas.³⁶

Dėmesio centre atsidūrusi mažametė buvo filmuojama, fotografuojama, verčiama viešai prieš kameras ir minią įsiau drinusių žmonių atsakinėti į klausimus apie santykius su mama. Specialistų teigimu, mergaitė patyrė psichologinį smurtą ir buvo traumuojama.³⁷ Žiniasklaidoje vyko nekontroliuojamos politinės diskusijos, iliustruojamos nepagrįstomis spekuliacijomis apie vaikų neva patirto lytinio smurto detales.

2010 m. liepos 16 d. Kėdainių rajono apylinkės teismas konstatavo, kad kišimasis į mažamečio vaiko privatų gyvenimą negali būti pateisinamas teisėtu ir pagrįstu visuomenės interesu žinoti tam tikrą informaciją apie nagrinėjamą bylą, susijusią su viešuoju interesu. Atsižvelgdamas į tai, teismas nusprendė

taikyti laikinąsias apsaugos priemones – iki civilinės bylos dėl mažametės gyvenamosios vietos nustatymo išnagrinėjimo uždrausti visuomenės informavimo priemonėms rengiant reportažus ir publikacijas kalbinti susijusią su byla mažametę, skelbiant informaciją naudoti jos atvaizdą. Vykdyti nutartį dėl laikinųjų apsaugos priemonių taikymo pirmą kartą buvo įpareigotas Žurnalistų etikos inspektorius (ŽEI).³⁸

Visuomenės informavimo priemonių valdytojams dėl jautrių, su asmenų privatumu susijusių duomenų skelbimo reikėtų daugiau konsultuotis su kompetentingomis institucijomis: be nuobaudų taikymo, ŽEI tarnyba taip pat konsultuoja žiniasklaidos priemones iki informacijos paskelbimo.

Su rezonansine byla siejamų nepilnamečių apsaugos nesugebėjo tinkamai užtikrinti ne tik visuomenės informavimo priemonės, bet ir valstybės institucijos.³⁹ Turėtų būti apsvarstytas dar 2008 m. ŽEI pateiktas pasiūlymas valstybės ir savivaldybės institucijoms ir įstaigoms numatyti administracinę atsakomybę už privataus pobūdžio informacijos apie asmenis (taip pat ir nepilnamečius) atskleidimą savo iniciatyva, šių duomenų pateikimą, viešą paskelbimą, kai yra pažeidžiamas šių duomenų konfidencialumas ar duomenų subjekto teisės.⁴⁰

Teisės į privatų gyvenimą ir jo slaptumą pažeidimų padaugėjo specifinėje

srityje – knygų leidyboje.⁴¹ Pasitaikė atveju, kai be asmens sutikimo buvo parengta ir pavišinta dažniausiai biografinio pobūdžio informacija. Tai naujas reiškinys ir iššūkis asmens privatumui Lietuvoje, rodantis, kad vis dar neskiriamas viešasis asmuo, t. y. viešojo sprendimo galią visuomenėje turintis, ir žinomas visuomenėje asmuo, t. y. viešojo sprendimo galios neturintis, tačiau visuomenėje žinomas ar populiarumo siekiantis asmuo. Žinomas visuomenėje žmogus vis dar dažnai žiniasklaidoje traktuojamas kaip viešasis.

Lietuvos teismai ir toliau menkai vertina teisės į privatumą pažeidimą. 2007–2008 m. *Apžvalgoje* buvo aprašytos dvi bylos, kuriose teismai nustatė teisės į privatumą pažeidimus.⁴² Vienoje iš šių bylų, Lietuvos aukščiausiasis teismas (LAT) patvirtino žemesnių instancijų teismų nustatytus teisės į atvaizdą ir teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą pažeidimus, tačiau penkis kartus sumažino ieškovams priteistą žalos atlyginimą.⁴³ Tokia teisminė praktika kelia abejonių.

Dėl Lietuvos teismų praktikos priteisti mažą neturtinės žalos atlyginimą, kai yra neteisėtai pavišinama žeminanti garbę ir orumą informacija apie asmens privatų gyvenimą, 2010 m. Europos žmogaus teisių teismas (EŽTT) komunikavo Vyriausybei dvi bylas prieš Lietuvą.⁴⁴

Transseksualių asmenų teisės į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą užtikrinimas

2009–2010 m. EŽTT sprendimas byloje *L prieš Lietuvą* nebuvo įvykdytas. 2007 m. EŽTT nustatė, kad Europos žmogaus teisių konvenciją (EŽTK) pažeidžianti padėtis gali būti pašalinta tik priėmus *Lyties keitimo įstatymą*.⁴⁵ 2010 m. sprendimo ignoravimo problema buvo svarstyta Europos Tarybos Ministrų Komiteto viešuosiuose debatuose.

Šiuo metu asmuo, po lyties keitimo operacijos siekiantis pakeisti civilinės būklės aktus ir juose esančius įrašus, turi kreiptis į teismą. Kiti asmenys, norintys pakeisti civilinės būklės aktų įrašus, gali tiesiogiai kreiptis į savivaldybės civilinės metrikacijos skyrių. 2010 m. lapkričio 29 d. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (LVAT) nustatė, kad tokia procedūra ne tik pažeidžia lygiateisiškumo principą, bet kartu ji negali būti laikoma tinkama lyties pakeitimo pripažinimo forma Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnio prasme.⁴⁶

LVAT konstatavo, kad adekvačios civilinės būklės aktų dėl lyties pakeitimo tvarkos nebuvimas bei lyties pakeitimą ir gydymą reglamentuojančio tinkamo teisinio reguliavimo nebuvimas yra prielaidos neturtinei žalai atsirasti. Minėtoje byloje pareiškėjui, lytį pakeitusiam asmeniui, iš valstybės buvo priteista 30 000 litų kompensacija.⁴⁷

2010 m. pabaigoje Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija parengė *Civilinio kodekso (LR CK) pakeitimus*,⁴⁸ kurie leistų civilinės būklės aktų įrašus pakeisti remiantis medicinos įstaigos išduota pažyma apie lyties pakeitimą. Tvarką, pagal kurią išduodama tokia pažyma, pavesta nustatyti Vyriausybės įgaliojimai institucijai. Sveikatos apsaugos ministerija savo išvadoje dėl siūlomo naujo reguliavimo sukritikavo tokią tvarką, kadangi ji leistų poįstatyminiu aktu įtvirtinti, *inter alia*, ir atvejus, kai tokia pažyma neišduodama. Tai reikštų, kad poįstatyminis teisės aktas numatytų žmogaus teisės pažeidimą savo lytį ribojimo atvejus. Sveikatos apsaugos ministerija taip pat nurodė, jog teisės akto projektas nėra pakankamai aiškus.⁴⁹

2011 m. pradžioje LR Seime buvo įregistruota LR *Civilinio kodekso* pataisa, kuria siūloma uždrausti Lietuvoje medicininės lyties pakeitimo operacijas, o atlikus lyties pakeitimą medicininio būdu užsienyje, civilinės būklės įrašus leisti keisti tik teismo sprendimu.⁵⁰ Pataisos priėmimas reikštų atsisakymą vykdyti įsiteisėjusį EŽTT sprendimą, teisėtų lūkesčių principo pažeidimą bei nepagrįstą transseksualių asmenų teisės į privataus gyvenimo gerbimą ribojimą.

Diskriminacinė šeimos politika

2009–2010 m. Lietuvoje buvo imtasi žingsnių įgyvendinti 2008 m. patvirtintą *Šeimos politikos koncepciją*. Ši kon-

cepcija susiaurina šeimos sąvoką iki santuokos pagrindu sukurtos moters ir vyro sąjungos, tokiu būdu sutapatindama šeimą su santuoka.⁵¹ Tai turi diskriminacinių teisinių pasekmių. Pavyzdžiui, siauras šeimos sąvokos apibrėžimas turi neigiamų pasekmių įvaikinimo srityje. Šiuo metu skirtingos teisės pripažįstamos susituokusiems ir santuokos nepasirinkusiems, bet šeimą sukūrusiems asmenims.⁵²

2010 m. spalio 1 d. buvo pasirašytas *Nacionalinis susitarimas dėl šeimai palankios aplinkos kūrimo*,⁵³ kuris, užuot suvienijęs, supriešino visuomenę, sulaukė dalies politinių partijų ir visuomeninių organizacijų nepritrimo.⁵⁴

Diskriminacinių praktikų pavyktų išvengti, jeigu valstybė, kurdama teisinį reguliavimą, priimtų socialinę rėmimą – egzistuojančias įvairias šeimos formas ir neišskirtų santuokos kaip vienintelio juridinio fakto, kurio pagrindu gali atsirasti šeimos teisiniai santykiai.⁵⁵

Nepaisant Jungtinių Tautų žmogaus teisių komiteto pastabų,⁵⁶ šeimos politikos stiprinimas buvo siejamas su valstybinių lyčių lygybės mechanizmų naikinimu. Žlugus planams įkurti Šeimos ir socialinių reikalų ministeriją, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija buvo restruktūrizuota: panaikintas Lygių galimybių ir socialinės integracijos departamentas, kuriame veikė Lyčių lygybės skyrius, ir suformuotas

Šeimos gerovės departamentas, tuo priešpastatant šeimos ir lyčių lygių galimybių politikas.

2009 m. buvo parengti LR *Civilinio kodekso* (CK) ir LR *Civilinio proceso kodekso* pakeitimai, įtvirtinantys partnerystės įregistravimo ir išregistravimo tvarką.⁵⁷ Teisinių prielaidų bendram gyvenimui kartu nesusituokus sukūrimas vertintinas kaip teigiamas žingsnis, tačiau svarbu atkreipti dėmesį, kad siūlomas reguliavimas pažeidžia tos pačios lyties asmenų lygias galimybes gyventi neįregistravus santuokos. 2010 m. EŽTT pripažino, kad sąvoka „šeimos gyvenimas“, apima tos pačios lyties asmenų, gyvenančių stabilioje *de facto* partnerystėje, santykius, lygiai kaip ir skirtingų lyčių asmenų porų santykius tokiose pačiose situacijose.⁵⁸

Diskriminacinį požiūrį į vienalytes sąjungas rodo ir tai, kad 2010 m. Lietuva neprišijungė prie keturiolikos Europos Sąjungos valstybių narių, kurios nutarė bendrai reglamentuoti skirtingų šalių piliečių skyrybų procesą, kadangi į šio akto taikymo sritį patenka vienalytės santuokos.⁵⁹

Reprodukcinės teisės

2009–2010 m., nepaisant valstybės prisiimtų išipareigojimų pagal *Kairo veiksmų programą*,⁶⁰ klausimas dėl *Reprodukcinės sveikatos strategijos* priėmimo Lietuvoje išliko atviras.⁶¹

Aptariamu laikotarpiu nebuvo pasiektas susitarimas ir dėl dirbtinio apvaisinimo galybės įteisinimo. 2010 m. užregistruoti du alternatyvūs įstatymo projektai, kuriais siūloma reglamentuoti dirbtinio apvaisinimo procedūras. *Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas*⁶² leidžia lytinių ląstelių donorystę ir embrionų šaldymą, tuo tarpu *Dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektu*⁶³ apvaisinimo sąlygos būtų reglamentuotos kur kas griežčiau: siūloma nustatyti, kad embrionų turi būti sukurta tiek, kiek vienu metu jų bus perkelta į gimdą, ir jų skaičius negali viršyti trijų. Skiriasi ir maksimali moters, kuriai gali būti atliktas dirbtinis apvaisinimas, amžiaus riba – atitinkamai 50 metų ir 45 metai.

Kol politiniu lygmeniu nėra sutariama dėl pagalbos 50 tūkst. Lietuvos nevaisingų šeimų, jų kasmet padaugėja dviem tūkstančiais. Kas penkta-šešta Lietuvos pora negali susilaukti vaikų.⁶⁴ 2009 m. pavasarį atlikta apklausa parodė, kad 48 proc. apklaustųjų pritarė, kad pilnos šeimos, negalinčios susilaukti vaikų, galėtų pasinaudoti dirbtinio apvaisinimo paslauga.⁶⁵

2010 m. *Medicinos praktikos įstatymo pakeitimų projektu* buvo pasiūlyta įtvirtinti specialią gydytojų akušerių ginekologų teisę atsisakyti atlikti nėštumo nutraukimą moters pageidavimu. Šiuo projektu būtų apribota moters teisė laisvai pasirinkti sveikatos priežiūros specialistą ir nėštumo nutraukimo paslaugos prieinamumas. Projektu nėra nustatyta gydytojo atsisaky-

mo atlikti nėštumo nutraukimą deklaravimo tvarka, t.y. lieka neaišku, kaip moteris galės gauti informaciją apie gydytojus atliekančius ar neatliekančius nėštumo nutraukimą, kaip moteris, gyvenančios atokesniuose miestuose ir miesteliuose galės nutraukti nėštumą, jeigu visi gydytojai jų gyvenamojoje teritorijoje deklaruos atsakymą atlikti tokias operacijas.

¹ Tomas Čyvas, Dailius Dargis. „Pasiklausoma Lietuva“, *Balsas.lt*, 2009-06-01, <http://www.balsas.lt/naujiena/293919/pasiklausoma-lietuva>

² Eglė Digrytė. „D. Kuolys: sankcijas klausyti žurnalistų pokalbių VSD gaudavo Šiauliuose“, *Delfi.lt*, 2009-10-22, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/dkuolys-sankcijas-klausyti-zurnalistu-pokalbiu-vsd-gaudavo-siauliuose.d?id=24971853>

³ „Seimo komisija: Lietuvoje galima pasiklausyti bet kurio žmogaus pokalbio“, *ve.lt*, 2010-01-15, <http://www.ve.lt/naujienos/lietuva/lietuvos-naujienos/seimo-komisija-lietuvoje-galima-pasiklausyti-bet-kurio-zmogaus-pokalbio/>

⁴ Teikėjo išimtis reiškia, kad jei darbdavys sudaro sąlygas darbuotojui darbinių funkcijų atlikimui naudotis darbdaviui priklausančia įranga ar programa, pvz., elektroninio pašto sistema, pastarasis turi teisę tikrinti darbuotojo elektroninę darbo vietą.

⁵ Vilniaus apygardos teismo 2010 m. gegužės 6 d. sprendimas byloje *J.B. v. UAB „Turto administravimo grupė“*; Dainius Sinkevičius. „Teismas: darbdavys gali skaityti, ką darbuotojas rašo „Skype““, *Delfi.lt*, 2010-05-13, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=32222785>

⁶ EŽTT 1997 m. birželio 25 d. sprendimas byloje *Halford prieš Jungtinę Karalystę*, pareiškimo Nr. 20605/92

⁷ Žr. Suomijos privatumo apsaugos darbo vietoje įstatymą (anglų k.), Nr. 759/2004, <http://www.mol.fi/english/working/ProtectionPrivacyWorkingLife2004.pdf>

⁸ Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas, Žin. 2008, Nr. 22-804

⁹ Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija. „Apžvalga duomenų apsaugos tema. Pastangos padaryti Europos duomenų apsaugos teisės aktą labiau tinkamą 21-ajam amžiui“, *Infoplex.lt*, 2009-05-28, <http://www.infoplex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&Str=30489>

¹⁰ „Vartotojai – SMS loterijų voratinkliuose“, *Verslo žinios*, 2009-07-03, http://vz.lt/straipsnis/2009/07/03/Vartotojai__SMS_loteriju_voratinkliuose

¹¹ „Teismas pripažino pažeidimus dėl tiesioginės rinkodaros“, *Infoplex.lt*, 2009-07-16, <http://www.infoplex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=1&str=31705>

¹² Žr. 14 str. 1 d.

¹³ Žr. 69 str. 1 d.

¹⁴ Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 214-23 str.

¹⁵ „Startavo naujas projektas, reitinguojantis lietuviškų „Facebook“ profilių populiarumą“, *Technologijos.lt*, 2009-11-12, <http://www.technologijos.lt/n/technologijos/it/straipsnis-9915/straipsnis?name=straipsnis-9915&l=2&p=1>

¹⁶ Marius Kalinauskas. „Asmeninės informacijos atskleidimo internetiniuose socialiniuose tinkluose probleminiai aspektai“, konferencijos „Socialinės technologijos '10: iššūkiai, galimybės sprendimai“ medžiaga, P. 183–190, http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/fakultetai/socialines_informatikos_fakultetas/Renginiai/Social_technologies_paskutinis.pdf

¹⁷ 29 straipsnio duomenų apsaugos darbo grupė. „Nuomonė 5/2009 dėl socialinių tinklų in-

ternete“, *Ec.europa.eu*, 2009-06-12, http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/wpdocs/2009/wp163_lt.pdf

¹⁸ Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija. „Tikrinimų dėl registruotų svetainės lankytojų asmens duomenų tvarkymų teisėtumo ir apimties bendrovių socialiniuose tinkluose rezultatų apibendrinimas“, *Ada.lt*, 2010-12-29, <http://ada.lt/index.php?lng=lt&action=page&id=20119>

¹⁹ Aleksandra Gudilkina. „Nutekinti duomenys devynis jaunuolius pavertė skolininkais“, *Delfi.lt*, 2010-09-23, <http://pilietis.delfi.lt/news/nutekinti.d?id=36820101>

²⁰ Tadas Širvinskas. „Kaune ant bankomato rastas duomenų skaitytuvas“, *Diena.lt*, 2009-07-07, <http://www.diena.lt/naujienos/kriminalai/kaune-ant-bankomato-rastas-duomenu-skaitytuvas-papildyta-227069>

²¹ „Sukčiai pakišo jauką – kalėdines nuolaidas“, *Delfi.lt*, 2010-12-10, <http://mokslas.delfi.lt/technology/sukciai-pakiso-jauka-kaledines-nuolaidas.d?id=39537045>

²² „Duomenų vagys nusitaikė į darbo ieškančius žmones“, *Delfi.lt*, 2009-02-11, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/article.php?id=20516203>

²³ „Gmail.com siaubas – jaunuoliai iš elektrėnų“, *Diena.lt*, 2010-06-03, <http://www.diena.lt/dienrastis/uzribis/-gmail-com-siaubas-jaunuoliai-is-eklektrenu-281729>

²⁴ Komisijos pranešimas Europos parlamentui, Tarybai ir Regionų komitetui „Dėl bendros politikos kovoje su elektroniniais nusikaltimais“ (anglų k.), COM(2007)267, 2007, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2007:0267:FIN:EN:PDF>

²⁵ Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (OECD). „Tapatybės vagystė elektro-

ninėje erdvėje“ (anglų k.), 2009, http://www.keypeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/science-and-technology/online-identity-theft_9789264056596-en

²⁶ Rasa Lukaitytė. „Sodros“ turimi gyventojų duomenys – šiukšlių maišuose prie konteinerių“, *Delfi.lt*, 2010-10-26, <http://www.delfi.lt/archive/print.php?id=37881225>

²⁷ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 29

²⁸ Lina Vyšniauskienė. „Dėmesio! Jus stebi vaizdo kameros“, *15min.lt*, 2009-07-28, <http://www.15min.lt/naujiena/miestas/vilnius/demesio-jus-stebi-vaizdo-kameros-41-50244>

²⁹ Vilma Danauskienė. „Lazdijų gimnazistus stebės vaizdo kameros“, *Lrytas.lt*, 2010-08-26, <http://m.lrytas.lt/-12828256421281078727-lazdij%C5%B3-gimnazistus-steb%C4%97s-vaizdo-kameros-nuotraukos.htm>

³⁰ „Vilniaus troleibusuose – „WiMAX“ ryšys ir vaizdo stebėjimo kameros“, *Balsas.lt*, 2010-09-24, <http://www.balsas.lt/naujiena/503386/vilniaus-troleibusuose-wimax-rysys-ir-vaizdo-stebėjimo-kameros>

³¹ Indrė Vainalavičiūtė. „Ką filmuos kameros miesto transporte?“, *Balsas.lt*, 2010-08-20, <http://www.balsas.lt/naujiena/498536/ka-filmuos-kameros-miesto-transporte>

³² „Ar brangių vaizdo stebėjimo kamerų įrengimas užtikrina saugumą?“, *Hrmi.lt*, 2010-11-09, <http://www.hrmi.lt/naujiena/570/>

³³ Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija. „Tikrinimų dėl duomenų subjektų teisių įgyvendinimo automatinio būdu tvarkas asmens vaizdo duomenis bendrovėms priklausančiose degalinėse rezultatų apibendrinimas“, *Ada.lt*, 2009-11-24, <http://www.ada.lt/images/cms/File/naujienu/Degaliniau%20tikrinimo%20rezultatai.pdf>

³⁴ Alan Travis. „Vaizdo stebėjimo sistemos miestuose ir miestų centruose mažai įtakoja nusikalstamumo lygį“ (anglų k.), *guardian.co.uk*, 2009-05-18, <http://www.guardian.co.uk/uk/2009/may/18/cctv-crime-police>

³⁵ Žurnalistų etikos inspektoriaus 2009 metų veiklos ataskaitos 2.2 skyrius „2009-ųjų žiniasklaida: pedofilijos skandalas ir ikiteisminis tyrimas žiniasklaidoje“, <http://www3.lrs.lt/docs2/VJQMMAYI.PDF>

³⁶ Eglė Digrytė. „Žurnalistų etikos inspektorių: Kauno pedofilijos byla – pasipelnymo šaltinis“, *Delfi.lt*, 2010-04-03, <http://verslas.delfi.lt/Media/zurnalistu-etikos-inspektore-kauno-pedofilijos-byla-pasipelnymo-saltinis.d?id=30716165>

³⁷ Inga Saukienė. „Psichiatras: prie Venckų namų budintys žmonės mergaitei daro didžiausią žalą“, *Delfi.lt*, 2010-05-20, <http://www.delfi.lt/news/daily/kedys/psichiatras-prie-vencku-namu-budintys-zmones-mergaitei-daro-didziausia-zala.d?id=32541209>

³⁸ Kėdainių rajono apylinkės teismo 2010 m. liepos 16 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 2-1950-550/2010

³⁹ „Seimas, pažeisdamas įstatymus, paviešino galimai tvirkintos mažametės pavarde“, *Delfi.lt*, 2009-10-08, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/seimas-pazeisdamas-istatymus-paviesino-galimai-tvirkintos-mazametes-pavarde.d?id=24472661>

⁴⁰ Žurnalistų etikos inspektoriaus 2009 metų veiklos ataskaita, P. 45, <http://www3.lrs.lt/docs2/VJQMMAYI.PDF>

⁴¹ Dovilė Trepkevičiūtė. „Knyga apie Lavrinovičius išleista, o leidimo nėra?“, *Alfa.lt*, 2010-08-03, http://www.alfa.lt/straipsnis/10398233/?Knyga.apie.Lavrinovicius.isleista..o.leidimo.nera.=2010-08-03_11-16

⁴² Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 31

⁴³ Lietuvos aukščiausiojo teismo 2009 m. vasario 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-26/2009

⁴⁴ *Mertinas ir Mertinienė prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 43579/09; *Žvagulis prieš Lietuvą*, Pareiškimo Nr. 8619/09; Vyriausybės atstovo Europos Žmogaus Teisių Teisme 2010 metų veiklos ataskaita, P. 38, http://www.tm.lt/dok/atask/LRV%20Atstoves%20EZTT%20Ataskaita_2010.pdf

⁴⁵ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2008–2009: Apžvalga“, P. 52

⁴⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. lapkričio 29 d. nutartis administraciniame byloje Nr. A858-1452/2010

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. 10-4254-01, 2010-10-19, http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=57981&p_org=&p_fix=n&p_gov=n

⁴⁹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerijos išvada „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto derinimo“, 2010-11-03, http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=60147&p_org=&p_fix=n&p_gov=n

⁵⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.27 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIP-2988, 2011-03-08, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=393793&p_query=&p_tr2=

⁵¹ *Supra* note 42, P. 60

⁵² Eglė Samoškaitė. „V.Mizaras: Lietuvoje ignoruojami žmonės, sukūrę šeimą, bet nesudarę santuokos“, *Delfi.lt*, 2010-11-27, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vmizaras-lietuvoje-ignoruojami-zmones-sukure-seima-bet-nesudare-santuokos.d?id=39042589>

⁵³ Nacionalinis susitarimas dėl šeimai palankios aplinkos kūrimo, *Lrs.lt*, 2010-06-21, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=376067&p_query=&p_tr2=

⁵⁴ „Socialdemokratai nepasirašys Nacionalinio susitarimo dėl šeimai palankios aplinkos“, *Lrytas.lt*, 2010-05-26, <http://www.lrytas.lt/-12748658751273774515-socialdemokratai-nepasira%C5%A1ys-nacionalinio-susitarimo-d%C4%97l-%C5%A1eimai-palankios-aplinkos-papildyta.htm>;

„Nacionaliniame susitarime dėl šeimai palankios aplinkos kūrimo – valstybės kišimasis į asmeninius žmonių santykius“, *Lijot.lt*, 2010-10-29, <http://www.lijot.lt/NewsList.aspx?CategoryID=3&NLNewsID=3806>;

„Nacionalinis susitarimas dėl palankios aplinkos šeimai kūrimo atsidūrė nepalankių aplinkybių taikiklyje“, *Lrytas.lt*, 2010-08-07, <http://www.lrytas.lt/videonews/?id=12811702331280051531&sk=1>

⁵⁵ *Supra* note 52

⁵⁶ Jungtinių Tautų Moterų diskriminacijos panaikinimo komitetas. „Baigiamosios pastabos: Lietuva“, CEDAW/C/LTU/CO/4, 2008-07-18, Punktai 72–73,

<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/co/CEDAW-C-LTU-CO-4.pdf>

⁵⁷ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 2.18, 2.19, 3.16, 3.140, 3.229, 3.230, 3.231, 3.232, 3.234, 3.235 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 3.2291, 3.2292 straipsniais

įstatymo projekto-2 lydimieji dokumentai, Nr. 8035_2 (3) (LD), 2009-10-07, http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_1?p_id=6011&p_org=8&p_fix=&p_gov=n

⁵⁸ EŽTT 2010 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, Pareiškimo Nr. 30141/04, § 94

⁵⁹ „ES skyrybų reglamentavimas Lietuvai netinka dėl homoseksualių santuokų“, *Veidas.lt*, 2010-06-14, <http://www.veidas.lt/aktualijos/lietuva/es-skyrybu-reglamentavimas-lietuvai-netinka-del-homoseksualu-santuoku>

⁶⁰ Tarptautinės konferencijos dėl pasaulio gyventojų ir plėtros veiksmų programos 7.7–7.8 p., <http://www.iisd.ca/Cairo/program/p00000.html>

⁶¹ „A. Čaplikas: bandysime įveikti požiūrių skirtumą“, *Aina.lt*, 2009-07-09, <http://www.aina.lt/naujienos/sveikata/6268-a-caplikas-bandysime-iveikti-poziru-skirtuma.html>

⁶² Pagalbinio apvaisinimo įstatymo projektas, Nr. XIP-2388, 2010-09-14, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=380793

⁶³ Dirbtinio apvaisinimo įstatymo projektas, Nr. XIP-2502, 2010-10-12, http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=382967

⁶⁴ Seimo kontrolierius Romas Valentukevičius, Pažyma Nr. 4D-2009/1-162, „Dėl Seimo kontrolieriaus iniciatyva pradėto tyrimo dėl galimų piliečių teisių į saugią ir sveiką aplinką pažeidimų“, <http://www.lrski.lt/index.php?p=0&l=LT&n=62&pazyma=3616>

⁶⁵ „Beveik pusė Lietuvos gyventojų palankiai vertina dirbtinį apvaisinimą“, *Delfi.lt*, 2009-04-02, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/article.php?id=21288930>

Asmenu, priklausančių pažeidžiamoms grupėms, teisės

Vaiko teisės

Lietuvos vaikai jaučiasi nelaimingiausi Europoje, tėvai jiems teskiria vidutiniškai 7 minutes dėmesio per dieną, o smurto kultūra išplitusi visuose socialiniuose sluoksniuose. Vaikų dingimai glaudžiai susiję su paplitusiu smurtu: keturi iš penkių pabėgusių vaikų slepiasi nuo artimoje aplinkoje tyrančio smurto, ir taip dažniausiai tampa prekybos žmonėmis aukomis. Nepriėmus įstatymo, įtvirtinančio smurto draudimą, smurtautojai jaučiasi nebaudžiami, o skriaudžiami ar smurtą šeimose stebintys vaikai – bejėgiai ir neginami. Padaugėjo pranešimų apie fizinį, psichologinį ir seksualinį smurtą stacionariuose globos ir ugdymo įstaigose. Apie prostitucijos tinklus, veikiančius globos namuose, įstaigų darbuotojai nepraneša teisėsaugai, nes bijo sudaryti problemų įstaigai ir prarasti darbo vietas. Dėl sumažintų atlyginimų personalui vaikų namuose bus dar sudėtingiau nei anksčiau sulaukti aukšto lygio specialistų, kurie pajėgtų užtikrinti vaiko interesų apsaugą. Be tėvų globos likusių vaikų padėtį apsunkina ir vilkinamas įvaikinimo procesas. Išliko vaikų apklausų baudžiamajame procese problema: visoje Lietuvoje įrengti specialūs apklausų kambariai praktiškai nenaudojami, neskiriamos lėšos teisinės psichologijos specialistams, pasibaigus darbo laikui vaiko teisių apsaugos specialistai pa-

prastai apklausose nedalyvauja ir neatstovauja vaiko teisių.

Vaikų nesaugumas

UNICEF atliktas tyrimas parodė, kad Lietuvos vaikai jaučiasi nelaimingiausi Europoje. Taip pat šiuo tyrimu buvo nustatyta, kad per dieną tėvai skiria savo vaikams vidutiniškai septynias minutes dėmesio.¹ Šie duomenys koreliuoja su smurto prieš vaikus artimoje aplinkoje rodikliais – 2009 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba gavo daugiausia, lyginant su pastaraisiais metais, skundų dėl smurto prieš vaikus (195 skundai – 2009 m., 142 skundai – 2008 m., 91 skundas – 2007 m.). Tarp užfiksuotų atvejų dominavo smurtas artimiausioje – šeimos – aplinkoje (89 skundai).² Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, bendrai 2009 m. savivaldybių vaiko teisių apsaugos tarnybose buvo gauta 1203 pranešimai apie nuo smurto nukentėjusius vaikus.³

Vaikų dingimai taip pat glaudžiai susiję su paplitusiu smurtu: keturi iš penkių pabėgusių vaikų slepiasi nuo artimoje aplinkoje vyraujančios smurto kultūros.⁴ Dauguma dingusių vaikų tampa prekybos žmonėmis aukomis arba yra įtraukiami į nusikalstamas grupes ir išvežami į užsienį.⁵ 2009 m. pasirodė informacija apie Pagėgių vaikų globos namų auklėtines, tapusias užsienyje vagiliaujančių organizuotų nusikaltėlių iš Tauragės parankinėmis.⁶

Po vadinamo „pedofilijos skandalo“ visuomenė ypatingai susidomėjo seksualinio vaikų išnaudojimo namuose apraiškomis. Žiniasklaida pranešė apie eilę mažamečių tvirkavimo, išnaudojimo prostitucijos tikslais bei nepilnamečių seksualinio prievartavimo šeimoje atvejų.⁷ Dažnai būtent valstybinių institucijų bendradarbiavimo ir kompetencijos stoka buvo pasikartojančios prievartos priežastis. 2009 m. laukiant apeliacinio teismo sprendimo neįgalios nepilnametės žagavimo byloje, buvo pastebėta, kad tėvas vėl ėmėsi seksualinės prievartos prieš dukrą.⁸ Kitu atveju, motinai dėl išžagintos dukters kreipusis į policiją, pareigūnai ikiteisminio tyrimo nepradėjo, motyvuodami sunkumais renkanti įrodymus. Tokiu būdu nebuvo sustabdyti nepilnametės tėvo veiksmai, ji buvo toliau seksualiai išnaudojama, kentė fizinę bei psichinę prievartą bei buvo verčiama lytiškai santykiauti su nepažįstamaisiais už piniginių atlygi.⁹

Nors dar 2006 m. Jungtinių Tautų Vaiko teisių apsaugos komitetas rekomendavo Lietuvai ištaisyti spragą nacionalinių teisės aktų sistemoje ir apsaugoti vaikus nuo fizinių bausmių,¹⁰ 2010 m. pradžioje Seimas atmetė *Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo* pataisą,¹¹ kuriomis būtų uždraustas bet koks smurtas prieš vaikus. Pagal projektą, smurtu prieš vaiką – žmogų, neturintį 18 metų, – laikomos visos fizinės, seksualinės, psichologinės ir emocinės prievartos, vaiko žeminimo ir išnaudojimo, vaiko priežiūros stokos arba aplaidumo formos, sukeliančios pavojų gyvybei, faktinę ar potencialią žalą vai-

ko sveikatai, išlikimui, vystymuisi ar orumui, taip pat fizinės bausmės.

Kai kurie LR Seimo nariai atvirai išreiškė pritarimą fizinėms bausmėms, priskirdami jas prie efektyvių auklėjimo metodų.¹² Nepriėmus įstatymo, įtvirtinančio smurto draudimą, smurtautojai jaučiasi nebaudžiami, o skriaudžiami ar smurtą šeimose stebintys vaikai – bejėgiai ir neginami.

Vaikų pažeidžiamumas stacionariose globos ir ugdymo įstaigose

2009–2010 m. padaugėjo pranešimų apie fizinį, psichologinį ir seksualinį smurtą tarp globotinių ir prieš juos, vaikai, išėję iš globos namų, susidurdavo su sunkumais integruodamiesi, patekdavo į nusikalstamas grupuotes.

2009–2010 m. pastebimai delsiant buvo įgyvendinama vaikų globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategija. Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. spalio 11 d. patvirtintas *Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo planas* numatė, kad nuo 2010 m. vaikų globos įstaigų vietų skaičius bus ne didesnis nei 60 vietų, o darbas įstaigose bus organizuojamas tik šeimyniniu principu.¹³ Iki 2015 m. numatyta pasiekti, kad šeimynos vaikų skaičius neviršytų aštuonių vaikų.

2009 m. Statistikos departamento duomenimis, tik maža dalis be globos

likusių vaikų gyvena mažose šeimyniniuose globos namuose, tuo tarpu didžioji dauguma vaikų yra ugdomi didelėse valstybinėse globos įstaigose.¹⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2010 m. 25-ios vaikų globos institucijos vis dar buvo didesnės nei 60 vietų.¹⁵

Kaip dalis *Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo plano*, nuo 2010 m. sausio 1 d. buvo pakeisti vaikų globos namų personalo pareigybių aprašymai. Buvę vaikų namų auklėtojai tapo socialiniais pedagogais arba socialiniais darbuotojais. Nauja tvarka įnešė daug neaiškumų ir susiskaldymo globos įstaigų viduje. Šiai dienai nėra vieningo personalo struktūros – priklausomai nuo globos įstaigų administracijos sprendimų, skiriasi socialinių pedagogų ir socialinių darbuotojų skaičius. Pastarųjų atlyginimai buvo ženkliai sumažinti, pablogėjo kitos socialinės-ekonominės garantijos, padidėjo darbo krūvis.¹⁶

Nors griežtesni specialaus išsilavinimo reikalavimai vaikų namų darbuotojams vertintini teigiamai, visgi nauja reforma stokoja aiškumo ir nuoseklumo. Reforma tapo vaikų globos namų darbuotojų kaitos priežastimi,¹⁷ dėl to labiausiai nukentėjo artimus ryšius su auklėtojais praradę vaikai. Dėl sumažintų atlyginimų personalui vaikų namuose bus dar sudėtingiau nei anksčiau sulaukti aukšto lygio specialistų, kurie pajėgtų užtikrinti vaiko interesų apsaugą.

Pastebimas didelis psichologinės pagalbos vaikų namų auklėtiniams trūkumas. Nepaisant akivaizdaus poreikio, kai kuriuose vaikų globos namuose buvo atsisakyta psichologo paslaugų. Pavyzdžiui, prieš keletą metų Valkininkų vaikų globos namai „Spengla“ garsėjo žiniasklaidoje dėl ypač problemiškos situacijos,¹⁸ tačiau būtent šie namai atsisakė psichologo paslaugų.¹⁹

2009–2010 m. vyko valstybinių vaikų globos namų steigėjo statuso perdavimo savivaldybėms procesas. Proceso tikslas buvo priartinti socialines paslaugas prie šeimų bei sudaryti galimybes savivaldybėms plėtoti alternatyvias paslaugas, kuriomis būtų mažinamas globotinių skaičius stacionariuose globos namuose. Lietuvos vaikų globos namų įstaigų direktorių asociacija išplatino kreipimąsi, kuriame ginčijo proceso tikslingumą ir savalaikiškumą bei, motyvuodama ekonominiais interesais, siūlė atidėti pertvarkos procesą iki 2015 m. Vaiko teisių apsaugos kontrolierė išreiškė susirūpinimą, kad tokie Asociacijos siūlymai ignoruoja vaiko teisių ir teisėtų interesų gynimo prioritetiškumo principą.²⁰

Aptariamam laikotarpiu pastebėta daug pranešimų apie tai, kad vaikų namų auklėtiniai yra įviliojami į nusikalstamų grupių veiklą ar į prekeivių žmonėmis rankas, dažnai patiria fizinį ir psichologinį smurtą, yra seksualiai išnaudojami. 2010 m. buvo nustatyta, kad trys asmenys galimai lytiškai išnaudojo našlaičius nuo 2006 m.²¹ Policijos pareigūnai teigia žiną atvejų, kai apie

prostitucijos tinklus, veikiančius globos namuose, įstaigų darbuotojai nepraneša teisėsaugai, nes bijo sudaryti problemų įstaigai ir prarasti darbo vietas.²²

2009–2010 m. nebuvo imtasi efektyvių priemonių sumažinti globos institucijų ugdytinių socialinę atskirtį ir padėti jiems integruotis visuomenėje. Didžiausi išbandymai laukia pilnametystės sulaukusių našlaičių – jiems trūksta socialinių, profesinių įgūdžių – nėra numatyta speciali socialinio būsto suteikimo tokiems asmenims tvarka.²³

Be tėvų globos likusių vaikų padėti apsunkina ir vilkinamas įvaikinimo procesas. 2009 m. didžiausią galimų įvaikinti vaikų apskaitos dalį sudarė vyresni nei 10 m. vaikai. Tokių vaikų Lietuvoje gyvenančios šeimos dažniausiai įvaikinti nepageidauja. Būtina efektyviau spręsti tėvų valdžios apribojimo klausimą bei optimizuoti tarptautinio įvaikinimo tvarką, kad būtų tinkamai užtikrinama vaiko teisė į šeimą.²⁴

Būtina kuo skubiau reformuoti didelės globos įstaigas: skaldyti jas į mažesnes, plėsti alternatyvių socialinių paslaugų sistemą, skatinti šeimynų steigimąsi. Tobulintinas teisinis reguliavimas siekiant numatyti, kad globos įstaigas palikę vaikai įgytų lengvatines galimybes gauti socialinį būstą bei apsigyventi savarankiško gyvenimo namuose. Specialistų, dirbančių su be globos likusiais vaikais, kvalifikacijai ir teisingam atlyginimui turi būti skiriamas nuoseklus valstybės dėmesys.

Vaikų apklausų baudžiamajame procese problema

2010 m. buvo pradėta aktyviau diskutuoti apie nukentėjusių vaikų apklausų organizavimą. Šiuo metu Lietuvoje įrengta daugiau nei 30 vaikų apklausos kambarių įvairiuose teismuose ir prie apskričių vyriausiųjų policijos komisariatų, tačiau jie retai naudojami. Kaune 2009 m. apklausos kambariuose buvo surengta per 20 apklausų, Klaipėdoje – 8, o Šiauliuose – 9. Kadangi per metus Lietuvoje nuo įvairių nusikaltimų nukentėia apie 3000 vaikų ir maždaug tiek jų tampa nusikaltimų liudytojais,²⁵ tokie apklausų kambarių naudojimo mastai yra menkaverčiai.

Pagrindinė problema yra kvalifikuotų teisinės psichologijos specialistų, kurie atliktų šias apklausas, trūkumas. *Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008–2010 metų programoje*²⁶ nebuvo skirta papildomų lėšų tokių darbuotojų paslaugų apmokėjimui. Klaipėdoje psichologė po dviejų nukentėjusių vaikų apklausų parašė prašymą išeiti iš darbo, nes sakė negalinti dirbti tokio sudėtingo darbo už tokį mažą užmokestį.²⁷

2009 m. atliktas tyrimas parodė, kad dėl netinkamai organizuotos vaiko teisių apsaugos skyrių darbuotojų darbo tvarkos nėra užtikrinami vaiko interesai apklausų metu. Pasibaigus vaiko teisių apsaugos skyrių darbo laikui ir iškilus neatidėliotinai būtinybei ikiteisminio tyrimo pareigūnams apklausti

vaikus, vaiko teisių apsaugos specialistai paprastai apklausose nedalyvauja ir neatstovauja vaiko teisių.²⁸

Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 186 str. 5 d. yra numatyta, kad į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.

Specialistai yra konstatavę, kad dėl netinkamo vaikų apklausos organizavimo, nepilnamečiai liudytojai ir nukentėjusieji gali būti papildomai traumojami baudžiamojo proceso metu bei dėl to mažėja jų parodymų patikimumas. Būtina ne tik steigti papildomus vaikų apklausos kambarius, bet ir užtikrinti, kad su vaikais dirbtų kvalifikuoti ir kompetentingi specialistai.

Neįgalių asmenų teisės

2010 metais gegužės 27 d. Lietuvos Respublikos Seimas ratifikavo Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją. Tai svarbus politinis žingsnis, tačiau vis dar išlieka didelis skirtumas tarp dokumente įtvirtintu nuostatų ir jų realaus įgyvendinimo. Dėl nepritaikytos viešosios fizinės ir informacinės aplinkos, jų poreikius neatitinkančių būsto, transporto, asmenys su fizine negalia yra išstumiami į visuomenės pakraščius. 2010 m. buvo nustatyta, kad Vilniaus Centro poliklinikos Lukiškių fi-

lialo ir Žagarės ambulatorijos patalpos nebuvo pritaikytos asmenims su ribotomis judėjimo galimybėmis. Neįgaliesiems nepritaikytos dauguma aukštojo mokslo įstaigų; į gestų kalbą yra verčiama vos viena informacinė laida; kurtieji neturi galimybių savarankiškai susisiekti Bendruoju pagalbos centru telefonu 112; neregiam buvo nepagrįstai nustatytas grynaisiais išduodamų pinigų limitas – 500 litų per dieną. Žiniasklaidos priemonės tęsė psichikos neįgaliųjų stigmatizavimą, taip neigiamai veikiančios visuomenės nuomonės formavimąsi. Visuomenės nuomonės tyrimai jau eilę metų atskleidžia vyraujančią itin neigiamą požiūrį į proto negalios asmenis ar sergančiuosius psichikos ligomis. 2009 m. Lietuvoje veikė 25 didelės socialinės atskirties principu sukurtos socialinės globos įstaigos proto ir psichikos negalios asmenims, kuriose gyveno virš penkių tūkstančių suaugusiųjų ir vaikų. Stebėsenos vizitų penkiose psichikos sveikatos priežiūros paslaugas teikiančiose įstaigose metu užfiksuota eilė šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų. Neveiksnių asmenų skaičius Lietuvoje sparčiai auga, o parengti teisės aktų pakeitimai, reglamentuojantys riboto veiksnio instituto praplėtimą, reguliarių taikomų ribojimo priemonių reikalingumo peržiūrėjimą, efektyvesnę globėjų veiklos kontrolę ir atsakomybę už netinkamą pareigų vykdymą, priimti nebuvo. Aptariamam laikotarpiu nebuvo pakeista ydinga priverstinio hospitalizavimo tvarka, dėl kurios nėra užtikrinamos psichikos liga sergančio asmens teisės į informaciją, tinkamą atstovavimą ir teisminę gynybą. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių

agentūra nurodė, kad Lietuva yra viena nepalankiausiai vertinamų Europos valstybių dėl teisės balsuoti neįgaliesiems asmenims suteikimo.

Teisė į aplinkos prieinamumą

2009 m. Lietuvoje buvo 685 asmenys su negalia, kuriems buvo nustatytas poreikis pritaikyti būstą; pritaikytų būstų skaičius siekė 262.²⁹

2010 m. neįgaliesiems buvo suteikta galimybė patiems atlikti būsto pritaikymo darbus ir gauti tikslines išlaidų kompensacijas.³⁰ Pagal naują tvarką, kompensacija išmokama po to, kai pritaikymo darbai yra atlikti ir būstų pritaikymo komisijai įvertina rezultatus. Retas asmuo su negalia ar jo šeima turi santaupų, kurias galėtų skirti būsto pritaikymo darbams.

2010 m. buvo nustatyta, kad Vilniaus Centro poliklinikos Lukiškių filialo³¹ ir Žagarės ambulatorijos patalpos³² nebuvo pritaikytos asmenims su ribotomis judėjimo galimybėmis. *LR Statybos įstatymas* ir techniniai reglamentai įpareigoja pritaikyti neįgaliųjų poreikiams naujai statomus ar kapitališkai remontuojamus pastatus, tuo tarpu daugeliui sveikatos priežiūros įstaigų, statytų prieš kelis dešimtmečius tokie reikalavimai netaikomi.

Neužtikrintas aplinkos prieinamumas riboja neįgaliųjų galimybes įgyti profe-

siją ir dirbti jiems pritaikytoje erdvėje.³³ Šiuo metu tik Vytauto Didžiojo universitete ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje yra sudarytos sąlygos studijuoti neįgaliesiems studentams; dešimt kitų aukštųjų mokyklų neįgaliųjų poreikiams pritaikytos dalinai.³⁴ Nepritaikyta erdvė riboja ir akademinį mobilumą. 2008–2009 m. Erasmus/Socrates mainų dalyvavo tik keturi Lietuvos neįgalieji studentai, tuo tarpu į Lietuvą neatvyko nė vienas neįgalus studentas.³⁵

Regos ir klausos negalią turintys asmenys susiduria su informacijos neprieinamumu. Šiuo metu į gestų kalbą yra verčiama vos viena informacinė laida.³⁶ Daug interneto svetainių, nepaisant Informacinės visuomenės plėtros komiteto parengtų standartų, neįgaliesiems lieka nepasiekiamos.³⁷

Nepritaikyta informacinė aplinka asmenis su sensorine negalia verčia jaustis nesaugiai ekstremaliose situacijose – kurtieji neturi galimybių savarankiškai susisiekti su Bendruoju pagalbos centru telefonu 112.³⁸

2010 m. gegužės 26 d. vienas iš Vilniaus m. apylinkės teismų išaiškino, kad bankas Swedbank privalo regėjimo negalią turintiems asmenims sudaryti galimybę Brailio raštu perskaityti pasirašomus dokumentus ir neriboti galimybės atsiskaityti mokėjimo kortelėmis už prekes ar paslaugas. Iki tol neregiam buvo nepagrįstai nustatytas grynaisiais išduodamų pinigų limitas – 500 litų per dieną.³⁹

Neįgaliems vaikams nėra teikiama tinkama pagalba, yra išlikęs polinkis juos izoliuoti, bandyti „išgydyti“, o ne integruoti į visuomenę. Lietuvoje vis dar pasitaiko atvejų, kai neįgalus vaikas nėra pageidaujamas įprastoje mokykloje dėl to, kad nenorima ieškoti jam būtino asistento.⁴⁰

Neigiamas visuomenės požiūris į psichikos negalią turinčius asmenis

Visuomenės nuomonės tyrimai jau eilę metų atskleidžia vyraujančią itin neigiamą požiūrį į proto negalios asmenis ar sergančiuosius psichikos ligomis.

2010 m. Eurobarometro apklausa parodė, kad 52 proc. Lietuvos respondentų būtų sunku bendrauti su psichikos sutrikimų turinčiais asmenimis. Europos Sąjungos vidurkis yra 22 proc.⁴¹

2009–2010 m. pasitaikė atvejų, kai psichikos negalią turintys asmenys tapdavo patyčių aukomis. Tauragiškiai pasidarė sau pramogą, filmuodami neįgaliuosius, vėliau nešvankių pasisakymų lydimą įrašą išplatino internetinėje erdvėje.⁴²

Sociologų teigimu, bendras viso buvusio sovietinio bloko, taigi ir Lietuvos bruožas yra tas, kad trūksta tyrimų, kurie įtrauktų pačius psichikos sutrikimų turinčius žmones. Apie juos daug kalbama, bet nesikalbama su jais.⁴³

Visuomenės informavimo priemonės sutrikusios psichikos asmenis vaizduoja neigiamai – šie apibūdinami kaip agresyvūs ir pavojingi, – tai daro įtaką ne tik visuomenės nuomonei, bet gali lemti ir didesnius teisinius psichikos negalią turinčių asmenų padėties varžymus. Vakarų šalių patirtis rodo, kad tinkamu būdu pateikta informacija galėtų sugriauti išankstinę nusistatymą bei stereotipus apie sutrikusios psichikos asmenis.⁴⁴

Šiurkštūs žmogaus teisių pažeidimai psichikos sveikatos priežiūros paslaugas teikiančiose įstaigose

2009–2010 m. nebuvo pajudėta tikslų, įtvirtintų *Psichikos sveikatos strategijoje*,⁴⁵ įgyvendinimo link. 2009 m. Lietuvoje veikė 25 didelės socialinės atskirties principu sukurtos socialinės globos įstaigos proto ir psichikos negalios asmenims, kuriose gyveno virš penkių tūkstančių suaugusiųjų ir vaikų. Šie skaičiai yra neleistinai dideli, turint omenyje, kad Europos valstybės jau dešimtmečius yra skatinamos keisti institucinę globą bendruomeninėmis paslaugomis.⁴⁶

2009 m. Seimo kontrolierių įstaigoje veikianti Žmogaus teisių padėties uždaroje laisvės apribojimo institucijose stebėtojų grupė kartu su Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Psichiatrijos klinikos atstovais atliko stebėsenos vizitus penkiose psichikos sveikatos priežiūros paslaugas teikiančiose

įstaigose ir užfiksavo eilę šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų.

Įstaigose iki šiol vyrauja neigiamas požiūris į psichikos ir proto negalią turinčius asmenis. Pensionatai įsikūrę atokiai nuo miestų, daugelį jų juosia tvoros, ant langų išlikusios grotos. Jų gyventojai nėra skatinami mokytis ar būti savarankiški.

Stebėtose institucijose egzistuoja asmenų izoliavimo patalpos, taikomi įvairūs laisvės suvaržymai (fiziniai suvaržymai, fiksavimas, medicininio poveikio priemonės), tačiau tokių priemonių taikymas nėra tinkamai arba apskritai nėra reglamentuotas. Stebėsenos vizitų metu pasitaikė liudijimų apie žiaurų ir žeminančių elgesį, pavyzdžiui, prievartines injekcijas, izoliavimą patalpoje, fiksavimą prie lovos ilgam laikui, kuomet asmeniui teko šlapintis į lovą ir joje gulėti. Po 2008 m. atlikto vizito Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminančių elgesį ir baudimą taip pat išreiškė susirūpinimą dėl žeminančio elgesio apraiškų psichiatrinėse ligoninėse bei globos namuose.

Kai kuriose įstaigose neužtikrinama pacientų teisė į prieinamas sveikatos priežiūros paslaugas, kadangi trūksta psichologų ir psichikos sveikatos priežiūros slaugytojų, o gydytojai psichiatrai konsultuoja nereguliariai. Kita vertus, psichiatrų skiriamo gydymo gyventojai neturi galimybės atsisakyti.

Visose lankytose įstaigose pažeidžiama klientų teisė į privatumą – jo tiesiog nepaisoma, visas kliento gyvenimas yra viešas.⁴⁷ Socialinės globos įstaigose ženkliai ribojama klientų teisė į asmeninį ir šeimos gyvenimą. Kruopščiai sekamas vaisingų moterų menstruacinis ciklas, taikomos prievartinės kontraceptinės priemonės. Šiuo metu Lietuvoje nėra nei vienos socialinės globos įstaigos, kurioje pagimdžiusi kūdikį moteris ar šeima galėtų jį auginti; kūdikis atskiriamas ir perduodamas į kūdikių globos namus.

2010 m. pasirodė pagrįstų įtarimų, kad Ventos pensiono, globojančio vaikus ir jaunimą su proto negalia, ligoniai buvo surišami tramdomaisiais marškiniais, iš jų buvo vagiamas maistas, o nepaklusnieji buvo baudžiami fizinėmis bausmėmis. Darbuotojai surišdavo neramesnius gyventojus, kad patys naktimis galėtų miegoti. Nors tramdomąsias priemones galima naudoti tik gydytojo psichiatro nurodymu, tokį nurodymą galinčio duoti specialisto pensione apskritai nebuvo. Darbuotojų savivaliavimą šiuo atveju įrodyti sudėtinga, kadangi psichinę negalią turintis asmuo negali būti liudytoju baudžiamajame procese.⁴⁸

2010 m. viešosios įstaigos Globali iniciatyva psichiatrijoje atliktas tyrimas parodė, kad psichikos sveikatos priežiūros įstaigose ir psichoneurologiniuose pensionatuose nėra užtikrinama šių įstaigų gyventojų teisė į tinkamą paslaugų kokybę, teisė į informaciją ir teisė skųsti aptarnaujančio personalo ir administracijos sprendimus.

Įstaigose nėra realiai veikiančios skundų pateikimo ir tyrimo procedūros. Stokodami informacijos apie savo būklę ir teises, klientai praktiškai negali apskųsti neteisėtų prieš juos nukreiptų veiksmų.

Valstybė turi atsisakyti egzistuojančios institucinės sistemos stiprinimo teisės aktų lygmeniu ir perteklinio finansinio rėmimo. Valstybės veiksmai ir resursai turi būti nukreipti į naujų alternatyvių bendruomeninių paslaugų, kurios užtikrintų žmonių teisę gyventi oriai, kūrimą ir plėtojimą. *Psichikos sveikatos strategija* turi tapti realia priemone, užtikrinančia silpnesnių visuomenės narių teisių apsaugą, o ne likti deklaratyviu politinio lygmens dokumentu.⁴⁹

Neveiknumo pripažinimo procedūros neatitikimas tarptautinams standartams

Nors demokratinėse šalyse asmens veiknumo ribojimas taikomas išskirtiniais atvejais, Lietuvoje neveiksnių asmenų skaičius sparčiai auga – per pirmąjį 2009 m. pusmetį neveiksnių asmenų Lietuvoje padaugėjo 2,3 tūkstančio.⁵⁰ Iki 2010 m. pabaigos neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų duomenų bazę tvarkė Lietuvos notarų rūmai, tačiau nuo 2011 m. ši funkcija buvo perduota naujai įsteigta institucijai – Neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registrai.⁵¹

2009 m. Sveikatos ministerija sudarė darbo grupę, skirtą teisės aktų, reglamentuojančių asmenų veiknumo ri-

bojimo bei valstybės teikiamai teisei pagalbai tobulinti. Buvo deklaruojami ketinimai išplėsti riboto veiknumo instituto taikymą, nustatyti reguliarių taikomų ribojimo priemonių reikalingumo peržiūrėjimą, labiau kontroliuoti globėjų veiklą ir numatyti atsakomybę už netinkamą pareigų vykdymą.⁵² Nors LR CK ir LR CPK pakeitimai buvo parengti, neįgalųjų bendruomenė apie juos nebuvo informuota.⁵³ Teisės aktų pakeitimai priimti nebuvo.

2009 m. LAT, remdamasis savo anksčiau praktika neveiknumo bylose, pasisakė, kad neveiknumui nustatyti yra būtini du lygiavertiniai kriterijai – medicininis ir socialinis. Nepakanka vien to, kad asmuo sirgtų psichine liga, dar būtinas kitas elementas – kad dėl tokios ligos asmuo negalėtų suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti. Analogiškai, jeigu dėl savo sveikatos būsenos asmuo negali rūpintis savo socialiniu gyvenimu, sveikata, turiniais interesais, saugumu, tai nėra pagrindas, nesant psichiatrinės ekspertizės, jį pripažinti neveiksniu. Pripažinimas neveiksniu yra tik vienas iš fizinio asmens teisių gynimo būdų. Kai asmuo pagal įstatymą negali būti pripažintas neveiksniu, tačiau dėl sveikatos būsenos negali savimi pasirūpinti, globos ir rūpybos institucija jo teises ir interesus gali ginti kitais teisės aktų nustatytais būdais, pavyzdžiui, veiksnų asmenų rūpyba.⁵⁴

Kaip ne kartą buvo minėta, net ir sveikintina teisminė praktika nepakeis tinkamo įstatyminio reguliavimo.⁵⁵ Iki

šiol neveiksnumo institutas, kuris turėtų būti taikomas išimtiniais atvejais, naudojamas kitų asmenų pasipelnymo tikslais.⁵⁶ Nepateisinamas delsimas priimti tinkamus teisės aktus ne tik daugybei žmonių atima galimybę naudotis konstitucinėmis teisėmis, bet ir prieštarauja Lietuvos tarptautiniams įsipareigojimams, *inter alia*, pagal Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvenciją, kuri nuo 2010 m. tapo nacionalinės teisės dalimi.⁵⁷

Ydinga priverstinio hospitalizavimo tvarka

Nuo 2009 m. sausio 1 d. iki 2010 m. gegužės 12 d. devyniose sveikatos priežiūros įstaigose priverstinai hospitalizuoti 268 asmenys.⁵⁸ Nepaisant to, kad 2010 m. priimtame *Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatyme* paciento sutikimui dėl sveikatos priežiūros paslaugų teikimo nustatyti griežtesni reikalavimai, didelė dalis psichikos sveikatos paslaugų vartotojų pažymi, kad hospitalizacijos metu jaučia spaudimą sutikti dėl gydymo stacionare, o nesutikus – jiems yra taikoma priverstinio hospitalizavimo procedūra. Aptariamam laikotarpiu ydinga priverstinio hospitalizavimo tvarka nebuvo pakeista.

Seimo kontrolieriaus įstaigos atliktas tyrimas – priverstinio hospitalizavimo procedūros analizė vienuolikoje psichiatrijos įstaigų – atskleidė, kad taikant minėtą procedūrą dažnai nėra užtikrinamos psichikos liga sergančio asmens teisės į informaciją, tinkamą

atstovavimą ir teisminę gynybą.⁵⁹ Pavyzdžiui, 2009 m. Vilniaus Centro poliklinikos Vytenio filialo gydytoja psichiatrė padarė išrašą iš paciento medicininį dokumentų dėl siuntimo stacionariam gydymui psichiatrinėje ligoninėje (pagal paciento motinos prašymą) jo net neapžiūrėjusi. Tokiu būdu buvo šturkščiau pažeista asmens teisė į informaciją apie jo sveikatą konfidencialumą.⁶⁰

Aprašomą problemą gilina tai, kad iki šiol nėra Vyriausybės įgaliotos institucijos patvirtintos priverstinio hospitalizavimo tvarkos: nėra įtvirtinta, kaip įgyvendinti paciento teisę būti išklaušytam ir dalyvauti teisme, kas ir kaip turėtų pristatyti pacientą teisėjui, kokiais atvejais ši klausimą būtų galima svarstyti ne teismo, o psichiatrijos ligoninės patalpose.⁶¹ Dėl šios priežasties, kai kurios įstaigos tvarką nusistato pačios. Įstaigų administracijos dažnai tinkamai nepraneša pacientams ir jų atstovams net apie tai, kad buvo kreiptasi į teismą dėl priverstinio hospitalizavimo ir gydymo pratęsimo, neinformuoja paciento apie jo teisę dalyvauti teisme, neklausia paciento, ar jis norėtų dalyvauti.

LR civilinio proceso kodekse nepagrįstai nenumatyta teisė apskusti teismo išduotą leidimą pratęsti priverstinį hospitalizavimą ir gydymą. Priverstinis hospitalizavimas yra asmens laisvės apribojimas, kaip ir kardomoji priemonė – suėmimas, tačiau suėmimo taikymą leidžiama apskusti, o priverstinio hospitalizavimo pratęsimo – ne.⁶²

Kliūtys pasinaudoti balsavimo teise, su kuriomis susidūria neįgalieji

2010 m. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių agentūra savo ataskaitoje, aptariančioje asmenų su psichiniais sutrikimais teisę dalyvauti politiniame gyvenime, nurodė, jog Lietuva yra viena nepalankiausiai vertinamų Europos valstybių dėl teisės balsuoti neįgaliesiems asmenims suteikimo.⁶³

Lietuvoje balsavimo teisė suteikta visiems asmenims, išskyrus tuos, kurie yra teismo pripažinti neveiksniais, tačiau per kiekvienus rinkimus iš neįgalių asmenų gaunama skundų dėl sąlygų, nepritaikytų tinkamai įgyvendinti balsavimo teisę.

2010 m. ratifikuotos *Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos* 29 straipsnis numato šalių pareigą užtikrinti, kad balsavimo procedūros, patalpos ir medžiaga būtų atitinkamos, prieinamos, jas būtų galima lengvai suprasti ir naudoti, taip pat apsaugoti neįgaliųjų teisę rinkimuose ir viešuose referendumuose balsuoti slaptai, be įbauginimo, užtikrinti galimybę laisvai pareikšti savo valią ir, prireikus, leidžiant kitam, neįgalaus žmogaus (jo prašymu) pasirinktam asmeniui, padėti jam balsuoti.

Nors deklaruojamos lygios galimybės neįgaliesiems išreikšti savo nuomonę ir valią rinkimuose bei referendumuose, jie dažnai negali tuo pasinaudoti dėl nepritaikytos fizinės aplinkos.⁶⁴ Rinkimų apylinkės paprastai steigiamos mo-

kyklų ar įstaigų, kurių patalpos nėra pritaikytos judėjimo negalią turintims asmenims, patalpose. Tiesa, visuose rinkimų įstatymuose numatyta, kad neįgalieji bei dėl sveikatos būklės negalintys rinkimų dieną į rinkimų apylinkes atvykti rinkėjai, gali balsuoti namuose, su sąlyga, kad jie pateikė Vyriausiosios rinkimų komisijos nustatytos formos rinkėjo prašymą.⁶⁵ Tokį prašymą, savo ruožtu, reikia užpildyti atvykus į apylinkės rinkimų komisiją. Nors įstatymas numato galimybę pavesti prašymą užpildyti šeimos nariui, kaimynui ar kitam besirūpinančiam asmeniui, tačiau, neįgalieji nėra pakankamai informuoti apie alternatyvią tvarką.

Neįgalūs asmenys nėra linkę įsileisti į namus rinkimų komisijos narių, kas taip pat apsunkina rinkimų teisės įgyvendinimą. Rinkimo komisijos narių atvykimo į namus grafikas yra iškabინamas apylinkės (apygardos) rinkimų komisijos skelbimų lentoje, tačiau tai menka nauda namuose balsuojančiam asmeniui. Būtų tikslinga nustatyti, kad apie vizitą asmenims būtų pranešama telefonu.

Keblumų kyla ir akliesiems bei silpnaregiams balsuotojams. Rinkimų įstatymuose numatyta, kad rinkėjas, kuris dėl negalios negali pats rinkimų biuletenio užpildyti ir įmesti į balsadėžę, gali pasikviesti kitą asmenį, kuris už jį atliktų šiuos veiksmus.⁶⁶ Lietuvos aklujų ir silpnaregių sąjungos (LASS) teigimu, su palydovais atvykę balsuotojai susiduria su problemomis rinkimų apylinkėse. LASS manymu, teo-

riškai yra galimybė išsireikalauti balsavimo biuletenių Brailio raštu, tačiau svarbu žinoti, kiek LASS narių jais iš tikrųjų pasinaudotų. Juos atspausdinti būtų pakankamai brangu.⁶⁷

¹ „Tyrimas: Lietuvos vaikai nelaimingiausi Europoje“, *Alfa.lt*, 2009-02-12, http://www.alfa.lt/straipsnis/10259211/?Tyrimas..Lietuvos.vaikai..nelaimingiausi.Europoje=2009-02-12_13-36

² Lietuvos Respublikos vaiko teisių kontrolieriaus tarnybos veiklos ataskaita, 2010, P.12–13, <http://www3.lrs.lt/docs2/TTVQIDQD.PDF>

³ Statistikos departamento informacija, Lietuvos vaikai, 6.3 dalis, http://www.stat.gov.lt/uploads/docs/1026_Soci_apsauga.xls

⁴ Ivona Jaroslavceviėnė. „Smurto prieš vaikus problema Lietuvoje nemažėja“, *Alfa.lt*, 2009-07-26, http://www.alfa.lt/straipsnis/10283423/?Smurto.pries.vaikus.problema.Lietuvoje.nemazeja=2009-07-26_13-07

⁵ „Suvilioti paaugliai tampa įkaitais“, *Delfi.lt*, 2010-07-13, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/suvilioti-paaugliai-tampa-ikaitais.d?id=34424421>

⁶ „Spaudos apžvalga: iš vaikų globos namų – vogti į svetimas šalis“, *Balsas.lt*, 2010-09-17, http://m.lrytas.lt/?data=20100917&id=akt17_a1100917&p=1&sk_id=&view=2

⁷ „Tėvas savo mažametę dukrą prievartaudavo mašinoje“, *Diena.lt*, 2010-12-16, [http://www.diena.lt/naujienos/kriminalai/tevas-savo-mazamete-dukra-prievartaudavo-masinoje-320620;„Klaipėdietis dukrą ir žagino, ir prievartavo“, *Delfi.lt*, 2010-12-22, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/klaipedietis-dukra-ir-zagino-ir-prievartavo.d?id=33781059>](http://www.diena.lt/naujienos/kriminalai/tevas-savo-mazamete-dukra-prievartaudavo-masinoje-320620;„Klaipėdietis dukrą ir žagino, ir prievartavo“, Delfi.lt, 2010-12-22, http://www.delfi.lt/news/daily/crime/klaipedietis-dukra-ir-zagino-ir-prievartavo.d?id=33781059)

⁸ Daiva Sitnikienė, „Laukdamas teismo verdikto žagintojas ir vėl prievartavo dukrą“, *Kurje-*

ris.lt, 2009-05-18, <http://www.kurjeris.lt/article/articleview/8061/1/1310/?PrintableVersion=enabled>

⁹ Ričardas Vitkus. „Iškrypėlio vyro įkaite tapo jo paties duktė“, *Lrytas.lt*, 2009-10-10. 2009 m. spalio 15 d. ŽTSI kreipėsi į Generalinę prokuratūrą su prašymu pradėti ikiteisminį tyrimą dėl teisėsaugos institucijos pareigūnų pareigų neatlikimo, <http://www.hrmi.lt/naujiena/340/>

¹⁰ Jungtinių Tautų vaiko teisių komiteto baigiamosios pastabos, 2006-03-17, NRC/C/LTU/CO/2, punktas 7, [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/3153bc27a3138706c125716100228e85/\\$FILE/G0640971.pdf](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/898586b1dc7b4043c1256a450044f331/3153bc27a3138706c125716100228e85/$FILE/G0640971.pdf)

¹¹ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2, 4, 49, 56 ir 57 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, Nr. XIP-393(3), 2009-07-17, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=349278.

¹² Seimo rytinio plenarinio posėdžio stenograma Nr. 185, 2010-03-30, http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_1?p_id=368308

¹³ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo plano patvirtinimo“, Nr. A1-282, 2007-10-11

¹⁴ Statistikos departamento informacija. Vaikų skaičius globos įstaigose (nuo 2004 m.), <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3161102&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=12755&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>

¹⁵ Elektroninė korespondencija su LR Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vaikų ir jaunimo skyriaus vyriausiąja specialiste Rūta Pa biedinskiene, 2011-02-24

- ¹⁶ Audronė Urbonaitė. „Valdžia krausto globos namų kišenes“, *Lrytas.lt*, 2009-11-05, http://m.lrytas.lt/?data=20091105&id=akt05_a1091105&view=2; „Teigiami pokyčiai sprendžiant vaikų globos namų pedagogų ir darbuotojų problemas“, *profsajunga.info*, 2011-02-15, <http://www.profsajunga.info/2011/02/15/teigiami-pokyčiai-sprendžiant-vaiku-globos-namu-pedagogu-ir-darbuotoju-problemas/>
- ¹⁷ Pokalbis su Vaikų globos namų profesinių sąjungų susivienijimo pirmininke Vita Konovaloviene, 2011-02-22
- ¹⁸ Saulius Chadasevičius. „Spenglos globos namai – žiaurumo ir prievartos fabrikas“, *Delfi.lt*, 2006-02-24, <http://www.delfi.lt/news/daily/education/article.php?id=8867345>
- ¹⁹ Elektroninė ekspertės Violetos Davoliūtės korespondencija su globos namų „Spengla“ socialiniais pedagogais.
- ²⁰ *Supra note 2*, P. 43.
- ²¹ Dalia Gudavičiūtė. „Geidžiamas pedofilų grobis – našlaičiai“, *Lrytas.lt*, 2010-10-23, http://m.lrytas.lt/?data=20101023&id=akt23_a1101023&view=2
- ²² Inga Saukienė. „15-mečiai prostitucija užsiima dėl naujo mobilaus ar prabangių drabužių“, *Delfi.lt*, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/15-meciai-prostitucija-uzsiima-del-naujo-mobilaus-ar-prabangi-udrabuziu.d?id=39749545>
- ²³ *Supra note 2*, P.43–44
- ²⁴ Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. „Socialinis pranešimas 2009–2010“, <http://www.socmin.lt/index.php?-714663978>
- ²⁵ „Parlamentams kilo abejonių dėl vaikų kambarių policijoje naudojimo“, *Alfa.lt*, 2010-05-26, http://www.alfa.lt/straipsnis/10360130/?Parlamentams.kilo.abejoni-udel.vaiku.kambariu-policijoje.naudojimo=2010-05-26_14-48
- ²⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008–2010 metų programos patvirtinimo“, Nr. 392, *Žin.* 2008, Nr. 51-1892
- ²⁷ „Parlamentams kilo abejonių dėl vaikų kambarių policijoje naudojimo“, *Alfa.lt*, 2010-05-26, http://www.alfa.lt/straipsnis/10360130/?Parlamentams.kilo.abejoni-udel.vaiku.kambariu-policijoje.naudojimo=2010-05-26_14-48
- ²⁸ *Supra note 2*, P. 19
- ²⁹ Statistikos departamentas. „Būsto pritaikymas neįgaliesiems“, <http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3140710&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=6428&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>
- ³⁰ Neįgaliųjų reikalų tarybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos informacija, http://www.ndt.lt/id-busto_programa.html
- ³¹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos 2010 m. ataskaita, P. 40–41, <http://www.lygybe.lt/assets/LGKT%20ataskaita%202010.doc>
- ³² Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2010 metų veiklos ataskaita, P. 53, <http://www.lrski.lt/files/402.pdf>
- ³³ Vilniaus Jeruzalės darbo rinkos mokymo centras. „Aplinkos pritaikymas neįgaliesiems: problemos ir galimybės“, 2009-10-09, http://www.vjdrmc.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=88&Itemid=29
- ³⁴ *Supra note 31*, P. 65
- ³⁵ „Tyrimas: studentai su negalia Lietuvos aukštosios mokyklose“, 2009-05-04, http://www.ndt.lt/enews/page-29-id-ndt-news-tyrimas-studentai-su-negalia-lietuvos-aukstosiose-mokyklose_2009.html

³⁶ „Beveik dešimtadalis šalies gyventojų – neigalieji“, 2010-03-01, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/beveik-desimtadalis-salies-gyventoju—neigalieji.d?id=29475131>

³⁷ A. Stasiulytė. „Neigaliesiems – sunkumai internete“, *Elektronika.lt*, 2009-01-18, <http://www.elektronika.lt/articles/computers/15115/>

³⁸ Eglė Digrytė. „Nelaimės ištiktiems kurtiesiems telefonas 112 nepadeda“, *Delfi.lt*, 2009-07-27, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=23285337>

³⁹ D. Sinkevičius. „Teismas „Swedbak“ ipareigojo leisti akliesiems asmeniškai atlikti operacijas“, *Delfi.lt*, 2010-05-26, <http://verslas.delfi.lt/business/teismas-swedbank-ipareigojo-leisti-akliesiems-asmenskai-atlikti-operacijas.d?id=32793463>

⁴⁰ „Neigaliųjų vaikų integraciją Lietuvoje stabdo politinės valios trūkumas“, *Delfi.lt*, 2009-06-05, <http://www.delfi.lt/news/daily/education/article.php?id=22505236>

⁴¹ Europos Komisijos ataskaita „Psichinė sveikata, 2010“ (anglų k.), P. 61–62, http://ec.europa.eu/health/mental_health/docs/ebs_345_en.pdf

⁴² „Internautų patyčių aukos – pora neigalių tauragiškių“, *Delfi.lt*, 2009-07-01, <http://www.delfi.lt/news/daily/crime/article.php?id=22826353>

⁴³ I. Saukienė. „Sociologai: psichiškai sveikų žmonių šiandien praktiškai nėra“, *Delfi.lt*, 2010-12-26, <http://www.delfi.lt/news/daily/Health/sociologai-psichiskai-sveiku-zmoniu-siandien-praktiskai-nera.d?id=40081657>

⁴⁴ Globali iniciatyva psichiatrijoje. Tyrimas „Neigaliųjų įvaizdis Lietuvoje – požiūris iš Skandinavijos“, 2009, <http://www.gip-vilnius.lt/ataskaita%20lietuviska.pdf>

⁴⁵ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl psichikos sveikatos strategijos patvirtinimo“, Nr. X-1070, Žin. 2007, Nr. 42-1572

⁴⁶ Globali iniciatyva psichiatrijoje. Atviras laiškas dėl Psichikos sveikatos strategijos Lieuvoje įgyvendinimo, 2010-04-02, http://www.gip-vilnius.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=137:2010-04-02-globali-iniciatyva-psichiatrijoje-iandien-atviru-laiku-kreipiasi-aukiausias-valdios-institucijas-dl-psichikos-sveikatos-strategijos-lietuvoje-gyvendinimo&catid=35:naujienos

⁴⁷ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2009 metų veiklos ataskaita, <http://www.lrski.lt/files/373.pdf>;

⁴⁸ Gintaras Šiuparys. „Neigaliųjų pensione – tarsi budelio irštvoje“, *Lrytas.lt*, 2010-03-04, http://m.lrytas.lt/?data=20100304&id=akt04_a1100304&p=1&sk_id=&view=2

⁴⁹ *Supra* note 46.

⁵⁰ „Rinkimuose negalės balsuoti per 6,5 tūkst. neveiksnių asmenų“, *Bernardinai.lt*, 2009-04-08, <http://www.bernardinai.lt/index.php?url=articles/93636>

⁵¹ „Įsteigtas neveiksnių ir ribotai veiksnų asmenų registras“, *15min.lt*, 2010-09-23, <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/isteigtas-neveiksniu-ir-ribotai-veiksniu-asmenu-registras-56-117000>

⁵² „Stiprinama psichikos sutrikimų turinčių asmenų teisių apsauga“, *Balsas.lt*, 2009-07-22, <http://www.balsas.lt/naujiena/301508/stiprinama-psichikos-sutrikimu-turinciu-asmenu>

⁵³ „Neigaliųjų atstovai susitikimo su LR Seimo pirmininke“, *Lnf.lt*, 2009-12-08, http://lnf.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=292%3Anegaliuj-atstovai-susitoksu-lr-seimo-pirmininke&catid=6%3Anaujienos&Itemid=33&lang=lt

⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo teismo 2009 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-311/2009

⁵⁵ Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2006: Apžvalga“, P. 46; Žmogaus teisių stebėjimo institutas. „Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007–2008: Apžvalga“, P. 75–77

⁵⁶ Nijolė Petrošiūtė. „Kaimo pelenė į nevilį įstūmė įkalbėtas neveiknumas“, *Delfi.lt*, 2010-02-06, <http://gyvenimas.delfi.lt/stories/kaimo-pelene-i-nevilti-istume-ikalbetas-neveiknumas.d?id=28658051>

⁵⁷ Jungtinių Tautų Neįgalųjų teisių konvencijos 12 p., Žin. 2010-06-19, Nr. 71-3561

⁵⁸ Marijana Jasaitienė „Kodėl psichikos ligonių teisės vis dar pažeidžiamos?“, *Sveikata.lt*, 2010-12-09, <http://sveikata.diena.lt/lt/naujienos/sveikata/kodel-psichikos-ligoniu-teises-vis-dar-pazeidziamos-317327>

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių pažyma Nr. 4D-2010/1-528 „Dėl Seimo kontrolieriaus iniciatyva pradėto tyrimo dėl asmenų su psichikos negalia teisių į teisminę gynybą, kai svarstomi jų priverstinio hospitalizavimo ir priverstinio gydymo klausimai, galimų pažeidimų“, 2010-10-15, <http://www.lrski.lt/index.php?p=0&l=LT&n=62&pazyma=4646>

⁶⁰ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2009 m. veiklos ataskaita, P. 25, <http://www.lrski.lt/files/373.pdf>

⁶¹ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2009 m. veiklos ataskaita, P. 25, <http://www.lrski.lt/files/373.pdf>; Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių 2010 m. veiklos ataskaita, P. 9, <http://www.lrski.lt/files/402.pdf>

⁶² *Supra* note 60

⁶³ Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra. „Sutrikusio intelekto ir asmenų su psichikos sveikatos problemomis teisė į politinį dalyvavimą“. (angų k.), 2010 m., http://www.fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/Report-vote-disability_EN.pdf

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės neįgalųjų socialinės integracijos 2010–2012 metų programos patvirtinimo“, 2010 m. kovo 3 d. Nr. 227, Žin. 2010, Nr. 29-1345

⁶⁵ Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas, 671 straipsnis

⁶⁶ Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas, 66 str. 6 d.

⁶⁷ Lietuvos aklųjų ir silpnaregių sąjunga. „Regėjimo neįgalųjų teisių gynimo darbo grupės posėdis“, 2009-05-06, <http://www.lass.lt/lt/?id=705>

ŽMOGAUS TEISIŲ
ĮGYVENDINIMAS LIETUVOJE
Apžvalga

Dailininkė *Eglė Raubaitė*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

2011 05 18, 6 leid. apsk. I.

Išleido leidykla „Eugrimas“, Kalvarijų g. 98-42, LT-08211 Vilnius

Tel./faks. (8~5) 273 39 55, info@eugrimas.lt

Puslapis internete: www.eugrimas.lt

Spausdino Uždaroji dizaino ir leidybos AB KOPA, Kampos 7, LT-50153 Kaunas

ŽMOGAUS TEISIŲ STEBĖJIMO INSTITUTAS

Didžioji g. 5, LT-01128 Vilnius

hrmi@hrmi.lt

www.hrmi.lt

ISSN 1822-4598